

БИБЛИОТЕКА

K 21478
2

საქართველოს
დაკარგული სოფლები

და

ქართველი კათოლიკენი

ზ. ჭიჭინაძისა

3671

421

თბილისი

ელექტრონის საბეჭდავი თ. გრ. ნ. ჯიხაძისა, სასახლის ქ.

1904

9(47 922)

მ. 2017-289307

კაბინეტის

282(09)

ქ-648

ქართულთ კათოლიკენი

და

საქართველოს

დაკარგული სოფლები

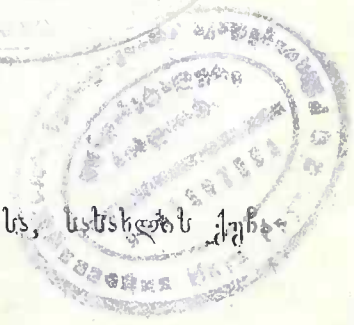
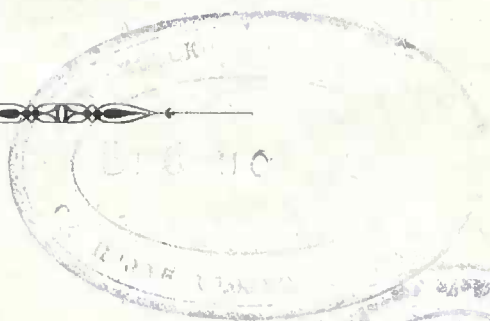
21778

Записано в инвентарной книге
№ стр. 390 под № 15082-25142 К 2

ფ. ჭიჭინაძისა

492

~~129997~~
~~139999~~

თბილისი

ელექტრონის საბუკდავი გრ. ნ. დასაშიძისა, სსსსსსსს ქუჩა
1904.

ბაქალავრის დიპლომი
საქართველოს უნივერსიტეტი
საქართველო

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 19-го Мая 1904 г.

კარგა ხანია მას შემდეგ გასული, რაც სამცხე-საათაბაგო-
ში მცხოვრებ ქართველ ქრისტიანებთან ცნობებს ვაგროვებ,
არა მცირედი მასალები შეეკრიბე მათზე და უეჭველია კი-
დევაც შეიკრიბება, თუკი ეს ვინმემ მოინდომა და ხელი მოჰ-
კიდა. ამის შესრულება და გაცნობა კი ჩვენთვის აუცილფ-
ბელი საქიროებაა, რადგანაც სამცხე-საათაბაგოს შესახებ ჩვენ
ერთობ მცირე ცნობები გვაქვს, აქეთ არის ისეთი კუთხეები და
ხალხი, რომელნიც ქართულს ძველსა და ახალს წიგნებში სა-
ხსენებლათაც არ მოიპოვება. თვით ვახუშტისაც კი ერთობ
მცირე ცნობები აქვს ამ კუთხეზე და ხალხზე. არის ისეთი
ვრცელი კუთხეები, რომელნიც ძველს რუკაზედ სახსენებლათ-
თაც არ არის, ასეთია ვრცელი არჯევანიძიანთ ხეობა, მირ-
ტის კუთხე, შატბერდი და ვინ იცის რამდენი კიდევ ერთ
დაუთვლელნი, აქ ჩვენ ყველას ვერ მოვსთვლით, დავასახელებთ
მხოლოდ შემდეგს:

ბევრჯერ ვიმგზავრე ჭანეთს (ლაზისტანს), მეხსეთს, კლა-
რჯეთს, მაგრამ ცნობების შეკრება კი ძრიელ გამიძნელდა. აქეთ
არის ისეთი მიუვალი, ბნელი ქაჯეთის კუთხეები, სადაც ქარ-
თველ მაჰმადიანებს ქრისტიანთ სახე 1630 წლის შემდეგიდამ
ალარ უნახავსთ, ასეთი კუთხეების ნახვა ქართველ განაცვი-
ფრებს, მას თვალთ წინ წარმოუდგება ერთი დიდი ვრცელი
კუთხე საქართველოსი, ხოლო აფრიკის მსგავსად უცხო, უც-
ნობი და მეტად მიუვალი, მიუხვედრი, ოსმალეთის წყალობით
თითქმის ვერანად ქცეული, გაველოურებული. ასეთს დიდს კუ-
თხეში, სადაც ოდესმე ქართველთ რიცხვი მილიონობით შეს-
დგებოდა, სადაც ხმა კაცისა ძლიერის სამეურნეო მუშაკობით
განისმოდა, იქ დღეს მხოლოდ გაველოურება მყუდროებს, ყო-
ველივეს სახე წაშლია, ყოველივე მოსპობილა ქართულ სახელ-

წოდებით, ყოველივე დაკარგულა ჩვენთვის, აღგვიღა დედამისის პირიდან შეუმცნევლად. მნახველი ამ გვარის სურათებისა ცხადათ დარწმუნდება მასზედ, თუ ხშირად ერთი ტომი როგორ აქრობს და არბევს მეორეს, მაგრამ თავისზედ ცოტა პატარა ერს, როგორ მუსრავს მის ყოველ ავკარგიანობას. ამის მოწამეა და ჩვენი ნიშან წყალი ოსმალეთის მახელი და დასავლეთ საქართველოს ქართველთაგან დაკარგვა. თვით ქართველობის გადაგვარება. დღეს, ჩვენთვის ოსმალეთის საქართველოს უმეტეს აღგილებთა არსებობა დაკარგულ რუკას წარმოადგენს.

ვიარეთ ჩვენის ფეხით, აქა იქ ვნახეთ ჩვენგან დაკარგულ საქართველოს კუთხეები, გავიცანით გათათრებულ და გადაგვარებულ ქართველთ ვითარება, ვნახეთ მათში ბევრი სულის შემხუთაფა მხარეები და მასთანვე, მუსულმან ქართველთ გვერდით აქა იქ ვპოვეთ თითო ოროლა ისეთი სოფლებიც, სადაც მის მცხოვრებ ქართველთ შორის თითო ოროლას ქრისტიანობაც შეუნახავსთ. მათ დიდის ტანჯვით და სისხლის ღვრით მოუღწევიათ ჩვენ დრომდის და ქრისტიანობასთან დაკავშირებულთ არას დროსაც არ უღალატნიათ თავიანთის ტომის და თანმემამულეთა პატივისცემისთვის, ესენი ყოველთვის ფარი და ხმალი ყოფილან თავიანთის სულის ძლიერების და არსად და არასდროს, მათ ოსმალთა წინაშე წარბიც არ შეუხრიათ, ქედი არ მოუდრეკიათ დანარჩენ ქართველებივით. ამიტომ ვალად ვსთვლით, რომ ასეთ ქართველთ შემოკლებული აღწერა ჩვენს ქართველობასაც გარდავსცეთ. გარდავსცეთ მით უფრო, რადგანაც აქეთ ყოველივე ქართველობის წაშლას ეძლევა და მოსპობას.

ქართველი კათოლიკენი მესხეთსა და ჯავახეთში*).

ჯავახეთში ქართველთ გვარის კათოლიკენი შემდეგ სოფლებში სცხოვრობენ:

*) 1901 წ. „ცნობის ფურცელი“ № 1495,

ხიზაბაგის—180 კომლი, ორივე სქესის 1800 სული, სულ ქართულად მოლაპარაკენი

სოფ. ხიზაბაგის (ახალქალაქის მახრა), მამა მიხეილ ვარძელაშვილის თაოსნობით, აშენდა ქართველთა კათოლიკეთათვის მშვენიერი თლილი ქვის ტაძარი. იგი შემკობილია ქართულის წარწერებით და მას ნამდვილი საგვარ-ტომო სული ჰმოსია გარს; ასეთი ტაძრის აგება ამისთანა მიყრუებულს კუთხეში დიდ შრომას და ღვაწლს მოითხოვს ადამიანისაგან.

ვარკავს—23 კომლი, სულ 200 სული, ქართულად მოლაპარაკობენ. აქ მცირედ ქართველ მართლმადიდებელნიც ცხოვრობენ. აქაური იყო „მტარვალის“ დამწერი იაკობ ლაზარეშვილი.

ბეჯა—5 კომლი, 40 სული. ქართულად მოლაპარაკობენ.

ტურცხა—სულ 600 კომლია. ქართული ენა დაკარგეს, სომხურსა და თათრულს მოლაპარაკობენ, ეკლესიაში წირვა-ლოცვა სომხურად აქვთ.

კარტიკაში—1200 სული, ქართული ენა დაკარგეს, მთლად სომხურ-თათრულად მოლაპარაკობენ, ეკლესიაში სომხურად სწარმოებს წირვა-ლოცვა, აქვთ სამინისტრო სკოლა და იქაც რუსულ და სომხურ ენაზე სწარმოებს პატარა ქართველთა მეცხების და ჯავახების სწავლა.

ხუჯგემო—500 სული, ქართული ენა დაკარგეს, სომხურსა და თათრულს ენაზე საუბრობენ, წირვა-ლოცვაც ამ ენაზე სწარმოებს. ქადაგებას ხან თათრულადაც წარმოსთქვამენ, რადგანაც მრევლს თათრულიც ემარჯვება.

ბაგრა—400 სული. ქართული ენა დაკარგეს, სომხურსა და თათრულს მოლაპარაკობენ. ორი სოფელი ძვეს არტაანის ხეობისაკენ, სახელდობრ ჰური, სადაც ქართველთა ტომის ძენი სცხოვრობენ, ხოლო თათრულ-სომხურად საუბრობენ. მეორე სოფელი ალექსანდრეპოლის მახრაში ძვეს, ტიტოხარება, სადაც სულ ქართველ ტომის კათოლიკენი სცხოვრობენ, მაგრამ ქართული ენა დაკარგული აქვთ, სომხურ-თათრულ ენებზე მოლაპარაკობენ.

ამ სოფლებს გარდა სხვა სოფლებიც არის, სადაც სო-
შესთა გვარის კათოლიკეებთან ქართველ გვარის კათოლიკე-
ნიც სცხოვრობენ, მაგრამ მათ ჩვენ აქ არ ავუნუსხავთ. მათაც
დაკარგეს ქართული ენა, ასეთია ეს სოფლები: ვარევანი, ეშ-
ტია, უჯმანა, ალასტანი, ტორია და სხვ.

ახალციხის მაზრაში სცხოვრობენ შემდეგ ადგილებში
ქართველთა გვარის კათოლიკენი:

უღე—1600 სული ქართულად მოლაპარაკენი. აქ არსე-
ბობს სამინისტრო სკოლა და „ქ. შ. წერა-კითხვის გამავრცე-
ლებელ საზოგადოების“ სახალხო სამკითხველო. სამკითხველო
უნახე და მის სარგებლობის ნიშან-წყალს ცხადლივ შევატყუ-
შესხები მშვენიერად შესჩვევიან ქართულ გაზეთების კითხვას,
სანატრელხა ასეთ მხარეში ამისთანა საქმე.

აჩაღი—700 სული, სულ ქართულად ლაპარაკობენ.

ვაღე—800 სული, ქართულად ლაპარაკობენ.

ბაღაჯინი—40 სული, მთლად ქართულად ლაპარაკობენ.

ივლიტას—5 კომლი, ქართულად მოლაპარაკენი.

ზოგნიც სცხოვრობენ სომხის გვარის კათოლიკეებთან
ერთად, მაგალითად, სოფლებს ჯულგას, კულაღის, წინა-
უბანს, სუფლისს, აბდახევს, წყალთფილას, მუსხს და სხ. მაგ-
რამ ამათ ჩვენ სიმცირის გამო არ მოვიხსენებთ. ახალციხის
სამი ეკკლესიის მრევლი ლაპარაკობს ქართულ ენაზე და ს.
ივლიტას, ახალციხის გვერდით.

ზოგს ეკკლესიებში ქადაგება და ლოცვები ქართულად
სწარმოებს.

ერი შეწუხებულია იმაზე, რომ მათ ქართულს ენაზე წი-
რვა-ლოცვა მოშლილი აქვთ, ამიტომ განიზრახეს მათ, რომ
უმაღლეს მთავრობას კვალად მიმართონ თხოვნით, რათა მათ
მიეცეს ნება ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვის შესრულებისა.
ენახო!

ქვაბლიანის კათოლიკენი *).

ს. უდუ სძევს ახალციხის მაზრაში, ანუ ქვაბლიანში. ქვაბლიანიდგან ერთი გზა ფოცხოვით არტაანს გადადის, მეორე აქარას, მესამე ადუგინის მხრით იმერეთს და მეოთხე ბორჯომისკენ მოდის. ძველად ეს მხარე მთლად დასახლებული იყო ქართველის ტომით, აქ ქართველთ შორის ქართული ენაც ისრევე მეფობდა, როგორც დღეს ეს ქართლსა, კახეთსა და იმერეთშია.

ჩვენდა საუბედუროდ, 1627 წ. მთელი სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთს დაუკავშირდა, მინამდის-კი მხოლოდ ხარჯს უხდიდა. აქაური წეს-წყობილება, გამგეობა, სამხედრო და სამოქალაქო უფლება ათაბაგებს ეკავათ და სამღვდელოებასაც თავისი საკუთარი წარმომადგენელი ჰყავდა, კუმურდოელი. სამხედრო და საერო კანონმდებლობას თავ-თავისი საკუთარი ადგილობრივი ბეჭედი ესვა, ბექამ და აღბულმა მესხთათვის სამართლის წიგნიც შეადგინეს, (იხ. ნ. ხიზანაშვილის გამოკვლევა „ბექა და აღბულა ათაბაგნი). მესხთა საქმენი ამათის წიგნებით განიჭობოდნენ, ასრევე სასულიერო წოდებას აქენდა თავის სასულიერო კანონთა კრება, რომლის ძალითაც არჩევდნენ სასულიერო საქმეებს, ახალციხეში მათი კონსისტორიაც არსებობდა და სხ.

1625 წ. ბექა-ათაბაგი გათათრდა, ოსმალთა სამცხეში ათაბაგობა მოშალეს და ფაშობა განაწესეს; პირველ ფაშათ ეს ბექა დანიშნეს და სახელად საფარ ფაშა უწოდეს. ამათ გვარისა, ანუ ჯაყელების შთამომავალი ფაშები 1625 წ. 1740 წ. განაგებდნენ; ამათის გვარის დაუძღურების შემდეგ, სამცხის ფაშათ მცირე ხანს გათათრებული ფაშა, ნიბაძე განაგებდა, რომელსაც თავი მოსჭრეს 1770 წ. ამათ შემდეგ სამცხეში ხიმშიაშვილები გაბატონდნენ, 1829 წ. ვიდრე რუსები ახალციხეს დაიმორჩილებდნენ, მინამდის აქ ხიმშიაშვილის გვარის ფაშები ისხდნენ: აბდული, სელიმი, ახმედ ფაშა და სხვანი.

*) 1901 წ. „ივერია“ № 125.

დასავლეთ საქართველოში, ოსმალთ ყველაზე ადრე ქვა-
ბლიანს, ოცხეს, ოძრხეს და ჯაფახეთის ქართველთ დაუწყეს
გათათრება. XVII საუკუნის გასვლამდე აქაურს ქართველებ-
ში მუსულმანობა ისე წავიდა წინ, რომ მის მეოხებით 1700
წლებში მოიშალა ვარძია, საფარა, ზარზმა, ჭულეების ტაძარი
და სხვანი. რადგანაც ოსმალის ფაშების შუაგულ ცენტრათ
ახალციხე ითვლებოდა, ამიტომ ოსმალეთის სასულიერო წო-
დებამ ძველადვე იმეცადინა და ამ კუთხის ქართველს მუსულ-
მანებში სრული ფანატიზმი და ქართველთა სიძულვილი დაამ-
კვიდრა, ქართული ენა დაავიწყა. უკანასკნელად მათ მიაღ-
წიეს თავიანთს საწადელსა და XIX საუკუნის ნახევრამდე
ქართველ მაჰმადიანთა შორის ქართული ენა ძირეულად შეა-
რყიეს, მოსპეს. დღეს ამ კუთხის მცხოვრებ ქართველ მაჰმა-
დიანთა შორის ქართულის ენის ხმა აღარ გაისმის; თუ სადმე
მცირედლა შენახულა, იქაც დავიწყებას ეძლევა, რადგანაც
ოსმალეთის სასულიერო წოდება აქ სოხტებსა ჰნიშნავს; სოხ-
ტები მოდიან აქ და ქართულის ენის დავიწყებასა ჰქადაგებენ.
ამათის მეოხებითვე ამოვარდა ქართული ენა შეფშეთსა,
არტაანსა, ჭანეთსა, კოლასა, ერუშეთსა, თორთომსა, ოლთისსა,
ყარსში და სხვ. ესევე უბედურება აქარასა და სხვა ადგი-
ლებსაც ეწვეოდა, რომ ეს ადგილები 1878 წ. რუსეთის სა-
ქართველოს არ დაკავშირებოდა. თვით აქარის ქართველთ მაჰ-
მადიანთ ბეგებიცკი ასე ამბობდნენ, რომ უკანასკნელ ეს და-
კავშირება არ ყოფილიყოს, უამისოდ 30 წლის განმავლობაში
აქარას, ლივანას, მურღულოს და ყველა იმ ადგილებში, სადცკი
ქართული ენა არსებობს, სადღეისოდ აღარა დარჩებოდარა,
ქართული ენა მოისპობოდაო. მოისპობდა მით უფრო რად-
განაც ოსმალეთმა კარგად იცოდა ქართული ენის მოსპობის
ოსტატობაო. მათ ქართული ენა ამოაგდეს საქართველოს დი-
დს ნაწილში და მაშასადამე აქაც აღარ გაუჭირდებოდათო, ამ
ოსტატობით ქართული ენის მოსპობის საქმეს ხსენებულს ად-
გილებში ოსმალეთის იმპერია 1851 წ. დაადგა და მან რამ-
დენიმე ალაგას ეს შეარყია კიდევ.

ქვაბლიანში სძევს შემდეგი სოფლები: ზაზალი, წყინსი, მარელი, ხონა, წარბასტუმანი, ორჯიშინა, ხურო, ლორძე, სამურკ, კასარეთი, ავხერი, ლელოვანი, ყარათუმანი, გორგულ-ლი, არალი, ჩორჩანი, სამოდა, წირვა, ოსიეთი, ნაქურდოვანი, ნამიაური, გუგუნაური, ღორთუმანი, ციხის უბანი, ქკლა, ქეჭელა, უტყის უბანი, ზარზმა, მლაშე, მოსე, საირმია, შოყო-დესესელი, ფლატე, კიკიბო, კეხოვანი, გოდერძი, აფიეთი, ზანავი, ქაცარაული, გომარო, ღაღვი, არძნე, ვახნისი, ბოლა-ცური, ბენარი, ხევაშენი, წირე, წახანა, აბასტუმანი, ხარჯამი, წახნისი, წარო, უნწო, ფარეხა, ნაქურდვეი (2), საღრიძე, ქიქინეთი, ჩუჩუტო, ქაიხელი, წყალთბილა, უღელა, აბატ-ხევი, წინაუბანი, ნიოხსები, არალი, უღე, სხვილისი, პამაჯი, მეორე პამაჯი, ჯვარსის ციხე, არალი, საძელი, თხაკი, ობი, ბენარა, ფერეხა, უნცა, ვარსანა, უნცა, ხევაშენი, წყურთა, მიქელ წმინდა, ფხერო, ენთელი, შოყა, სარჯანი, წახნისი, წყარო, ქიხელი და სხვანი.

დღეს ყველა ამ სოფლებში ქართული ენა ძირეულად არის ამოვარდნილი, ქართველთ მარტო გვარები შერჩენიათ ქართულისა, ბევრს ესეც აღარ აქვთ; ქართული გვარები თათრულზედ შეუცვლიათ; ყველა გვარი ოღლით თავდება. ქართული სახელები მხოლოდ სოფლებს შერჩენიათ, მთებს, ხევებსა და ტყეებს. გარდა ამისა, თქვენ აქ ქართველთ შორის ისე ქართველს ვეღარა ნახავთ, რომ ყველა თათრულს ენაზედ არა ლაპარაკობდეს. ამ 40 წლის წინედ აქეთ იცოდნენ ქართული, დღეს-კი მათში ეს აღარ არის და ვინც იცის რამ, იმასაც სოხ-ტები ნებას არ აძლევენ ქართულს ენაზედ ლაპარაკისას; ასე რომ ქართველმა თუ ძირეულს საქართველოს კუთხე ქვაბლიანში თუ თათრული არ იცის, უიმისოდ თავისს თანამემამულე გამაჰმადიანებულ ქართველთა წინაშე თარჯიმანი დასჭირდება.

ასე დაიკარგა, ასე ამოვარდა ქვაბლიანის ქართველ მაჰმადიანთა შორის ქართული ენა. დიდად სანატრელია, ამ კითხვებს ქართველი საზოგადოება ყურადღებას მიაქცევდეს, თორემ თუ დღეს ამ მშვიდობიან დროს, ქართველთა შორის ქართული ენა ისპობა, მალე მოიძულდებენ მასთან ერთად მთელს ხალხოსნობასა და მის ხსოვნასაც.

დღეს, მთელს ქვაბლიანში, მხოლოდ ოთხს სოფელში ლაპარაკობენ ქართულს: უდემი, სადაც 200 კომლი ქართველთა გვარის კათოლიკენი სცხოვრობენ, მთლად ქართულად მოსაუბრენი; აქვთ ძველი ეკლესია, მაგრამ დიდად შერყეული და საშიშს მდგომარეობაში მოსული, მღვდლად ჰყავთ სომეხთა კათოლიკეთ ტიბიკონზედ მდგომი მღვდელი სიმონ ჭილაშვილი, ქართულის ენის მოტრფიალე და დიდი პატივის მცემელი დედა ენისა. ამავე სოფელში არსებობს წერა-კითხვის საზოგადოების სამმართველოს მიერ გახსნილი საერო სამკითხველო, რომლის ნაყოფიც მე ჩემის თვალით ვნახე აქაურს ხალხში: მდაბიო ხალხი ქართულ წერა-კითხვას კარგად შესჩვევია, ქართულს გაზეთებსა და ჟურნალებს სიამოვნებით კითხულობს. ამ სოფელში მთლად ორივე სქესისა 1600 სული ირიცხება. ხალხი მეტად ღარიბია, კაცთა სამოსი მესხურია, ქალთა-კი ოსმალური. ამ სოფელში 40 კომლი ქართველ მაჰმადიანი სცხოვრობს; მართალია, ესენი ქართულს ენაზედ მოსაუბრე კათოლიკეთა გვერდით სცხოვრობენ და მოლაც ქართველი გვარისა ჰყავთ, მაგრამ ქართულს ენაზედ მაინც ხმას არ იღებენ და ყმაწვილებსაც თათრულად აჩვენებენ ლაპარაკს, ქართული არაფერ იცის. ამავე სოფელში არსებობს სამინისტროს სკოლა, რომელშიაც 80 მოწაფე სწავლობს. ამათში მხოლოდ ერთი ყმაწვილი დადის მაჰმადიანისა—გვარად ბარათაშვილი.

მეორე სოფ. ვაღე, რომელშიაც 200 კ. სცხოვრობს; ამათგან 40 კომლი ქართველი მართლ-მადიდებელნი არიან, 100 კომლი ქართველი კათოლიკენი და 50 კ. ქართველი მაჰმადიანები. ქართველ მაჰმადიანებს გარდა, კათოლიკენი და ქართველნი თავიანთს სამშობლო ქართულს ენაზედ ლაპარაკობენ; ქართველი მაჰმადიანები-კი მათთან საუბარში ქართულს ენაზედ ხმასაც არ იღებენ. მთელს სოფელში 1700 სულზედ მეტია ორივე სქესისა. სოფელს აქვს მართლ-მადიდებელთა ეკლესია. კათოლიკეთა ეკლესიაში მღვდლად იმყოფება მოხუცი მღვდელი სტეფანე ზაქრიანი, რომელიც უმეტეს ნაწილს საღმრთო მსახურებისას ქართულად ასრულებს. სოფელში არსე-

ბობს სამინისტროს სკოლა, რომელსაც მოსწავლენი ბლომათა ჰყავს და კარგადაც სწავლობენ პატარა მესხები.

მესამე სოფელია აჩაფი, რომელშიაც 60 კომლი კათოლიკე (700 სულია ორივე სქესისა) სცხოვრობს, ყველა ქართულს ენაზედ მოსაუბრენი. ამათ აქვთ ეკლესია და მღვდლათ ჰყავთ სომხის შთამომავალი მღვდელი, სომეხს კათოლიკეთა ტიბიკონზედ მდგომი. ეკლესიაში მღვდლის-მსახურება სომხურად სრულდება. სოფლის გლეხნი დიდს სიღატაკეში არიან, რადგანაც სოფლის მამულები ფეხულა ბეგ ათაბეგოვმა წაართვა და აგერ ეს 15 წელიწადია დავა აქვთ, მაგრამ ამ საწყლებმა არ იციან რა ჰქმნან და თავი როგორ გაიტანონ.

მეოთხე სოფ. ბაღაჯუჯი; აქ სახლობს 6 კომლი ქართველი გვარის კათოლიკე, მთლად ქართულად მოსაუბრენი. ამათ თავიანთი არც მღვდელი ჰყავთ და არც ეკლესია, თუმცა სოფელში ორი ძველი დაქცეული ეკლესიაა ღღემდე დარჩენილი. ადრე ამ სოფლის ქართველთ კათოლიკეთაგან ოსმალებს 10 კომლი ქართველ კათოლიკებისა ძალით გაუთათრებიათ, დღეს ეს გათათრებული ქართველნიც ამ სოფელში სოხვრობენ.

აი, სულ ეს სოფლებია, სადაც მცხოვრებნი ქართულს ენაზედ საუბრობენ. სხვა სოფლებში, რომლებიც-კი ზემოდ ჩამოვთვალეთ, ყველგან ქართული ენა დავიწყებულია და ამოვარდნილი. ზემოდ ჩამოთვლილს სოფლებს შორის რამდენსამე სოფელში სცხოვრობენ სხვა გვარის კათოლიკეთ შორის სომეხი კათოლიკენიც, სომხურ ენაზედ მოსაუბრენი, ესენი, აქ 1830 წ. გადმოსახლებულან არზრუმიდგან.

ადუგენის ხეობაში ორ-სამს სოფელში-ღა ლაპარაკობენ ქართულს, მაგრამ ისიც ვაი-ვაგლახითა და გაჭირვებით. რაც უნდა გაუჭირდეს ქართველ მაჰმადიანს, იგი 100 სიტყვაზედ მეტს ქართულს ენაზედ არ დახარჯავს, რადგანაც სობტების წინაშე ფიცი აქვთ მიცემული, რომ თუ არ გაჭირვებით, ქართულს ენაზედ ხმას არ ამოიღებენ და თუნდაც ამოიღონ. 100 სიტყვაზედ მეტს არას იტყვიან, არ ილაპარაკებენ.

31 მაისს არტაანის ხეობიდან სოფ. ჟღეში ქართველი

კათოლიკენი ჩამოვიდნენ და ამათ ამბავი მოიტანეს, რომ არტაანის ხეობის სოფ. ერუშეთის ძველი ეკლესია ქართველმა მაჰმადიანებმა მთლად დააქციესო. ასრევე დაუქცევიათ სხვა სოფლებშიაც და ქვები საჭიროებისათვის აქა-იქ გაუზიდნიათ.

ართვინის კათოლიკენი *).

ართვინი ბათუმიდგან 90 ვერსის მანძილზედა სძევს. ფოსტა კვირაში ერთხელ მოდის; ართვინის ხიდამდე ეტლით მოაქვთ და მერე ცხენებით ააქვთ, რადგანაც გზები არ არის, აღმართებია. გ. ყაზიბეგის ცნობით, ართვინი 10 ათასი ფუტის სიმაღლეზედ სძევს; მცხოვრებთა რიცხვი 2000 კომლამდეა, უმეტესად კათოლიკენი, გრზგორიანები და ქართველი მაჰმადიანები მკირვა, კათოლიკეებში დიდი ძალი ქართველი კათოლიკენი მოიპოვებიათ, მაგრამ ამათში ქართული ენა დავიწყებულია ისრევე, როგორც ქართველს მაჰმადიანებში. დღეს ართვინში მცხოვრებმა ქართველმა კათოლიკეებმა და ქართველმა მაჰმადიანებმა სიტყვა, კრინტი აღარ იციან თავიანთის დედა-ენისა.

მაგალითს მოგახსენებთ: ართვინში, სხვათა შორის, არის ერთი ბაზაზის მალაზია, რომელსაც გარედგან აწერია რუსულად „მალაზია აღ. აღანიძისა.“ მე ესენი ქართველები მეგონანენ; შეველ მალაზიაში, ქართულად დავეკითხე და მათ-კი მომიგეს, ქართული არ ვიცით, რუსულად ან თათრულად გველაპარაკეთო. მაშინ მალაზიის გარედ დაწერილი გვარის ამბავი ვკითხე და მითხრეს: დიახ, ადრე ქართველები ვყოფილვართ, მაგრამ ახლა თათრები ვართო. ასეთი მაგალითი ათასია.

ართვინი—ოლქის ქალაქად ირიცხება, არის ოლქის უფროსი ბოქაული და ნაწილის უფროსი. მომრიგებელ მოსამართლის გამგეობა აქ არ არსებობს, მუსულმანთა საქმეებს „მიჯლიში“ არჩევს და ქრისტიანებისას ოლქის სამმართველო და ბოქაული.

*) 1901 წ. „ივერია“ № 198.

ქალაქის მოხელე და მოსამსახურეთა შორის ქართველებიც არიან და ამიტომ ბევრს კათოლიკეს შეუსწავლია ქართული ლაპარაკი. ქართული ენის აღდგენის საქმეს აქეთ ძრიელ ხელს უწყობენ მარადიდელი მენავეები, რომლებიც ლივანიდგან აპოდიან აქ, თან კახაბრიდგან საქონლით დატვირთული ნავეები ამოაქვთ და მერე ართვინიდანაც ხალხითა და საქონლით დატვირთულები მიდიან ბათუმში. მთელი ამ ქალაქის ვაჭრები, მოხელეები, შავშეთის სოფლის ხალხი და სხვანიც სულ ამ ნავეებით ჩადიან ბათუმში. ნავეები ბათუმის ახლოს კახაბერში ჩერდებიან, რადგანაც ზღვაში ვერ შევლენ; ქოროხს ნავეები ერთობ შორს მიაქვს თავის ტალღებით და ამიტომ შეიძლება ნავი ადვილად დაიღუპოს. ლივანელნი და მარადიდელნი ნავოსნობასა და გემოსნობაში მეტად მოხერხებულნი არიან; ამათგან ართვინის ახლო-მახლო მთელს დღეს სულ ქართული ენა გაისმის. ართვინის ახლოს მდებარე სოფ. სინქოთიდან-კი ქართული ენა იწყება ქართველ მაჰმადიანთა შორის და იგი დასავლეთამდე მიემართება.

ართვინში კათოლიკეთ აქვთ ოთხი ეკლესია. ამათგან კორძულის ეკლესია ყველაზედ ძველია. ამ ეკლესიას აქვს ქართული გუჯრებიც, რომლებიც 1501 წ. პაპას სიქსტო მესამესაც დაუმტკიცებია. გუჯრები მამულების შენახვის საქმეს შეეხება, იმ დროს კათოლიკეთ კორძულის ეკლესიისათვის მამულები შეუწირვთ და შეწირვის გუჯრებიც ქართულად უწერიათ.

აქ კათოლიკეთ ბევრმა იცინა, რომ ისინი ქართველთა შთამომავალი არიან, ასეთი მოხუცნი მეც ვნახე და აღიარეს, რომ ძველად „ქართველ კათოლიკენი ვიყავითო“, კორძული ამ ეკლესიას მიტომ დაერქვა, რადგანაც ეკლესიის განახლების დროს, კარის ალაგას ძველი კარები ჩაეტანებინათ და მისგან წარმომდგარა კორძულიო, ძველად-კი „კარ-ძველი“ ერქვაო.

დანარჩენი ეკლესიებიც ძველია; მესამე ეკლესიას ეხლა აშენებენ ძველის ეკლესიის ალაგას. სომხებს აქვთ ართვინში ერთი ეკლესია, ესეც ძველი ეკლესიაა. საყურადღე-

ბოა ის, რომ ამ ეკკლესიაში ინახება ერთი ძვირფასი ქართული ძველი სახარება, ხუცურად ნაწერი, ძვირფასს პერგამენტზედა და ძვირფასადვე შემკული. იგი ძვირფასი განძია ჩვენის ლიტერატურის ისტორიისათვის და ნამეტურ პალეოგრაფიის მხრივ. როგორც სახარების ერთი წარწერა ჰმოწმობს, იგი გადაუწერია იშხნელს ეპისკოპოსს მაკარის, დაახლოვებით XI საუკუნის ნახევარში. ამ სახარებამ აღ-ე მრავალთა ყურადღება მიიპყრო. აქ გახლდათ ამისთვის განსვენებული დ. ბაქრაძე, გრიგოლ გურიელმა სყიდვა მოინდომა და 500, მან. აძლია, მაგრამ არ გაყიდეს, შემდეგ მეტიც აძლიეს, მაგრამ არა ჰქნეს, გაყიდვა არ შეიძლება.

იშხნის საეპისკოპოსო ტაძარი დღეს საქართველოს იმ კრთხეში სძევს, რომელიც ჯერედ კიდევ ოსმალეთს უჭირაფს. დღეს იგი ოსმალეთის საკუთრებას შეადგენს და ჯამეთ არის გადაკეთებული, გაათრებულ ქართველები ლოცულობენ.

იშხნის ხეობის ახლოს სძევს ხახულის ხეობა, სადაც დიდებული ტაძარია ხახულისა. რაც გელათში ნივთებია, ხახულის ხატი და სხვანი გაათრების დროს სულ აქედამ არის გადმოტანილი. ესეც ჯამეთ არის გადაკეთებული.

მესამე პარხლის ეკკლესია, უგუმბათო, მშენიერი; ესეც ჯამეთ არის გადაკეთებული. ამ სამს ეკკლესიაზედ ძრიელ ბევრი ამბებია დარჩენილი აქაურს მაჰმადიანებში: მართლაც, შესანიშნავი ტაძრებია, დიდრონი, კარგად ნაშენი, თლილის ფერადის ქვებით, შიგნიდან კენჭებით მორთული; ნამეტურ შესანიშნავია ხახულის ტაძარი და ხახულის ხეობა. ჩვენებური ხახუტაშვილები აქედან ყოფილან მანდეთ წარსულნი, ამ ეკკლესიების მოხდენილობას კაცი ვერ აგიწერთ, განცვიფრდება. ამ ეკკლესიებში რომ მუსულმანებმა. ლოცვა არ მოშალონ, კარგი იქნება, დიდხანს დარჩებიან უვნებლად. ძრიელ დაძველებულან-კი. გარდა ამისა, ბევრი სხვა ნაშთებიც არის, მაგრამ ყველას სად ავწერთ.

მუსულმანებს ართვინში აქვსთ ერთი დიდი ჯამე, სდგას სწორეთ იმ ალაგას, სადაც ძველად ქართველების ართვინის

ტაძარი იღვა; ზედ მისს საძირველზედა სდგას ეს დიდი ჯამე-მეორე ჯამე კორნძულში აქეთ; მუსულმანების აქ სხვა არაფერია დაშენილი, მათი რიცხვიც შემცირდა, რადგანაც 1879 წელს შემდეგ ოსმალეთში მრავალად გარდასახლდნენ.

ვახუშტის გეოგრაფიულის ცნობებით ართვინი ქრისტეს წინედ არის დაარსებული ქართველთა მეფეთაგან. ძველად ამ ქალაქს „ართვანი“ ერქვა თურმე, რადგანაც ძრიელ მალლა სძევს. „ართვანი“ ხომ ქართული სიტყვა არის.

ქალაქში ვაჭრობა რიგზე სწარმოებს, არის ორი სასტუმრო, ყავახანები; სხვა და სხვა მაღაზიები და სახელოვნოები. აქაური კათოლიკის, სომხისა და ქართველ მაჰმადიანთა ქალები თათრულად იცმენ, შუბლზედ ოქროს ფულები აკრავთ და სიცხებშიაც-კი ხავერდისა და შალის ძვირფასს ტანისამოსში არიან გახვეულნი. ამის გარდა, ზაფხულის მშრალს დღეებშიაც ფეხთსაცმელზედ კალოშები აცვიათ! სანოვაგე ძვირად არ ფასობს. ართვინში ოსმალის ვაჭრები და მუშებიც მოდიან.

ოსმალის საღვარო სულ 10 ვერსზეა. ართვინიდან ერთი გზა არდანუჯს მიდის; ამავე გზით მიდიან არტანს (არდგანი), ყარსს, არზრუმსა და სპარსეთს. მეორე გზა შავშეთს, აჭარისა და ბათუმს გადადის, მესამე ლახისტანსა და მეოთხე ოსმალეთის სამფლობელო საქართველოს ადგილებში.

ერთი საკვირველობა აქ ის გახლავსთ, რომ ართვინს იქით, ოსმალეთის საქართველოში, ქართველი მაჰმადიანები ქართულს ენაზე ლაპარაკობენ და ართვინს აქეთ-კი, მარცხნივ და მარჯვნივ აღმოსავლეთიდან დასავლეთამდე, ართვინამდე, მთლად თათრულს ენაზედ საუბრობენ ქართველი მაჰმადიანები. ოსმალეთის მაჰმადიანი ქართველები უფრო კარგად საუბრობენ ქართულს, ვიდრე აქეთა მხრისა, სადაც-კი ქართული ენა შენახულა. ქართული ენა მოსპობილია მთელის ქართლ-კახეთის ტოლს ადგილებში. ბევრს ადგილებს სრულიად არ ვასახელებთ. მთლად-კი ოსმალეთის წინად ყოფილა და დღემდე დაშენილი ადგილების ზომა ნახევარ საქართველოზედ მეტს შეადგენს და ასევე მის კვალობაზედ ქართველი

ტომის ერიც იქნებოდა. ქართული ენა ბურსამდე და თვით დიარბეჭირამდესაც ისმის.

ართვინის ოლქი წყლებითა, ხე-ტყით და მცენარეებითაც მდიდარია! ჰავაც კარგია, მოსავალც კარგი იცის, ხილიც განთქმულია, ყურძენი და ღვინოც იციან აქეთ; უმეტესად პურს, სიმინდსა და ქერსა სთესენ. მადნების მხრივაც ძრიელ მდიდარია ეს მხარე. დღეს აქეთ რამდენიმე კამპანიაა ევროპიდგან მოსული და სხვა და სხვა მადნის პატრონებთან მოლაპარაკება აქეთ, მადნის მთებს ყიდულობენ. ერთისაგან კიდევაც იყიდეს მურღულის ხეობაში 700 ათას მანეთად, სოფ. ძანცულს.

სამცხე-საათაბაგოს ქართველი კათოლიკენი *).

სამცხე-საათაბაგო—აღმოსავლეთით თრიალეთი საზღვრავდა—ბერდუჯის მდინარემდე, ჩრდილოეთით იმერეთი და ნაწილი ქარულისა, სამხრეთით არმენია-არზრუმამდე და დასავლეთით საბერძნეთის იმპერიის ძველი მიჯნა ტრაპიზონის მახლობლად—რკინის პალომდე. მთელი სამცხე-საათაბაგო ნახევარსაქართველოს უდრის. აქ ძველად ცამეტი საეპისკოპოსო კათედრა იყო, მაგალითებრ: მაწყვერელისა, ანჩელისა, მტბევერისა, წურწყაბლისა, წყაროს-თაველისა, ერუშნელისა, კუმურდულისა, იშხნელისა, წყაროსთაველისა, ერუშნელის, ვალაშკერტელის, ანელის, კარელის, ბანელისა, დადაშნელისა. XI და XII საუკ. ქვაბლიანიდგან დაწყებული, ოცხეს, ახალციხესა და ჯავახეთში ერთ მილიონამდე ქართველს უცხოვრია. მართლაცა და ეს რომ არა ყოფილიყო, უამისიოდ მცირე რიცხვოვანი ერი ვარძიას, კუმურდოს, საფარას, ზარზმასა და სხვა დიდრონს ეკვლესიბს ვერ ააშენებდნენ.

ვახუშტისა და სხვა ისტორიულის ცნობებით, დასავლეთს საქართველოში სულ ირიცხებოდა 1870 სოფელი. ამ

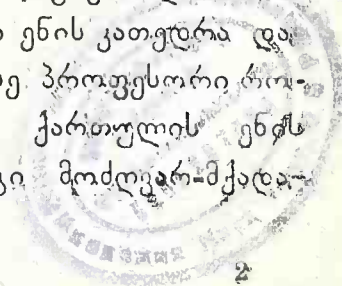
*) 1901 წ. „ივერია“ № 132.

ვრცელს კუთხეს ოსმალებმა ბრძოლა 1515 წლიდან დაუწყეს, ე. ი. მის შემდეგ, როცა ბიზანტიის ნაწილის ტრაპიზონის იმპერია გააუქმეს, ძველი ბიზანტიის იმპერია სრულიად დასცეს, 1580 წლიდან სამცხე-საათაბაგოც დაიმორჩილეს, ხოლო ათაბეგობა ვერ მოსპვეს, მისი ძველი ავტონომია ხელ-შეუხებელივ დარჩა და ხარჯი დაადეს; ათაბაგნი წლიურად მხოლოდ ხარჯს აძლევდნენ, სხვა არაფერს. 1627 წ. სამცხე-საათაბაგოს ავტონომიაც გააუქმეს, უმთავრეს ქალაქათ ახალციხე გამოაცხადეს.

მთელი სამცხე-საათაბაგო ოსმალებმა 24 ნაწილად დაჰყო, მაგალითებრ: ჯავახეთის სანჯახი, არტაანისა (არდაგანი), ახალციხისა, ოცხისა, ჩილდირისა, შავშეთისა, ართვინისა, ოლთისისა, ზედა-აჭარისა, ქვედა-აჭარისა, მაჭახლისა, ლივანისა (ლიგვინის ხევი), ლაზისტანისა, კოლისა, ყარსისა, თორთოზისა, პარხლისა, ხახულისა, ერუშეთისა, თრიალეთისა, ფანასკერტის, ხოფისა, გონიისა, ბათუმისა და თავოს კარისა. სულ ამ ზემოხსენებულს კუთხეებში ოთხი ფაშა იჯდა: ახალციხისა, კოლისა, მაჭახელ-გონია-ლაზისტანისა და ოლთის-ყარსისა. ყველა ფაშებზედ უფროს ფაშათ ახალციხის ფაშა ითვლებოდა. იგი ექვემდებარებოდა არზრუმის სერესკერს; სამხედრო გუბერნატორს—მთავარ—სარდალ ფაშას.

საქართველოს ამ დამონებულ ადგილთა მცხოვრებ ქართველთა ისლამთან დაკავშირება ოსმალთა მთავრობამ და სასულიერო წოდებამ 1629 წ. დაიწყო, სწორედ იმ წელიწადს, როცა ქართველ ერის გონებითი წარმატებისა და აღორძინების დასაწყისი დამკვიდრდა, როდესაც რომში პაპის ურბან მერვის ბრძანებით ქართული სტამბა დაარსდა; იქ 1629 წ. პირველად გაჰვიწეს ქართული დაბეჭდილი წიგნები და პაპის კონგრეგაციამ „პროპაგანდოში“ ქართული ენის კათედრა დააარსა და განწესდა ქართულის ენის მოწესე პროფესორი რომელია შორისაც, მარიოს მაჯის სიტყვით, ქართულის ენის ცოდნის უაღრესობით აღმოჩნდნენ შემდეგი მოძღვარ-მქადაგებელ პროფესორნი მამანი:

K 21478
120498

პატრი კარაფა, რომელსაც საქართველოში დიდხანს უცხოვრია, შეუსწავლია კარგად ქართული ენა და დაუწერია და დაუსტამბავს 1640 წ. ქართული ენის საგრამატიკო კანონები. ესევე ყოფილა „პროპაგანდოში“ ქართული ენის მოწესეთ.

პატრი ანტონ იარდინი, უცხოვრია 1650 წელს, ამას კარგა ხანს უცხოვრია საქართველოში, გაუცვნია ქართული ენა და უკანასკნელად დაუწერია ქართულის ენის კანონები და 1640 წ. რომში დაუსტამბავს.

პატრი იოსტას ფრატო, უცხოვრია იმავე წლებში, ე. ი. 1650 წ. შეუსწავლია კარგად ქართული ენა და ამ ენის შესახები წერილი დაუსტამბავს 1650 წ.

პატრი ამბროსი ავგუსტიანელი, ყოფილა იმავე დროს, 1660 წ., სკოდნია ქართული ენა და უმეცადნია ამ ენის საგრამატიკო მწერლობის აღორძინებისათვის.

პატრი იარგინი, თათრული ენის მცოდნე და მწერალი, ესევე მცოდნეთ ითვლება საქართველოს ერისა და ისტორიისა.

პატრი ბუჩნარდო (დოქტორი) სცხოვრებდა მაშინვე, იყო მცოდნე თათრულის ენის და საქართველოს ერის და ისტორიისა. ამ ორს პატრს თათრული ენის წიგნებიც უწერიათ, ამათგან უსარგებლნია მაჯის თავის ქართულ-იტალიური გრამატიკის შედგენის დროს.

პატრი იაკობ—სტეფანე, ყოფილა 1670 წ. მცოდნე ქართლის ენისა.

პატრი სტეფანე—ზაულანი, ამის მიერ შედგენილი ქართულ-იტალიური ლექსიკონი რომში 1629 წელს დაისტამბა.

ამათ გარდა, ამავე დროს ქართულის ენის მცოდნეთ ითვლება პატრი ბუჩნარდო, აღმოსავლეთის ერთა ისტორიისა და ენის დოქტორი და ზემოდ მოხსენებული იარგინი. ყველა ამათ საკმარისად უღვაწნიათ რომში ქართულის ენისათვის.

ეს ცნობები მოვიყვანეთ იმიტომ, რომ აღგვინიშნა მხოლოდ შემდეგი უბედურება: როდესაც ახალციხეში ქართველთა შთამომავლის ჯაყელის გვარის საფარ-ფაშისაგან ქართველთა გათათრება დაიწყეს. როდესაც ახალციხეში, ქართველთა შუა-

გულს კუთხეში, ქართველთა მტრების მეოხებით თათრის დი-
დი სასულიერო მედრესე დაარსდა და მათნი მღვთის-მეტყველნი
ხაფიზნი და სოხტები განაწესეს, რომლებმაც გამუსულმანე-
ბულ ქართველთა აღზრდა იწყეს და ქართველთა შორის ის-
ლამის ფანტიზმის დამკვიდრება, სწორედ იმ დროს, იმავე წე-
ლიწადს, ევროპაში კათოლიკეთა ბერებმა ქართულის ენის
ლაღადება გამოაჭვინეს, რომში სტამბა და ქართულის ენის
კათედრა დაარსეს, წიგნების ბეჭდვა იწყეს და საქართველო-
შიაც მრავლად იწყეს მოგზაურობა.

ოსმალეთიდან ქართველთა გათათრება 1629 წლიდან
დაიწყო და გასტანა 1798 წ. ჯავახეთში-კი 1800 წლის შემ-
დეგ 1820 წლებამდისაც ათათრებდნენ, მაგრამ ძრიელ მცი-
რედ. 1629—1798 წლებამდის ძირეულ ქართველთა შორის
ქრისტიანობა ცამეტს საეპისკოპოსოში აღმოფხვრეს, ცამეტი
საეპისკოპოსო მოსპეს, უმეტესი ნაწილი დაანგრიეს; მოსპეს
ქართული წიგნები, ქართული ძველი წარწერები და გამაჰმა-
დიანებულთ ქართველთა შორის დაამკვიდრეს სრული სიძულ-
ვილი თავიანთ მოძმე ქართველ ქრისტიანებისადამი. ქართველ-
თა გვარის შთამომავალს ისე არავინ სძულს, როგორც თავი-
სივე ტომის ჩამომავალი ქართველი ქრისტიანი. ქართველს იგი
ურჯულოს ეძახის, მურდალსა და სხვა. ეს იყო ოსმალთა ძვე-
ლი პოლიტიკა, ამას ესწრაფოდნენ იგინი და არც თუ შეს-
ცდნენ: ამ გვარად გათათრებულ უცხო ტომთა შვილების
მეოხებით შეადგინეს და აღორძინეს თურქის ტომი, თორემ
ძველად მთელს დაცემულს ბიზანტიის იმპერიაში და ბალკა-
ნეთის კუნძულზედ თურქების ტომის რიცხვი დრეპერის სიტ-
ყვით XIV საუკ. ერთს მილიონზეც მეტი არა ყოფილა. დღე-
ვანდელი თურქის ტომი ასეთის სხვა და სხვა გათათრებულის
ტომის შვილებისაგან შესდგება, მაგალითებრ: ქართველთაგან,
ბერძენთა, ბოლგარელთა, სერბიელთა, რუმინელთა, ქალდე-
ველთა და სომეხთაგან, რასაც თვით ამათი ჩამომავლობის ტი-
პიც ნათლად ამტკიცებს.

მთელს ზემოხსენებულს ცამეტს საეპისკოპოსო მრევლში

ისლამთა ბარბაროსობას გადარჩა მხოლოდ მცირე ქართველობა, რომლებიც მცხეთსა და ჯავახეთში, ანუ ახალციხის და ახალქალაქის მაზრებში სცხოვრებენ. ასე და ამ გვარად 200 წლის განმავლობაში ნახევარ საქართველოს ერმა ისლამი აღიარა, დაივიწყა თავისი დედა-ენა, ზნე-ჩვეულება, მოსწყდა თავისს მამა-პაპათა ტრადიციებს; ეს კიდევ არაფერი, — იგი დაუძინებელ მტრათაც გარდაიქცა, დღეს მას ქრისტიან ქართველთან ზაფრთო აღარა აქვს-რა, იგი სასტიკი მტერია ქართველისა.

ასე, ბატონებო, ჩვენ ჩვენს სამწერლო ასპარეზზე რაღაც თბილ-თბილს, სამღალადებლო მანიფესტებსა ვჩეკავთ, ერთ-მანეთის ქიშპობითა და კამათით თავს ვიმტვრევთ, ტვინს ვიცხვლებთ, დემოკრატია — ბურჟუაზიის ძახილით გონებას ვღალავთ, ერთმანეთის სიძულვილით, სოციალიზმისა და სხვათა აზრების ცარიელ რახა-რუხით ხალხს თავ-ბრუს ვასხამთ. ევროპიულ წიგნების კითხვა ჩვენს უნიადაგობას ვერ შეუთანხმეთ, ცხოვრების აგებულებასთან შეუსაბამოდ ვმოქმედებთ, და ფათრები და სომხები-კი იმითი მიდიან წინ, რასაც მათ ცხოვრება და მისი სამერძისო წესები ასწავლის. ისინიც ისე მოქმედებენ, ამას აკეთებენ. ვაი ჩვენს დღესა და ჩვენს გონებრივს ცრუ-განვითარებასა, რომ ჩვენის თვალით გუმზერთ ჩვენს გაწყალებას, ჩვენის ტომის მოსპობას. მოკლედ აღვუხსნეთ, თუ 200 წლის განმავლობაში ნახევარ საქართველოს ერი თავისს ავ-კარგიანობით რთგორ მოისპო. გული ბორბლებით მევსება მით უფრო, რომ ჩვენებურ უთავბოლოდ, შეუთანხმებლად და უაზროდ არაფრ იქცევა, მთელს დროს დასობასა და ფუჭ და უქმ, ჩვენთვის უნიადაგო მოძღვრებათა კამათს ვანდომებთ. აი, თვითონ მე, თქვენი უმორბილვესი მონა, ვკითხულობ „მშაკს“ „ნორდარს“, „მურქს“, „ტარაზს“, და სხვებიც მიკითხავს, საქართველოში ნაბეჭდი, კონსტანტინეპოლში თუ სხვა ქალაქებში, მაგრამ იქ მე ისეთი არა შამიმჩნევია-რა, რასაც ჩვენში ჩვენები ჰქადაგებენ და მთესვენ. აბა დამისახელეთ, რომელს ვაზეთებში და წრეებში აქვთ ისეთი დასური კინკლაობა. როგორც ეს ჩვენშია. მარ-

თალია, მცირე განსხვავება მათშიაც მოიპოვება, ურთიერთ შორის, მაგრამ ისეკი არა, როგორც ეს ჩვენშია, არამედ თავ- თავისს ალაგას, თავისს შესაფერად, პატრიოტობით, სხვათა მამულების შექენით, ფულის მობოჭვითა და ვაჭრობით. მათში ყველა ერთია: სოციალისტი, კომუნარი, ნიგლისტი, გინდ-ანარქისტი, პატრიოტი და კაპიტალისტი, ყველა მაინც სო-მეხია და წმინდა სომეხი; სხვების წინააღმდეგ ისინი საერთო მიზნით არიან აღჭურვილნი, ყველა ერთს ჯგუფს წარმოად-გენს. ყველა „მშაკისტი“ თამამად აღიარებს, რომ სომხის ეკ-კლესია—არის ზედმდგარი, რომელზედაც სდგას, სცხოვრობს და განისვენებს სომხის გვარი. ეს ზედადგარი რომ გამოვაცა-ლოთ, მაშინათვე დაეცემაო. ასეთს ცნებებს განმარტვენ თვით ისინიც-კი, რომელნიც დემოკრატიულ დასის წევრებათ ითვ-ლებიანი, კოსმოპოლიტურ აზროვნების მორევში სცურავენ. სოციალისტობასა და ნიგლისტობაზედ თავსა სდებენ, ყველა ეს აქ იმიტომ მოკიყვანე, რომ ჩვენი უსარგებლო მოძრაობა და ბლლაძუნი აღმენიშნა, აღმენიშნა ის, თუ რას ჩავდივართ, რა ამღვრეულ მორევის ზვირთებში ვცურავთ. იმ დროს, როცა მართლაცა და ვეროპიელნი ასეთ მეცნიერებათა შეს-წავლით მიდიან წინ, როცა მეცნიერებას მართლაცა და მეც-ნიერულად სწავლობენ და მისი ვითარებაც თავ თავის ალა-გას ნათლად აქვთ წარმოდგენილი, ჩვენ კი ვან იცის რას არ ჩავდივართ. ვერც არაფერს ვსწავლობდ. მაგრამ კმარა ამაზედ და ისევ ჩვენს საგანს შევუდგეთ.

დღეს ახალციხის მაზრაში ოფიციალურად 209 სოფელი ითვლება, ახალქალაქის მაზრაში-კი ამაზედ მცირეა, სულ ორ-სავე მაზრაში ქართველი ქრისტიანები შემდეგს სოფლებში-და სცხოვრობენ:

1, დიდი აგარა, 25 კომლი, მართლმადიდებელნი, ქარ-თულად მოლაპარაკენი;

2, ანდრია წმინდა, 45 კომლი მართლ-მად. ქართულად მოლაპარაკენი;

3, არალი, კათოლიკენი 100 კომ. ქართ. მოლაპარაკენი;

4, ახაშენი, 4 კომლი, მართლ-მადიდ. ქართულ. მოლაპარაკენი;

5, აწყურის, 14 კომლი, მართლ-მად. ქართ. მოლაპარაკენი;

6, ბენარა, 8 კომლი, ქართვ. კათოლიკენი, ქართ. მოლაპარაკენი;

7, ბნელა, 8 კომლი, მართლ-მად. და კათოლიკენი, ქართ. მოლაპარაკენი;

8, ბოლაყური, 5 კომლი, ქართველი კათოლიკ., ქართ. მოლაპარაკენი;

9, ვალე, 200 კომლი, ქართვ. კათოლიკენი, ქართ. მოლაპარაკენი.

10, გობიეთი, 1 კომ., მართლ-მადიდ., ქართულად მოლაპარაკენი;

11, დადეში, 42 კომ, მართლ-მადიდ., ქართულად მოლაპარაკენი;

12, დღვარი, 20 კომ, მართლ-მადიდ., ქართულად მოლაპარაკენი;

13, დვილი, 45 კომ. მართლ-მადიდ., ქართულად მოლაპარაკენი;

14, ზედა თმოგვი, 40 კომ, მართლ-მადიდ., ქართულად მოლაპარაკენი;

15, ზურზელი, 40 კომლი, მართლ-მადიდ. ქართ., მოლაპარაკენი;

17, ქვაბის-ხევი, 29 კომლი მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.

17, კუცნა, 15 კოლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.

18, მიქელ-წმინდა, 2 კომლი, მართლ-მადიდ. ქართ. მოლაპ.

19, სოკეთი, 16 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.

20, საკირეთი, 50 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.

21, ტაძრის, 30 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.

22, ტატანისი, 11 კომლი მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.

23, ტყემლანა 4 კომლი, მართლ-მადიდ, ქართ. მოლაპ.

24, ტობა, 9 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.

- 25, ტოლოში 24 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
26, უდე, 200 კომლი ქართველი კათოლიკენი, ქართ.
მოლაპ.
27, წნისი, 2 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
28, ქობარეთი, 36 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ,
29, ერკოტა, 40 კომლი, მართლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
ამ სოფლით თავდება ახალციხის სოფლები და დაიწყება
ახალქალაქის მაზრის სოფლები მაგალითებრ:
30, სარო, 65 კომლი, ამრთლ-მადიდ., ქართ. მოლაპ.
31, ხიზაბავრა, 220 კომლი, ქართველ კათოლიკენი, ქარ-
თულად მოლაპარიკენი.
32, ვარგავი 825 კოლი., კათოლიკე და მართლ-მადიდ.,
ქართულად მოლაპარიკენი;
33, თოკი, 41 კომლი, მართლ-მადიდ. ქართ. მოლაპ.
34, ვარევანი 20 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
35, კოთელია 85, კომ., მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
36, ბარალეთი, 60 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
37, აზვრეთი, 2 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
38, ბალანთა, 3 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
39, ქიხარულა, 4 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
40, ხუმგრისი, 4 კომლი, ახალი მონათლულები, მართლ-
მადიდებელნი., ქართულ მოლაპარაკენი,
41, მურჯახეთი, 14 კომ., მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
42, ახალქალაქში 10 კომლი, მართლ-მად., ქართ, მოლაპ.
43, ბრეტენა, 40 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
44, ჩუნჩხა, 45 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
45, ქილდა, 65 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
46, გოგაშენი. 60 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
47, აფნია, 25 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
48, მუსხი, 70 კომლი, მართლ-მად., ქართ. მოლაპ.
49, რაბათი, ახალციხის ძველი ნაწილი, 65 კომლი,
მართლ-მად., ქართ-კათ: 400 კომლი.

50, აბასთუმანი, 20 კომ., ქართ. მართლ-მად., და ქართ. კათოლიკენი, ქართ. მოლაზ.

51, კარტიკანი, 150 კომლი ქართველი კათოლიკენი, ქართული ენა დაკარგეს;

52, ხულგუმა, 25 კომლი, ქართ. კათოლიკენი, ქართული ენა დაკარგეს;

53, ბაგრა, 20 კომლი, ქართ. კათოლ., ქართული ენა დაკარგეს;

54, ეშტია, 200 კომლი, ქართვე. კათოლიკენი, ქართული ენა დაკარგეს;

55, ტურცხა, 40 კომლი, ქართ. კათ., ქართული ენა დაკარგეს, ძლიერ მცირე რიცხვს-კი ისევ ახსოვს ქართული ენა.

ეს კათოლიკენი არტაინის ხეობიდან არიან აქ მოსულნი და დასახლებულნი, ქართული ენა ამათ იქვე დავიწყებიათ. რადგანაც ოსმალთა მეფობის დროს, იქით ქართული ენა დევნილი იყო, ამიტომ დღემდე ამ ქართველ გვარის კათოლიკეებში ქართული ენა არ გავრცელებულა. დღეის შემდეგ თუ გავრცელდა ეს მათში, ამაზედ ჩვენ ვერას ვიტყვი.

აი სულ ეს სოფლები და მასში მცხოვრები ქართველები გახლავან დღეს იმ ქართველეთა შთამომავალნი, რომერლთა წინაპარნიც ადრე ოსმალეთის მთავრობამ ძალით გაათათრა. ამათში არსებობს ქართული ენა. 350 სოფელში უმეტესად ქართველთა გვარის მაჰმადიანები სცხოვრობდნენ, მათში ქართული ენა დამხობილია, ქალი, კაცი თუ ბავშვი სულ თათრულად დაპარაკობენ. ზოგს სოფელში-კი იციან ქართული, მაგრამ იქაც მოსპობის გზაზეა დამდგარი თათრის სოხტებისა, ხაფიზებისა და მოღების მეოხებით.

ზემოდ ჩამომავალი ქართველთა მებატონეებად უცხო-კაცი ირიცხებიან, გვარ-ტომობითი გარჩევა აქვთ. ამის გამო ქართველებს სდევნიან, ერეკებიან, საჩივარს უტეხენ და უფრო იაფ ფასად თავიანთ მონათესავე და მერჯულეებს ასახელებენ. რამდენიმე ქართველი სოფელი ასეთს ბრძოლას უკვე

ვადაჰყუა თან და მთლად გალატაკდა, ასეთია სოფ. არალი, ზიზაბაერა და სხვანი.

მოხუცებულთაგან ნააზობი ამბები.

ქარგვლი კათალიკენი არტანის ხეობაში.

ჟამთა ვითარების მეოხებით ძველად ქართველნი კათოლიკების შესახებ არაფერს სწერდნენ. ქართველ კათოლიკეთა გვაროვნების შესახებ ჩვენში ძალიან ცოტა ცნობებია დაშენილი. თუ რამ იკრიბება დღეს და იწერება, უმეტესი ნაწილიც ქართველ კათოლიკეთაგან ნააზობია, ხალხში ზეპირსიტყვაობად დაშენილი. რა გაეწყობა, ჩვენც უნდა ვისარგებლოთ იმით, რაც-კა ამ საგნის შესახებ ზეპირ ან მწერლობით დაშენილია. საუბედუროდ, ამ ნაკლს არც თვით ქართველი კათალიკენი აპყრობდნენ ყურადღებას.

ჩვენ, ქართველნი, მარტო ამ სარბიელსედ არ განხლავართ უკან ვრდომილნი, სხვა ესპარესზედაც უფრო დიდი ნაკლი გვაქვს, ძაგალითად; აქამოდის ქართველ კათალიკენი კი არა და თვით ქართველ მაჰმადიანთ გადაბირების, სჯულისა და გვარ-ტომობილდგან განდრეკის ცნობებიც არ ვიცოდით. ნახევარ საქართველოზედ მეტი გამაჰმადიანდა, გამაჰმადიანებულ ქართველთა ოცდა-ორმა ნაწილმა თავისი დედა-ენა დაჰკარგა, იგი თავის მოძმის დაუძინებელ მტრად შეიქმნა! ჩვენმა ძველებმა კი ამ ქართველთ განდრეკის, სჯულიდგან განსვლის და გვარ-ტომობის უარის-ყოფის მიზეზები და ცნობებიც კი არ აგვიწერეს. ამდენის ხალხის შესახებ თუ რომ დაიწერა და ითქვა, ისიც მხოლოდ ამ ბოლოს დროს.

დღეს როგორც ქართველ კათოლიკეთა მდგომარეობა არის ჩვენთვის საყურადღებო და გამოსარკვევი, ამაზედ მეტად ქართველ მაჰმადიანთა მდგომარეობაც გვაწუხებს. მაშ ჩვენ აქედგან დავიწყებთ ქართველ კათოლიკების შესახებ წერას და დრო და დრო ჩვენს მწერლობაში აღვინიშნავთ ყველა იმ ცნობას, რაც კი ამათ შესახებ ზეპირ ან ძველ მწერლობით სადმე რამე მოიპოვება.

დასავლეთ-სამხრეთ საქართველოში არტაანი შესანიშნავს კუთხეს წარმოადგენდა. ძველად მას ერუშეთი ეწოდებოდა. შემდეგ დროებში ოსმალთაგან მთელს ამ ვრცელ კუთხეს „ზარუშეთი“ ეწოდა, თვით ერუშეთის ქალაქ არტაანის-კი არდაგანი. ძველად ერუშეთი ქართველის ტომით იყო დასახლებული, აქ ერთი მტკაველი აღაგიც არ იყო უხალხო დატოვებული. იგი ქართველებით ისევე იყო დასახლებული, როგორც იმერეთი, ქართლი და კახეთი. ოსმალთაგან დამორჩილების შემდეგ არტაანის ქართველთ შემცირება იწყეს: ზოგნი ქართველთ შეფეთა სამფლობელოში გადმოდიოდნენ და ზოგნიც სხვაგან. ვინც იქ დაშთნენ, იმათ დევნა დაუწყეს ოსმალებმა სჯულის გამო და უკანასკნელ გაამაჰმადიანეს კიდევ. ასე და ამ გვარად მთელს ერუშეთში მოისპო ქართველთ გვარის ხსენება და ქრისტიანობაც.

ვიდრე ქართველნი გამაჰმადიანდებოდნენ, მათ დიდი ტანჯვები გამოიარეს. ზოგმა სოფელმა დიდი საშინელი სისხლისღვრაც ნახა. მაგრამ საბოლოოდ კი მაინც ვერ დარჩნენ. ყველა გამაჰმადიანდა, დარჩა მხოლოდ რამდენიმე სოფლის ხალხი ქართველთა, რომელთაც არ მიიღეს მუსლიმანობა, ყველაფერი ტანჯვა აიტანეს, დასთმეს ყველაფერი და არ გამაჰმადიანდნენ კი. ზოგნი ამათგანნი გაფრანგდნენ და მით გადაირჩინეს თავი, მაგრამ საბოლოოდ არც ეს ქართველი კათოლიკენი დაშთნენ ქართველის გვაროვნობით.

იმ დროს, არტაანს ფაშად ვილაც გათათრებული ქართველი მჯდარა.

შავშელთა და იმერხველთა გარდმოცემით, არტაანის პირველ ფაშად მიქელაძე იყო, რადგანაც პირველად აქედ მიქელაძეები გამაჰმადიანდნენო. ერთ დროს ეს ფაშა ავად გამხდარა, სენი ძრიელი „გასძალუნებია“. აქეთ-იქით უფლიათ, მკურნალები უძებნიათ, მაგრამ მკურნალთ განკურნება კი ვერ მოუხერხებიათ. ამ დროს, ბატონთან მოსულა ერთი გამაჰმადიანებული ქართველი და მოუხსენებია ფაშისთვის..

—ფაშავ! ახალციხის ფაშის კარზედ სცხოვრებს ერთი

ექიმი პატრი, რომელიც ხალხს ძრიელ ადვილად არჩენს. მისწერეთ ფაშას წერილი და სთხოვეთ იმ პატრ ექიმის აქგამოგზავნა; ის უსათუოდ მოგარჩენსთ თქვენ. ფაშას მოხსენება მოუსმენია და მერე ახალციხის ფაშისთვის წერილი გაუგზავნია და იმ ექიმ პატრის გამოგზავნა დაუვალებია.

ფაშას მალე მიუხმია პატრი და უამბუნია თხოვნა. პატრი ფაშის ბრძანებით წასულა არდაგანში და სწეული ფაშა მოუჩინია ავადმყოფისაგან. მორჩენის შემდეგ პატრს ახალციხეში წასვლა განუზრახავს, მაგრამ ფაშას არ გაუშვია. უთქვამს:

— პატრო, მოიცადე, სრულიად კარგად გავხდე, ფეხზე ავდგე და მერე წადი, რა გეჩქარება?

— მე, ბატონო, ექიმად არ გახლავართ რომიდგან დანიშნული; მე მქადიგებელი ვარ. ექიმობაც ვიცი, რადგანაც ქადაგების დროს ეს ჩვენთვის საჭირო არის. ჩემი საქმე ის გახლავსთ, რომ ხალხში კათოლიკობა განვაფრცო.

— კეთილი. აი რას გეტყვი, პატრო, მთელი არტაანის ქართველნი გავათათრეთ, მხოლოდ ვერ გავათათრეთ სამი სოფლის ხალხი, დღევანდლამდის იგინი გაუთათრებლად არიან დაშთენილნი. წადი იქ, ისინი გააფრანგე და მე ამისთვის დახმარებასაც მოგცემ, — ესეც ხომ საქმე გახლავსთ. შორს რაღას მიხვალ, აქვე ავიჩენ ასეთ საქმევეს.

პატრი დასთანხმებია და იქ დარჩენილა. ფაშა კარგად გახდა, ფეხზე ადგა და სიარული დაიწყო. ამ დროს კი პატრი გაემგზავრა აღნიშნული სოფლის ხალხისკენ და მცხოვრებნი გაიცნო კარგად. ქრისტიან ქაროველთა პატრი დიდის პატივით მიიღეს და თანაგრძნობაც აღმოუჩინეს.

პატრი დასახლდა იქ და დაიწყო ხალხში მოქმედება. სიტყვების წარმოთქმა და ქადაგება, თუ ქრისტიანი ქართველები როგორ უნდა მოქცეულიყვნენ, რომ მათ ქრისტიანობა არ დაეკარგათ და შეენახათ. ამიტომ პატრი ეუბნებოდა მცხოვრებთ:

— შეიღებო და ძმებო, მთელი არტაან-ერუშეთის ქართველნი გათათრდნენ. ოსმალთ სასტიკათ სძულთ ქართველნი,

ესენი თქვენი რჯულით არ დაგტოვებენ; უსათუოდ, როცა იქნება, დღეს თუ ხვალ, თქვენ სჯულს დაჰკარგავთ. ამიტომ მე გირჩევთ. რომ თქვენ წმიდა პეტრეს ბჭეს, კათოლიკობას, რომის ტახტს შეუერთდეთ; მერე თქვენ ვერავინ რას დაგაკლებთ. პაპსა და სულთანს შორის ხელშეკრულება არის დადგენილი, კათოლიკების დევნა და გათათრება ოსმალებს არ შეუძლიანთ. თქვენ ამით ისარგებლეთ და ქრისტიანობა დაიფარეთ.

ქართველნი დაფიქრდნენ. პატრის რჩევა სიამოვნებით მიიღეს და მალე გაფრანგების სურვილიც განაცხადეს. რამდენიმე ხნის განმავლობაში ეს სოფლის ხალხი პატრმა შეუკავშირა კათოლიკობას და ამის შესახებ მოხსენებაც გაგზავნა რომში, რომში ეს ახლად შეძენილნი კათოლიკენი ქართველის გვარ-ტომობით იქმნენ ცნობილ-მიღებულნი. სამღვდელ-მოქმედო პირად აქ იქმნენ განწესებულ ლათინთ წესის რიგის პატრები; რომიდგან მოსული პატრები ყოველთვის ქართულს ენას სწავლობდნენ და ამ ენით ესაუბრებოდნენ მრევლს. მათში ქართულ ენას და გვარ-ტომობას თავის სრული უფლება და პატივისცემა ჰქონდა მინიჭებული.

განვლო დრო-ჟამმან, საქართველოს ერის საქმეებს ცუდი დარები უდგებოდა; ოსმალნი ძლიერდებოდნენ. ამათ აზრად ჰქონდათ, რომ ტასისკარიდგან და გურიიდგან მთელს იმერეთს და ქართლს ავიღებთო, დაღისტანს შევუერთებთ და მერე თბილისში ჩვენს ფაშას, ლეკთა ბელადს დავსვამთო. ეს იყო მათი პოლიტიკა, მათი სარწმუნოებრივი ქადილი. ამიტომ ამათ ლეკებს დიდი ძალა და დახმარება მისცეს; ლეკებთან ათასობით გადადიოდნენ ჩუმად ახალციხეში და იქ დიდს დახმარებას აძლევდნენ ქართველთ დასალუბად. ლეკებმა და ოსმალთა უსამართლო კაცებმა მთელი დასავლეთი საქართველოს ქართველნი დაარბიეს, საქმე გაუჭირეს, ერთის სიტყვით, ყველა შეაწუხეს და ტანჯვას მისცეს.

ამ შავსა და ბნელს დღეებში, ვერც კათოლიკენი გადარჩნენ უღვენელნი და ვერც ლათინთ პატრები. პატრებს

ხშირად ეცემოდნენ და სცარცვავდნენ. პატრები ყოველთვის შიშ-
ში იყვნენ. მთავრობა თუმც მომხრეობას უწევდა, მაგრამ უფ-
რო ცალ მხრივ, თორემ იმავე დროს მათ გამცარცვავ ლეკს
და თათრებს კიდევ ჰფარველობდა. ოსმალენი ამას იმიტომ
ჩაღიოდნენ, რადგანაც, უკანასკნელ, მათ შეიტყეს პატრების
ჰკიანი მოქმედება ქრისტიანობის სასარგებლოდ, ქრისტიანების-
თვის კეთილად შრომა კი მათთვის დაუძინებელი მტრობა
იყო.

უკანასკნელ პატრებს მობეზრდათ წვალემა, ოსმალეთის
ყაჩაღ მოხელეებთან კამათი, ბრძოლა და დავიდარაბა. ამის შე-
სახებ მათ ბევრ-გზის გზავნეს რომში მოხსენება, მაგრამ მათ
თხოვნას და გარემოებას არა ეშველა-რა. ამიტომ პატრებმა
გადასწყვიტეს თავიანთ სამწყსოს დატოვება და რომში გადა-
სახლება. ეს მალე ასეც იქმნა, მეტი გზა არ ჰქონდათ, პატ-
რების შემდეგ ყველა ეს ქართველ გვარის კათოლიკენი ჩაბარ-
დნენ სომეხთ კათოლიკეთა სამღვდლოების უუროსს ეპისკო-
პოსს, რომელიც მაშინ უკვე სტამბოლში იჯდა. იქ სა-
ეპისკოპოსო კათედრა უკვე არსებობდა. სომეხთ კათო-
ლიკეთა სამღვდლოებამ ყურადღება მიაქცია ამ ხალხს და დაუ-
წყეს პატრონობა. იმ დროში რა ენაზე სრულდებოდა ამ კა-
თოლიკეებში წირვა-ლოცვა, ეს ჩვენ არ ვიცით.

რაც დრო მიდიოდა, მითი ქართველთ გვარ-ტომობის
ხსოვნა მკვიდრთ შორის მცირდებოდა; ნელ-ნელა საქმე ისე
მოეწყო ოსმალთა მეოხებით. რომ აქაურ ქართველ მაჰმადიანე-
ბმა დაივაწყეს თავიანთი გვარ ტომობა, დაჰკარგეს ქართული
ენა, მთლად გადაგვარდნენ. ამ უძლურებას ვერც ქართველი
კათოლიკენი ასცდნენ, ამათაც დაჰკარგეს ქართული ენა და
მთლად ოსმალურად იწყეს უბნობა; დროის მეოხებით სრუ-
ლიად გაოსმალდნენ, ყველაფერი დაჰკარგეს, გარდა ქრისტიან-
ობის—კათოლიკობის...

გავიდა რავდენიმე ხანი, დრონი იცვალნენ. ამ საუკუნე-
ში რუსებმა ახალციხე აღდეს და მერე არზრუმს მიაღდნენ.
ამ დროს მთავარ მმართველთან გამოცხადდნენ ზემოხსენებული

სოფლის კათოლიკენი და ითხოვეს მფარველობა, რომ თქვენს საბრძანებელში მიგვიღეთო. თხოვნა შეწყნარებულ იქმნა, იგინი გადმოსახლდნენ და ახალციხის მაზრაში დასახლდნენ, სამს სოფელში, დღევანდლამდე ეს ხალხი ამ სოფლებში სცხოვრობს.

დღესე ეს ქართველ ტომის შთამომავალნი რასაკვირველია თავიანთ თავს ქართველად უნდა სცნობდნენ, რადგანაც იგინი ქართველები არიან, დღეს ესენი სახლში და გარედ დედა-ენად ოსმალურ ენას ხმარობენ, ქართულისა აღარავენ-რა იცის. თუმცა ის კი იციან, რომ იმათი წინაპრები ქართველები ყოფილან. ეს ხალხნი გვარტომობის შთამომავლობით ქართველია, სამშობლო ენად თათრულ ენას ხმარობს და სარწმუნოებით კათოლიკეა. ასე რომ დღეს ამ ხალხთა ძველის გვარტომობის ხსოვნის და ნატამლობის აღარაფერია დაცული. დღეს ეს ხალხი მიწერილია სომეხ კათოლიკეთა სამღვდელოების კონსისტორიაზე; იგინი იგულისხმებიან სომხად „არმიანე კათოლიკად“; მათ ენიშნებათ სომხის რიგის მღვდელნი, ესენი ძღვდელ მოქმედებას სომხურს ენაზე ასრულებენ, შემდგომ ამას თათრულის ენით უხსნიან და უთარგმნიან. თან აუწყებენ, რომ იგინი სომხის გვარის შთამომავალნი არიან, მათი დედა-ენა სომხურია, მათ საეკლესიო ენად ეს ენა უნდა მიიღონ. მათმა მომავლებმაც ეს ენა უნდა შეისწავლონ, რადგანაც იგინი შთამომავლობით სომხები არიანო. საქმე ისეა მოხერხებულ-მოწყობილი, რომ ამ ხალხის ძირეულ გვარებსაც კი ასხვაფერებენ, მაგალითებრ: მიქელაშვილი-მიქელიანცი, ნიკოლაშვილი—ნიკოლოსოვი, მამულაშვილი—მამულოვი, თურმანიძე—თურვანდოვი, ზაქარიაშვილი—ზაქარიანი და ათასი ცხვა ამ გვარებრ.

ესლა ჩვენ ვიკითხავთ, თუ ეს ხალხი რა ტომის ხალხად უნდა ვიწამოთ ჩვენ, და ან მომავალში რა მოვლის ამათ, რანი იქნებიან ესენი, თუ ქართველ კათოლიკეთაგან მათ არაფერი მხარის მიცემა არ აღმოუჩნდათ?— რასაკვირველია, ჩანთქმა, თათრულის ენიდგან სომხურზე გადასვლა და გაქრობა!..

ასეთია ბატონებო, ჩვენი გვარტომობის ვითარება!..

ქართველ კათოლიკენი ლაზისტანის კუთხის ჩხალის ხეობაში.

ქოროხის ხეობაში, ბორჩხას ახლოს, დასავლეთად მიდის ერთი ხეობა, რომელსაც ჩხალის ხეობა ეწოდება— ეს ხეობა მიემართება ლაზისტანში. ლაზისტანის სოფლების რუსეთს სულ რამდენიმე სოფელი უჭირავს—ერთი სამამასახლისოა, დანარჩენი ადგილები მთლად ოსმალეთს ეკუთვნის. ლაზების რიცხვი დღეს 20,000-დე ირიცხება. ყველა ესენი ადრე ძალით გაუმაჰმადიანებიათ, ზოგნი კი გაფრანგებულან, ნამეტნავად ჩხალის ხეობის ლაზ-ქართველნი.

ჩხალის ხეობის შესახებ ჩვენში ბენრნაირი ამბებია დაშთენილი. ლაზისტანი გამაჰმადიანების შემდეგ, ოსმალთ ლივანას ჩხალის ხეობიდან დაუწყეს გამაჰმადიანება. მთელმა ხეობამ იუკადრისა გამაჰმადიანება. აქეთ-იქით კაცები დაჰგზავნეს და ოსმალეთს ემუდარებოდნენ, რომ სჯულის გამო დევნისაგან ხელი აეღო. ოსმალთ არ შეისმინეს მოციქულთა მუდარება და ჩხალელებს სასტიკის ბრძოლით აუწყეს ქრისტიანობის დატოვება. მეტი გზა აღარაჰქონდათ, ქრისტიანობა უნდა ეგმოთ, მაჰმადიანობა მიეღოთ. ზოგმა ადვილათ დასთმს სჯული და ზოგმა არა,—დღეს-ხვალობით ატყუებდნენ მტერო

ამ დროს ქალაქ ართვინის (ართვანი) ქართველნი უკვე გაფრანგებულნი იყვნენ. იგინი ადრევე იქმნენ მაჰმადიანობიდან გადაყვანილნი კათოლიკობაზედ; იმათ კათოლიკობასთან დაკავშირების მიზეზად რომიდგან მოსულნი ლათინთა მოძღვრები არიან. მაშინდელ ქართველთ გვარის კათოლიკეთა ეკლესიებში წირვა-ლოცვა ლათინურს ენაზედ სრულდება. სახარება, „წმიდაო ღმერთო“, ზოგიერთი ლოცვები და ქადაგება კი ქართულად იცოდნენ. რომიდგან მოსული მოძღვრები დიდს მფარველობას უწევდნენ დევნილ ქართველებს; ქართველ კათოლიკების დევნა ოსმალეთსაც აღკრძალული ჰქონდა, რადგანაც პაპისა და ოსმალთ შორის ამისთვის ხელ-შეკრულობა იყო დადგენილი და კათოლიკეს დევნა არავის შეეძლო.

ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ართენის კათოლიკების მოძღვრებმა დიდი გავლენა იქონიეს ჩხალის ხეობის გასამაჰმადიანებელს ქართველებზედ. ქართველნი მალე წავიდნენ ართენში და ლათინთ მოძღვრებს მოახსენეს:

— ქებულის იესო ქრისტესთვის ჩვენ ვიხოცავთ თავებს და შველა არსაიდგან გვეძლევა. ჩხალის ხეობის უმეტესი სოფლები გამაჰმადიანდა, ქრისტიანობა მოისპო, ახლამოგმართავთ თქვენ და გთხოვთ, რომ ჩვენ მაინც გვიშველოთ რამე, გამაჰმადიანებისაგან დაგვიხსნათ.

მოძღვართ მოისმინეს დევნილთა მუდარი და აუწყეს შემდეგი:

— აბა, რა გიყოთ, შეილო, ჩვენ კათოლიკენი ვართ, მფარველობას გაგიწევთ; მაგრამ როდემდის? ხომ ხედავთ, რომ ოსმალნი ქართველთა სისხლსა სმენ, იგინი თავიანთ საბრძანებელში ქართველს აღარ სტოვებენ. ოსმალნი ამბობენ, რომ ჩვენს სამეფოში ქართველის ხსენებას არ დავტოვებთო. ბერძნებისაც დიდი ჯავრი სჭირთ და რადგანაც თქვენ იმათი მერჯულნი ხართ, ამიტომ უფრო გდევნიან. ცხადი საქმეა, რომ დღეს თუ ხვალ თქვენც მიგაღებინებენ მაჰმადის სარწმუნოებას.

— კათოლიკობას მივიღებთ, მოახსენეს ჩხალის ხეობის ზოგიერო სოფლის ქართველთა.

— კეთილი! თქვენ კათოლიკობა მიიღეთ, ჩვენ ამ საქმეს პაპსაც ვაცნობებთ და მთავრობასაც, მერე თქვენ აღარავინ რას გიზამთა, ქრისტიანობა თქვენში მტკიცედ დაშთება.

ჩხალელებმა მოიწონეს მოძღვართ რჩევა, საჩქაროდ წავიდნენ და ყოველისფერი დარიგება შინაურებს და ჩუმ ქრისტიან ქართველმბს აცნობეს. რჩევა ყველას მოეწონა და რამდენისამე ხნის განმავლობაში ყველა ესენი საიდუმლოდ გაფრანგებულ იქმნენ. რამდენსამე ხნის შემდეგ ამათ ოსმალთაც აუწყეს:

— ჩვენ სჯულს არ გამოვიცვლით, ჩვენ ამის ამბავს პაპს ვაცნობებთ და რასაც ის გვიბრძანებს, ჩვენც იმ ბრძანების

კვალად მოვიქცევით, რადგანაც ჩვენ კათოლიკენი ვართ სარწმუნოებითაო.

ოსმალთა ჯავარი მოუვიდათ და ჩხალელებს დევნა დაუწყეს, რადგანაც იცოდნენ, რომ ეს ქართველი წინად სხვა სჯულისანი იყვნენ. ქართულის ეკკლესიის აღმსარებელნი, რასაც თვითონ მალავდენ. დიდი აურ-ზაური ასტყდა და გაკათოლიკებულ ქართველებსაც სასტიკად დაუწყეს დევნა, სიცოცხლეს უმწარებდნენ და ძალას ატანდნენ კათოლიკობა უარ ეყოთ. ამ სასტიკობის გამო პატრებმა დავა დაიწყეს, მაგრამ ოსმალთა მახვილი მაინც ვერ შეაჩერეს. გაფრანგებულთ ისე გაუჭირდათ საქმე რომ თავიანთ სოფლებიდგან აიყარნენ, ზოგი ართვინში გადასახლდა, ზოგი სხვა დაშორებულ ქალაქებში, სადაც კი კათოლიკის სარწმუნოების ხალხი ეგულეობდათ. უმეტესი ნაწილი ართვინში წავიდა, ტრაპიზონს, სტამბოლს და არზრუმს, სადაც მათ კათოლიკენიც ეგულეობდათ.

დროის განმავლობის მეოხებით დასავლეთ საქართველოში რომის ლათინთა მოძღვართ გავლენა შესუსტდა შიშისა და უგზო-უკვლობის გამო. ამიტომაც მაშინდელს ქართველ კათოლიკეთ პატრონად სომეხ გვარის კათოლიკე მოძღვარნი აღმოუჩნდნენ, რომელნიც ლათინთ პატრებზედ არა ნაკლებ ჰფარველობდნენ ამ ახალ და ძველ გაფრანგებულ ქართველთ.

ეკკლესიებში ლათინურ ენის მაგიერ სომხურ ენაზედ დაიწყეს წირვა-ლოცვა. ხალხსაც უხაროდა ეს ცვლილება, რადგანაც ქართველ კაცთან სომხურ ენას უფრო მჭიდრო კავშირი ჰქონდა, ვიდრე ლათინურს. ქართველნი ადვილად სწავლობდნენ სომხურს ენას და ამ ენაზედ ლოცვებიც კარგათ ესმოდათ. დროის განმავლობის მეოხებით ქართველებმა ისე შეისწავლეს სომხური ენა, როგორც თავიანთი ეკკლესიის ენა, როგორც თავიანთ სამშობლო ენა. მაშინ მათგან უამისობა არც შეიძლებოდა. ასეთი მოსავალი საშიში არ იყო, რადგანაც იმ დროის ქართველთა და სომეხთ შორის სადავო და სადავიდარაბო არ იყო რა, ხოლო იმ ცვლილებმა და წესების

შეტანამ ქართველებში რა გავლენა იქონია და მუკრმისისათვის რა ცვლილება მოახდინა, ამისას ჩვენ არას ვიტყვით, ამისი დასკვნა იმათთვის მიგვინდვია, ვინც ხსენებულ კუთხეში დასახლებულ კათოლიკეთა აწინდელი ცხოვრება-ვითარები კარგად და მიუფერებლად იცის...

ჩვენი ამბები რომ ყოველივე მართალია, ამას დაასაბუთებს შემდეგი მაგალითიც!

აქარაში მგზავრობის დროს, დაბა ქედაში, გავიცანი ერთი ართვინელი სომეხ-კათოლიკეთაგანი—აშტრაკიანცი, ყმაწვილი კაცი. ერთმანეთს ვინაობა ვკითხეთ. მან სთქვა:

— მე აქეტყენ ვმგზავრობ, აქა-იქ მთებში მადნებს ვეძებ, მერე ამ მადნების ცნობებს ევროპის ზოგიერთ მდიდარ მემადნე ვაჭრებს ვატყობინებ, ისინი მომყავს აქ და იჯარით იღებენ. ამის შემდეგ ართვინელ კათოლიკების შესახებ ჩამოვარდა სიტვა და მან განაგრძნო:

— „უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენი ძველები ამბობდნენ, რომ ხვენ გვარ-ტომობით აღრე ქართველნი ვყოფილვართო, ჩვენ თურმე ჩხალის ხეობაზედ ვსცხოვრებდით ერთს სოფელში, იქ გავფრანგულვართ და მერე იქიდგან გადავსახლებულვართ ართვინში. ართვინში დაგგვიწყებია ქართული ენა და ჩვენი გვარიც იქ გამოგცვლია, — ღღეს აშტრაკიანცად ვიწოდებით. საკვირველია, ასე როგორ შევიცვალეთ, ასე როგორ გადავსხვაფერდით ყოველივეთი, რომ ქართველობის აღარაფერი შეგვრჩა, არც ენა, ვინაობას გარდა ძველი გვარის გაგებაც არ გვაქვს, ძალიან გვიკვირს ჩვენი ასე დავიწყება და გადაგვარება... ამბობენ რომ სხვა ქართველ კათოლიკებსაც ჩვენსავებ დავიწყებიათ ყველაფერი.

ახლა აქ მე ამაზე მეტს არას ვიტყვი, ვიმოწმებ თვით სომეხთ კათოლიკეთა ყოფილს გვამს და მან დააქეშმარიტოს იმის შესახებ ცნობები, რომ ჩხალის ხეობის ქართველთ ძველად კათოლიკობა მიიღეს თუ არა და თუ მიიღეს, მაშინ ეს ქართველთ კათოლიკენი რა იქმნენ, სად წავიდნენ და სად სცხოვრობენ ღღეს მათი მომდევინი? ამიტომ მე ჩვენის სა-

ზუთების დასატმკიცებლად თვით სომეხ კათოლიკებს ვასახელებ, რომელთაც მრავალი რამ ცნობები იციან თავიანთ ვინაობის შესახებ, ამის ცოდნა ართვინელებს კარგათ აქვთ დაშთენილი, ხოლო იგინი დღეს ამ ცნობებს აღარ აშკარავებენ, მალამენ, სომხობენ.

ართვინის ქართველ-კათოლიკენი

ნაამბობი ართვინის კათოლიკეთ ეპისკოპოზის ზაქარია-ნის და იოან საფარხანისა. მოხუცებულთაგან გამიგონია, რომ ერთ დროს, აქარაში ქართველ ქრისტიანებს ოსმალთაგან ძლიერ გაუჭირებიათ საქმე, ოსმალები ქართველთა გაუთათრებლად არ სტოვებდნენ. გაჭირდა საქმე, თათრობისათვის დიდი ძალი ქართველობა გამწყდარა. რაღაც შემთხვევით, ერთ დროს, ევროპის კათოლიკის ერთი მოგზაური პატრი ბათუმში მოსულა, იქ კარგა ხანს დარჩენილა, იქ იგი კათოლიკებს ერთ სახლში ალოცებდა, შემდეგ ევროპაში დაბრუნებულა, მაგრამ ზღვით-კი არა, არამედ ხმელეთით, ლივანის გზით. მგზავრობა მაჭახლის პირისკენაც მოხდენია; რამდენსანე დღეს აქა-იქ ქართველებში რჩებოდა და ცნობებს სწერდა. ხვათა შორის იგი მაჭახელშიაც დარჩენილა, ამ დროს იქ ქართველთ დიდი დევნა ყოფილა, მაჭახლის ნახევარი გათათრებული ყოფილა, ნახევარსაც ათათრებდნენ. ამ გათათრებულებს პატრმა მიმართა და უთხრა:

— „შვილებო, რა გაწუხებთ, რად თათრდებით, კათოლიკობა მიიღეთ, ქრისტიანებად დაშთებით და ოსმალნიც ვერას გიზამენ. ტანჯულ ქართველთ შეუსმენიათ და ერთ დღეს სამ სოფელს განუცხადებიათ ოსმალთათვის, რომ ჩვენ კათოლიკები ვართ და არა ქართველებიო. ოსმალთ გაუნთავისუფლებიათ ესენი დევნისაგან.

რამდენიმე დღის შემდეგ ხსენებულის პატრისაგან სამ სოფლისაგან ხალხს მიუღია კათოლიკობა. ამ სამ სოფლის ხალხში 90 მეტი კომლი ზაქარიაძეები და საფარაძეებ ყოფი-

ლან. დღეს ზაქარიაძეები სომეხ-კათოლიკეთ ირიცხებიან და ზაქარიანცათ იწოდებიან და სათარაშვილები—სათარიანცებათ. ყველა ესენი და ჩვენც ქართველთ გვარისანი ვართ, მაგრადროის და სომეხ-კათოლიკეთ მეოხებით ჩვენ ჩვენი გვარი დაგვიტოვებია და სომხებს მივკედლებივართ, გავსომხებულვართ. დღესაც მაქახელში რამდენსამე სოფელში სცხოვრებენ ზაქარიაძეები და სათარაშვილები, ყველა იგინი მაჰმადიანები არიან. რაც ართვინში და ასეთ დაშორებულ კუთხეებში სომეხ კათოლიკენი არიან, მათი რიცხვის ნახევარი ქართველ-გვარისაგან შესდგება. ასეთ კათოლიკებს თავიანთ გვარები ძველადგანვე გადუკეთებიათ სომხურათ, მაგალითებრ, დღევანდელი სომეხთ კათოლიკეთ მოძღვრის—ლაზიანი ძველი გვარი ლაზიშვილია, ქართველი მალხასაშვილი—მალხასიანი, ქონიშვილი—ქონიევი, აქარელი—აქარიანცი, ქანიშვილი—ქანიევი. ქანობომ ვიცით რაც არის და მრავალიც სხვანი ამგვარნი.

მე ვკითხე:

—საკვირველია, რომ ეს ქართველნი ისე გადაგვარდნენ, რომ ქართველობის აღარაფერი შერჩათ, ნეტა როგორ მოხდა?

—გადაგვარება ერისა ადვილია, თუ ეს სადმე დაიწყოდა და მას ხელის შემშველი არავინ გამოუჩნდა! ქართველთ გადაგვარებას ოსმალეთის საქართველოში ვვლარაფერი შეაჩერებდა. ოსმალთ დევნა ზ სომეხთ კათოლიკეთ ოსტატური მოქმედება აძლიერებდა. მაგრამ მაინც ქართველთ გვარის დამკარგავ კათოლიკებთ შორის ცნობები არის დაშთენილი, რომ ისინი ოდესმე ქართსელ გვარს ეკუთნოდნენ და ქართულადაც ლაპარაკობდნენ.—განაგრძო კვალად:

—მაგალითებრ: მცენარეებს, პირუტყვებს და ბევრს კიდევ ასეთ არსებათა დღევანდლამდე ართვინის გასომხებულ ქართველ კათოლიკენი ქართულ სახელებს უწოდებდნენ. მაგალითებრ, ქართული ქინძი დღესაც ასე იწოდება მათში, ქონდარი, ნიახური, რეჰანი, ბადრიჯანი, ცერცვი, წიწმატი-პილპილი, ბევრიც სხვა, ნამეტურ სახლის ავეჯეულობის დედა, მამა, ბიძა, დეიდა, მამიდა და სხვა ასეთ სახელწოდე-

ბანიც ხშირია მათში დღევანდლამდე დაშთენილი. საუბრის დროს ზოგჯერ მთელს წინადადებას ამბობენ ქართული სიტყვებით. დღეს რაც ართვინის სომეხ-კათოლიკენი არიან, იგიწი მთლად ქართველ გვარის კათოლიკებისაგან შესდგებიან, ზოლო დროის მეოხებით გასომხებულან, ქართული ენა დაუკარგავთ ზ მის მეოხებით გვარ-ტომობაც დაჰვიწყებიათ. თუმცა ამბები ამის შესახებ აქ ბევრმა მოხუც სომეხ-კათოლიკემ თვის, რომ ისინი ქართველთ შთამამავალნი არიან. ეს რომართალია, ამას ცხადათ ამტკიცებს. შემდეგი გარემოებაც: ქართველები ისე სომეხ-კათოლიკებს არ სძულთ და ეჯავრებათ, როგორც სომეხ გრიგორიანებს.

ნეტავი შემატყობინა, თუ ამ მღვდელ-მთავრის ცნობებს როგორ მზერენ დღევანდელი გასომხებული ზაქარიანები და ლათარიანები, რომელთაც თავიანთი გვარი ჭირივით სძულთ, ე. ი. ქართველობა ზ ქართული ენაც დავიწყებული აქვსთ. ერთმა მოხუცმა კათოლიკმა შემდეგი გადმომცა: — „დღევანდელ სომეხ-კათოლიკის მოძღვრის პუჩინიანის ძველი გვარი პუქუქაშვილია, რადგანაც იგინი ძველად ქართველნი იყვნენ და ახალ-ციხეს სცხოვრობდნენ, კათოლიკობის შემდეგ ართვინში გადმოსახლდნენ, აქ ენით და გვარ-ტომობით გასომხდნენ, ყოველივე დაივიწყეს თავიანთი, დღეს ამას ვინ სჩივის, მათ ქართველობაც-კი სძულთ სასტიკათ. მაშინ ამათთან ერთად ახალ-ციხიდან რამდენიმე კომლი გადმოსახლებულან, ყველას მათ აქ ართვინში დაუკარგავთ ქართული ენა და გვარ-ტომობაც ისევე, როგორც მთელ ართვინის ქართველ-კათოლიკობამ დაკარგა ქართული ენა და გვარ-ტომობა.

მთელის ართვინის სომეხ კათოლიკენი შთამომავლობით ქართველნი არიან, მათში ქართული ენა ძირიანად შეირყა 1780 წლებში, შემდეგ 1800 წლებამდე ყველგან ამოვარდა, დიდმა, პატარამ ყველამ დაივიწყეს, მხოლოდ შიგა და შიგ მრავლად მაინც დარჩა ქართული სიტყვები, რომელსაც კათოლიკენი დღევანდლამდე ხმარობენ და არ ივიწყებენ XVIII საუკ. გასვლამდე, ამათში ქართული წერა-კითხვაც არსებობ-

და, სიმღერები, ხატობა, ღამის-თევა, ქიდაობა, ფერხული, თამაში და მრავალიც სხვა და სხვა წეს-ჩვეულებანი. თამარ მეფის და ერეკლე მეფის ამბებიც მრავლად იცოდნენ.

ასეთი კათოლიკეები ართვინიდან მოყოლებული სტამბოლამდის ძლიერ მრავლად ყოფილან. XVIII საუკ. მარტოდ სტამბოლში 1500 კომლი ქართველი კათოლიკე ყოფილა. დღეს იგინი სულ სომეხ-კათოლიკეთ ირიცხებიან, რადგანაც მათ სომეხთ-კათოლიკეთ სიმძლავრით ქართველობა დაკარგეს. ქართული ენა დაივიწყეს, სომხურად იწყეს საუბარი და გვარებიც სომხურის სიტყვების რიგით გადააკეთეს. ეს რომ ჭეშმარიტია, ამას ასაბუთებს შემდეგი მაგალითი: 1860 წლამდე კოსტანტინეპოლის კათოლიკეთა სასაფლაოზედ მიცვალებულთ ქვების უმეტესს ნაწილზედ ქართული წარწერები იყო, ასეთი ქვების უმეტესი ნაწილი შემდეგ სულ გაქრა. იქ დღესაც შეხვდება კაცი ასეთს ქვებს ხსენებულ სასაფლაოზედ აქა-იქ. შავ-შეთის კათოლიკენიც ქართველ გვარის შთამომავალნი არიან. იქ მათში სომხის გვარის არავინ ურევია. ჩვენ ყველანი ქართველთ შთამომავალნი ვართ ზე ძველ საქართველოშიაც ვსცხოვრობთ. ჩვენი ძველებისაგანაც ასე გაგვიგონიაო.

პატრის პეტრე ალუშოვის ნაამბობი.

3. შაჰყულიანი იტყოდა ხოლმე შემდეგს: „მე როცა რომში წავედი, ართვინზედ მომიხდა გავლა და მაშინ კორძულის ეკლესიაში ზოგიერთ მოხუცებულებს ქართული ხელთ-ნაწერი ლოცვები ეკავათ და კითხულობდნენო. მაშინდელ კორძულს ართვინელ ქართველ კათოლიკეთ მოხუცებულს უთქვამსთ, რომ XVIII საუკ. ნახევრამდე აქაური ქართველ კათოლიკენი სულს ქართულ ლოცვის წიგნებს კითხულობდნენო. მას შემდეგ-კი შემცირება იწყო; რადგანაც წიგნები ცოტავდებოდა, გადაწერას აღარ ასწავლიდნენ სტამბოლიდან მოსული სომეხ-კათოლიკის ხუცები და აბა სხვას საიდან რას იშოვნდნენ, ისევ ლოცვის წიგნებს ეწყობოდნენ და 1800 წლამდე მთელი ართვინის ქართველ-კათოლიკობა კარგად შეჩვია სომხურ ლოცვების კი-

თხვას, სომხურ ენის და სომხობის დაჩემებას. შემდეგ ამ ცნობას პატივცემულმა პატრმა აღუშოვმა დაუმატა: შეიძლებოდა ეს გარემოება ქართველ კათოლიკეთ არ მოსვლოდათ, რომ მათ ერთგული პატრონი და ქართული წიგნები ჰქონიყოთ. მაგრამ საიღამ, იმ დროის ქართველთ ამის დრო არ ჰქონდათ-**XVIII** საუკუნეში; სომეხ-კათოლიკეთ მრავლად იწყეს კათოლიკეთათვის საჭირო ლოცვის და საღმთო შინაარსის წიგნების ბეჭდვა, ამ წიგნებს იგინი ყველგან ავრცელებდნენ, ქართველ კათოლიკენიც სიამოვნებით ეწაფებოდნენ ამ წიგნებს, რადგან ნაც ოსმალეთის ქართველ კათოლიკეთ ქართულს ენაზედ და-ბეჭდილი წიგნები სულ არ ჰქონდათ, მაშ რას იზავდნენ, ლათინურს ხომ ვერ შეისწავლიდნენ, ისევ სომხურს დაუახლოვდნენ, ეს ენა მათთან ახლო იყო და მის შესწავლა სიადვილეს გარდა ესიამოვნებოდათ კიდევ. ესეც ქეშმარიტება გახლავს.

სოფ. კორძულის სომეხ კათოლიკეთ ეკლესიის მოხუცი მნათეს ნაამბობი 1901 წ. და სხვათაგან.

ჩვენ, ე. ი. კორძულელები ძველად სოფ. სვეტს ვცხოვრობდით, კათოლიკობაც იქ მიგვიღია. იქ კათოლიკები გამრავლებულან. აღწგი არა ჰქონიათ, მაშინ დიდი ვიწროობა ყოფილა. აქ, ამ სოფელს, კორძულს მაშინ ხუთიოდ მოსახლე ყოფილან, ჯერეთ თათრობა არ ყოფილა აქეთ შემოსული. ართვინი, კორძული და სვეტშიკი კათოლიკენი ყოფილან, მაშინ ჩვენც ქართველ კათოლიკენი ვიყავით. ამ სოფელში კათოლიკენი უფრო სვეტიდგან გადმოსულან. კორძულიც მიტომ დარქმევია, რადგანაც როცა აქ კათოლიკენი მოსულან, მათ ეკლესია არ ჰქონიათ, შემდეგ ერთობ მალე დაუწყვიათ ეკლესიის შენება და ამ ეკლესიაში ძველი კარი ჩაუტანებიათ და მიტომ დარქმევია კორძული, ანუ კარძველი. ჩვენც სულ ქართველგვარის კათოლიკენი ვიყავით და ადრე სულ ქართულად ვლაპარაკობდით.

ბევრნი სრულიად უარს ჰყოფენ, რომ ვითომც ქართველთ შორის კათოლიკობის ხსენება ნატამლათაც არ იყოფო, ვითომც ეს მოგონილი ოცნება არის, თავის დღეში კათოლიკეთ ეკკლესიაშიაც ქართულს ენას ჰაქანებათაც არ გაუფლიაო. ეს მტკნარი სიცრუეა, ამას ცხადათ ასაბუთებს ის გარემოებაც, რომ ძველად ქართველ გვარის კათოლიკენი თავიანთ ეკკლესიებს ხშირად შესწირავდნენ ქართულს სახარებებს, მხედრულ ნაწერს გარდა ხუცურად დაბეჭდილ-დაწერილიც-კი შეუწირავთ ხოლმე. ასეთია მაგალითებრ 1744 წ. შეწირული ხუცური სახარების ცნობა: — „ეს წმიდა სახარება შესწირა იაკობ საბაოვმა წმ. იოანეს ეკკლესიას 1744 წ. თებერვლის 22-სა.“ სახარებას ქართულად აქვს მიწერილი ასეთ შეწირულ სახარებებით და სხვა საეკლესიო წიგნებით სავსე ყოფილან აღრინდელი ძველი ეკკლესიეები, ქართველ კათოლიკებს რომ თავიანთის გვაროვნობის მიმზიდველობით ეკკლესიის წინაშეც არ ჰქონიყოთ ხმა, გავლენა და მის სიყვარული, უმისოდ იგინი ვერც ქართულად წააწერდნენ ზედა და ცხადი საქმეა, რომ ეკკლესიაშიაც სახარების კითხვასაც ვერ მოახერხებდნენ, რადგანაც ტერ-პოლოსებისაგან ქართველთ გადაგვარების ტრფობა აღრიდგანვე გავრცელდა ქართველთა წინაშე. ქართულს ენაზე სახარების კითხვა წინაწასული ყოფილა თვით ისეთ დროსაც როცა მთელი წირვა ლათინურად სრულდებოდა, ხოლო სახარებას-კი ქართულად კითხულობდნენ. სახარების ქართულად კითხვა თვით ოსმალეთის საქართველოშიაც სწარმოებდა, სადაც სომეხთ კათოლიკეთ ძრეილება წინ იყო წასული, იქ ქართველნი გადაგვარებას ეძლეოდნენ.

ქართველთ კათოლიკეთ რიცხვი ძველად იქამდე ყოფილა გამრავლებული, რომ მათს რიცხვს თვით შუა გულს ქართლის ქალაქებს გარდა კავკავს, მოზდოკს და ყიზლარშიაც-კი უჩენია თავი. ამ ქალაქებში ქართველ გვარის კათოლიკენი ძველადვე გაჩენილან, მაგრამ აქ მათ გვარტომობას ცნობილი ხიფათი მოვლენია და მათ ქართული ენა მთლად და-

ვიწყებიათ. კათოლიკეებში მოიპოვებიან რამდენიმე გვარი ქართველთ ძველის აზნაურებისა და თავადებისა, მაგალითებრ: იმერეთის თავად ჩხეიძეების გვარის წევრნი დღეს მოზღოკში კათოლიკეებ ირიცხებიან, ქართული ენა დავიწყებულიათ, სომხურს და რუსულს ენაზედ ლაპარაკობენ. ამ თავადის გვართა წევრთა იმერეთის მეფის დავითისაგან წერილიც აქვსთ მიღებული შესახებ მის, რომ იგინი ნამდვილად თავადი-შვილები არიან, იგინი რუსეთის იმპერატორების მფარველობის ქვეშ სცხოვრობენ რუსეთსაო და ამიტომ ეს თავადის შვილობის მოწმობაც ეძლევათ, რომ იგინი რუსეთშიაც თავადის შვილობის ხარისხით იქმნენ ცნობილნიო; აი თვით ეს წერილიც:

„წყალობითა ღვთისათა ჩვენ მეფე დავითსრულიად იმერეთისა ვაძლევეთ ამას სამეფოს ფურცელსა სიმონსა და პეტრესა სამეფოსა ჩვენისა. თავადის შვილთა და ერთგულთა ყრმათა ჩვენთა ჩხეიძეთა და ამით განუცხადებთ, ყოველთა ერთგულთა ყმათა ჩვენთა რათა ამათ თავადათ სიმონსა და პეტრესა აქვდესთ პატივი მათ და ყოველთა მათგან შთამომავალთა თავადობისა ჩვენისა და რადგან სვიმონ და პეტრე მისის იმპერატორობის დიდებულობის საფარველის ქვეშ ცხოვრებენ იქაც აქვდესთ (იქაც) ღირსება სამეფოსა თავადობისა ჩვენისა, მიეცათ ფურცელი ესე სამეფო, და დამტკიცებული იქმნა სამეფოთა ბეჭდითა ჩვენითა სამეფოსა, ქალაქსა შინა ჩვენსა ქუთაისს“.

წელსა განხორციელებიდაც სიტყვისა.

ღვთისასა იენის 13 დღესა მეფეობისა ჩვენისა მესამესა წელსა 1782 ს.

ეს კობიო გადმოწერილ იქმნა ნამდვილ ფურცელიდგან დ. გაბ. ასლანიშვილს მიერ 1893 წ. ქ. მოზღოკსა. ჩხეიძეებს გარდა სხვებსაც დავიწყებულიათ ქართული ენა, თუმცა მათ კარგად იციან, რომ იგინი ქართველის ტომის შთამომავალი არიან. ძველად მოზღოკის და ყიზლარის ქართველ კათოლი-

კენი ქართულად ლაპარაკობდნენ, მაგრამ დროების მეოხებაშ და ბედმა მათ ქართული ენა დააფიწყა და სხვა შეათვისა. ასეთია მოზდოკის ღეციზლარის ქართველთ კათოლიკეთ გვაროვნობის საქმე. მაგრამ მათ რა დაეძრახებათ, რუსეთში-კი არა და თვით შავშეთშიაც ასევე მოხდა და იქ ქართველ კათოლიკეებმა ქართული ენის აღარაფერი იციან.

ჩვენის მაგალითების თანახმა ცნობებს წარმოადგენს პატივცემულის პატრის გაბრიელ ასლანიშვილის ცნობა*) შესახებ მის, როდესაც ერთ ქართულ გაზეთში მოზდოკის კათოლიკენი სომხის გვარის კათოლიკეთ იყვნენ დასახლებულნი, ამაზე აი რას მოგვითხრობს პატივცემული პატრი:

„გთხოვ უმორჩილესად თქვენ პატივცემულ გაზეთში დაუთმობთ რამდენიმე პწკარი შემდეგ განმარტებას. № 358 „ცნობის ფურცლის“ ფელეტონში ყოველად მშვენიერად აღწერილი იყო უფ. კახაბერისაგან ღვთის მშობლის სასწაულთ მოქმედ ხატის მოსვენება მოზდოკიდგან კავკაზში; მხოლოდ ავტორს მკარე შეცილება მოსვლია, რომელიც მოკლებულია სინამდკილეს.

კახაბერი ამბობს: „მოზდოკში, ყოველ წლობით ჩვეულებისამებრ 15 აგვისტოს, დღესასწაულობენ ღვთის მშობლის მიძინებას და მლოცველნი, არა მხოლოდ არიან მართლმადიდებელნი, არამედ მათთან ერთად შეერთებულნი სომეხთ კათოლიკენი და სომეხთ გრიგორიანნიო...“

დარწმუნებული ვარ, რომ კახაბერი არ მიიღებს საწყენად ამ ჩემს განმარტებას, ვინაიდან 1893 წელს მე თვითონ გახლდი განწესებული მოძღვრად თვით მოზდოკში. შემდეგლად იმ რომის კათოლიკეთა მრევლისა, რომელნიც შესდგებიან ქართველთ ტომთაგან და ლათინის წესის კათოლიკეთაგან და არა სომეხ კათოლიკეთაგან თვით მათი გვარტომობა დაუმტკიცებენ მოზდოკის კათოლიკეთა რომ იგინი არიან ნამდვილად გვარით ქართველნი და სარწმუნოებით რომის

*) იხ. „ცნობის ფურცელი“.

კათოლიკენი. მაგალითად ჩხეიძეები, მაისურაძე, მამულაშვილი და საყვარელიძეები და სხ.

თუმც მართალია მოზდოკის კათოლიკეთამცირედ იციან ქართული ენა, ესეც უნდა მივაწეროთ ჩვენი ქართველ კაცის გულგრილობას, რომ არ ვიქცევით, როგორათაც გვასწავლის მაცხოვარი თვის სახარებაში: „კაცს თუ ვისმე ედგას ასი ცხოვარი და შესცდეს ერთი მათგანი არამე დაუტევნესა ოთხმოც და ათ ცხრამეტნი იგი მთად თედა და წარვიდეს და მოიძიოს შეცთომილი იგი.“

ჩვენ, ქართველნი არა თუ ვცდილობთ ჩვენ გვარ-ტომნი განვამრავლოთ და უკეთუ საითმე კიდეთი ქვეყანისათა ჰგიებენ სამკალობა აღმოუჩინოთ და შევკრიბოთ ერთად, არამედ ჩვენის უზრუნველობიჲ რაიც-კი შუა თვით საქართველოში ქართველ-კათოლიკენი მოიპოვებიან, იმათაც კი სხვა და სხვა გვაროვნობას ვაკუთნებთ. მიკვირს მართლად, რა მიზეზისა გამო ზოგიერთნი ვერ მიმხვდარან ამ სიბრძნის მოყვარეობის ანდაზას: „სახე არ შესცვლის არსებას“ რასაკვირველია ეს ასეც უნდა იყოს, რა დააშავეს ერთ მუქა ქართველთ კათოლიკეთა, რომ ხან სომხებათ და ხან ფრანგებათ უწოდებენ? დრო არს მერწმუნეთ გამოვიღვიძოთ და პირველად განვარჩიოთ ჩვენ ნათელი ბნელისაგან, რათა შემდეგ სხვათაც შეიძლონ ჩვენი გვარტომობის გარჩევა.“

ჩვენ, აქ ქართველ კათოლიკეთა თავად-აზნაურთა გვარების ცნობების მოყვანას რომ გავყვეთ, ეს ერთობ შორს წავა. ეს აქ მხოლოდ მაგალითად მოვიყვანეთ, რომ ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი არამც თუ მარტოდ საქართველოში ყოფილა, არამედ ქართველ თავად აზნაურთ რიცხვი საქართველოს გარეშე ისეთ უცხო ადგილებსა და ქალაქებშიაც ყოფილა XVII საუკუნისამევე გამრავლებულა, როგორც იმ დროს ქართველთათვის მოზდოკი იყო. საქართველოში ხომ ძველადგანვე მრავლად იყვნენ ქართველ კათოლიკე თავადის შვილის გვარები.

ახალციხის ქართველ კათოლიკენი.

ახალციხის დაარსება მეტად ძველ დროს ეკუთვნის, ძველად მას ლომსია ერქვა. საქართველოს სამ სამეფოდ ღ ნ სამ. გაყოფის შემდეგ, ახალციხე ათაბეგების (ჯაყელი) პირველ ქალაქათ ითვლებოდა, მაშინ ახალციხეს მთლად ქართველნი სცხოვრებდნენ. 1629 წ: ახალციხე ოსმალებმა დაიჭირეს, იქით მუსულმანობის ვრცელება აღრევე დაიწყეს, ქართველებს ძალათ ათათრებდნენ, ამ დროს, ქართველთ შორის კათოლიკობაც წინ იყო წ, სული. XVII საუკუნოდამ უფრო წინ წავიდა. ახალციხის მცხოვრებთ რიცხვი მთლათ ქართველ გვარის კათოლიკეთაგან შესდგებოდა. ოსმალის ხელში მყოფ ქართველ კათოლიკენი ვაჭრობას და აღებ-მიცემას შეეჩვივნენ, მათი სამთავრო ანუ სამეფო აღარ იყო, რომ მის არსებობის მეოხებით ხელში ხმალი და ხანჯალი სჭეროდათ, კულანდებურათ მტერი-ეგერებინათ. ამის დრო და საჭიროება აღარ იყო, ამას მათს სამშობლოში ოსმალნი ასრულებდნენ, ამიტომ ქართველთ ხელში არშინი და დავთარი დაიჭირეს, ვაჭრობა დაიწყეს, ამისთვის აქეთ იქით მგზავრობაც. ძველად ახალციხეში ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი დიდი იყო, იგინი ესახლნენ ახალციხიდან ვიდრე ივლიტამდე, მათ სულ სახლები და დუქან ბაზარი ჰქონიათ, ყველა ეს სხვა და სხვა დროის ომებს და თავდასხმას მოუხსპია. დღეს ახალციხის და ივლიტის შუა ამისი არაფერი ნიშანია დაშთენილი. ძველად ქართველ კათოლიკენი ვაჭრობას გარდა ხვნა თესვასაც მისდევენ. დროის კვალად, მათ კაი შეძლება ეკავათ ოსმალთა დროს, ახალციხეში იგინი უპირველეს ხალხათ ითვლებოდნენ, თათრის ფაშები მათ პატივს უაღრესობით აპყრობდნენ.

დღეს, კათოლიკენი, ახალციხეს სცხოვრებენ ქალაქის იმ ნაწილში, რომელსაც ძველი ქალაქი ეწოდება. კათოლიკეთ რიცხვი იქ 4000 სულამდე არის, ყველანი ქართველ გვარისანი არიან, მათში კათოლიკეთ სარწმუნოების გავრცე-

ლების დასაწყისი XIII საუკუნიდამ იწყება. დღევანდელ კათოლიკეთ მდგომარეობა მეტად უნუგეშოა, იგინი სცხოვრებენ ახალციხის ძველს ნაწილში, მაღლა, აღმართზედ, სადაც მხოლოდ ჰაერია კარგი, თორემ სხვა რამ წარმოება ხელოსნობა და ვაჭრობა იქ სულ დაცემულია, თითქმის არც კი არსებობს. რაც არსებობს, იგიც მხოლოდ მათთვის, ე. ი. ქართველ კათოლიკეთათვის. მათი სამწუხარო ასეთი გარემოება დაბადა იმ პირობებმა, რომ 1829 წ. რუსებმა ახალციხე აიღეს, მას შემდეგ ქალაქი ძირს, ვაკეზედ გააშენეს. გარდა ამისა იქ გადმოასახლეს არზრუმელი სომხები და საუკეთესო ადგილები მათ დაურიგეს.

დღეს მთელი ახალციხის მოძრაობა ამ ახალ მოსულს სოხებს უკავიათ ხელში, მთელი ქალაქის ავი და კარგი მხოლოდ მათ ეკუთვნისთ, ვაჭრობა, ქარხნები, სახელოსნო დუქნები, ეტლები, სახლები, დუქნის შენობანი, სხვა და სხვა საქმეები, მრეწვალობანი ერთის სიტყვით დღეს ახალციხის შებატონე წარმომადგენელად მხოლოდ ეს მოსული სომხები გახლავან. საცა რამ ბაღებია, ან სახნავი მიწები, ტყეები და ქალები სულ ამათ ეკუთვნისთ. აქაური ძირეული ქართველნი კი ახალციხის მაღლა ძველს ქალაქში არიან შეკუნტული, სადაც ჟამთა ვითარების მეოხებით დაძველებულ და განიერ დაქცეულ ქოხმახების მეტი სხვა აღარაფერია დაშთენილი. ძირს ახალს ნაწილში მშვენიერი შენობებია. რომლებიც სხვებს ეკუთვნისთ და მაღლა კი უბრალო ქოხმახებია.

როგორც ვსთქვით, დღევანდელ ქართველ კათოლიკეთ მდგომარეობა და მათთან ყველა იმათი, ვინც კი ამ ძველს ნაწილში სცხოვრობენ თითქმის წყალწაღებული კაცის სურათს ჰგავს. ეს გარემოება ქართველ კათოლიკებმა ადრევე შეიგნეს, მათ კარგათ ნახეს თავიანთი დაქვეითება და ამიტომ ახალციხიდან აქეთ იქით სხვა ქალაქებში იწყეს გადასახლება, მაგალითებრ იმერეთში გადასახლებას იგინი XVIII საუკუნიდანვე იყვნენ შეჩვეულნი, ხოლო 1827 წლის შემდეგიდამ უფრო მრავლად დაიწყეს, მას შემდეგ ტფილისშიაც

გადმოდიოდნენ და სხვაგანაც მიდიოდნენ; უკანასკნელ ბა-
თუმშიაც იწყეს გარდასახლება და დღეს ქუთაისს, ბათუმს და
სხვა კუთხის ქალაქებშიაც სადმე თუ ქართველ გვარის კათო-
ლიკენი სცხოვრობენ, მათი უმეტესი ნაწილი სულ ახალციხ-
ხელები არიან. დაქვეითებულმა ცხოვრებამ დაფანტა იგინი
და ახალციხეს მოაცილა, თორემ დღეს ახალციხეს, მარტოდ
ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი 10000 სულზედ მეტს თუ
არა ნაკლები არ იქნებოდნენ. ერთის სიტყვით დღესაც კი
ვისაც შეძლება აქვსთ მათში, ისინიც კი ამისთვის იღწვიან,
რომ ძირეულს მამაბაბეულს კუთხეს მოსცილდნენ და იქ გადა-
სახლდნენ სადაც მათ აღებ-მიცემა და საქმიანობა ექნებათ.

თუმცა ესეთი ზნე და ჩვეულება ქართველის დარგს არ
შეადგენს, თუმცა ქართველი ფრთხილია ძრიელ თავის სამ-
შობლოდგან სხვაგან გადასახლებასა და დაფანტვაზედ, მაგ-
რამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ქართველ კათოლიკეთ ისეთი
ვითარება სულაც არ ეწინააღმდეგება ჩვენს საზოგადო მიზანს.
ქართველი კათოლიკე ახალციხილამ სხვა ტომის ქვეყანაში
დროებით მიდის, იგი არას შემთხვევაში სომეხი კაცივით
სხვის ქვეყანაში არ დარჩება, ახალციხეს თუ არა საქართვე-
ლოში მაინც დასახლდება. ამით ისე ფრთხილნი არიან, რომ
ქართველთ უცხოეთში არც თუ ცოცხალი რჩება, არამედ
შკვდარსაც კი არ სტოვებენ იქ დროებით მარხამენ და მერე
საქართველოში მოაქვთ. ამის ნიშნები ჩვენში ათასგა და მას-
თან ცხადიც რაც ჩვენი ტომის დარგათ უნდა ჩაითვალოს.
რაქველები, მეგრელები და გურულები თავიანთ მიცვალე-
ბულებს საქართველოშიაც კი მძიმეს გრძნობით სტოვებენ.
ასევე ქართველ კათოლიკებმა იციან და მათ განსვლა ახალ-
ციხილამ ჩვენ არ მიგვაჩნია ქართველი ტომის დასალუბათ და
დასაქსაქსად, არამედ მათი განსვლა დროებითია. სწორედ
ეს დარგია ჩვენს ქვა კუთხე ძალათ და ამან მოგვალწევინა
ჩვენს ქვეყანაში დღემდე ფეხ უცვლელად.

თვით კათოლიკენი არიან მეამიტი ხალხი, უეშმაკო, ისე
როგორც ქართველ კაცს შეჭფერის, ქალაქური ხრიკები და

შარები და მითქმა მოთქმა მათში სულ არ არსებობს. მთელს ძველს ქალაქში მხოლოდ ერთი ყახხანა არის და ოთხიც პატარა სასმელების დუქანი. საზოგადოთ. კათოლიკეები აქ თავშენახული ხალხია, შედარებით იგინი სიღნაღელეებს, თელაველებს და გორელებზედ ათასჯერ მაღლა დგანან ყველაფრით, მთელი თვე რომ იცხოვროთ ამ ძველს ნაწილში, თქვენ ერთხელაც ვერ ნახავთ მთვრალ ხალხს, ჩხუბს, ან გინებას, რამე ცუდი სახლების შენახვა ხომ აქ ქაქანებაც არ ყოფილა. ყოველი ოჯახი სიწყნარის და მშვიდობის წარმომადგენია, ურთიერთ შორის მათში არც დავი დარაბა იციან, არც მტრობა და განხეთქილება ისე, როგორც ეს სხვაგან არის ქართველთ შორის. ნათესავურ მიმართულების აზროვნებას მათში დიდი ადგილი უკავია. მოკლეთ უნდა ვსთქვათ, რომ ახალციხელ ქართველ კათოლიკეთ ყოფა ქცევა ათასჯერ სჯობია იქვე სწორე ალაგას მცხოვრებ ახალციხის სომხებისას, სადაც მტრობა, კონკურენცია, დავა, დარაბა, მეძავობა, ლოთობა, ქურდობა და ბევრიც სხვა რამ ფართოთ არის გავრცელებული. ვინც კი იცხოვრებს ახალციხეს, ის ამას ორივე ტომის ერს მალე შეამჩნევს.

ასეთი საქმე თვისების არიან ახალციხელი ქართველ კათოლიკენი, სანაქებო მეზურ მარილენი, ქირსა და ლხინში მოყვრის და მეგობრის გამტანი და ბევრს საქმეში ადამიანობის ღირსებით საკმარისად დაჯილდოებულნი, ხოლო მათდა საუბედუროთ ბევრი კეთილის საქმისთვის ხელმოკლენი და ღარიბ ღატაკნი, რომელსაც არც დასასრული ეძლევა საიდამე და არც შველა, იგინი რჩებიან ჩვეულებრივ ღატაკს მდგომარეობაში და საბრალოთ სწუხან დროსა და გარემოებაზედ, რომ ბევრი დღეს თავის ქონებით ისიც აღარ არის, რაც ამ 100 წლის წინეთ ყოფილა. დრომა და მომავალმა, ჩვენდა საუბედუროდ, მცხოვრებთ შორის ბევრი ძველი წარჩინებული გვარის მოქალაქენი დააუძლურა და გააწყალა. ასეთ დაქვეითებულ შთამომავალთა რიცხვს თითო ოროლა წევრთ კიდევ ნახავთ აქა იქ, მაგრამ ერთობ უღონოს, უსახსროს. ვის ოჯახშიაც, ადრე

ლიმეში ხუთი სამთელი აინთებოდა, დღეს იმ ოჯახში ერთ ნავთის ბოლიანი თუნუქა და ბეუტავს. ვინც ადრე მზიანს, კარგს, ოთახებში იდგენენ, ისინი დღეს ერთს პატარა მიწურს ძველს ქოხში არიან მოთავსებულნი, რომელთაც ესეც ლამის თავზედ დაექცესთ.

თვით ძველი ქალაქის ნაწილი ისეთის ქოხმახებისაგან შესდგება, რომლის სურათიც უფრო ძველებურს სოროებსა ჰგავს, ვიდრე კაცის სადგომს-საცხოვრებელს. ყველას სახლები მიწაშია მოთავსებულნი, კედლები მიწისა, ქერიც მიწის პირას, სინათლე მეტათ ძვირია, ზოგი მეტად ძველიც არის, ნესტიანი, შმორისა და ზინტლის სულიც უხვათ იცის, სიცივეც შესაფერი აქვს, შუა გულს ზაფხულში, ერთ სახლში ნესტიანის მიწის კედლებისაგან ისე ცივოდა, რომ თითო პირმა ორ ორი საბანი დაიხურა, ქუჩებიც არის ერთობ ვიწრო, ოღრო ჩოღრო, აღმართ-დაღმართი და დაუგველიც, აქ ჰაერი, წვიმა და ქარი თუ გაწმენდს ქუჩებს, თორემ მცხოვრებნი არა-დროს არ დაჰგვიან. ერთის სიტყვით სახლებისა და ქუჩების მხრივ ახალციხელნი უბედურნი არიან. ეს კიდევ არაფერი, ამათ უბედურებაზედ უბედურება წყალია-წყალი, მთელს ძველს ნაწილში ერთი კარგი წყაროც არ არის. მართალია ორი წყაროა, მაგრამ ორივე უვარგისნი, რადგანაც იგინი მრავალ უწმინდურ ადგილების გვერდით უბრალო თიხის მიღებით არის გამოყვანილი, წყაროებიც მეტათ. პატარებია, თითის ტოლაც არ არის, ზამთარში წყალი აქ ისე ძვირობს, რომ თითო ლიტრას ერთ—მანეთს მუდარებით ესესხებიან. ამის მხრით დიდს უბედურებაშია ჩავარდნილი ეს ძველი ნაწილი ახალციხის მცხოვრებთა.

როგორც კაცები, ისევე ახალციხელი ქართველ დედაკაცობაც მეტად წყნარის თვისების არიან, კეთილნი, ქმარ-შვილში პატიოსნები, მაღალ სათნოების მექონნი, კრაკერვის მიმდევარნი, მღვთას მოსაფენი, მორიდებულნი, მუშაკნი ყველას საქმეში და ქებულნი ოჯახობაში. მთელს ძველს ნაწილის დედაკაცებთ შორის ერთსაც ვერ ნახავთ, რომ იგი ასეთ

მექორე, კაპასი, ან მოურიდალი რყოს, როგორც ჩვენდა სა-
უბედუროთ ეს სხვაგან სჩნდება ეხლა და ფეხსაც. იდგამს.
რაც შეეხება ამათ ჩაცმა, დახურვას და ქამა-სმას ამაშიაც მე-
ტად ზომიერნი არიან და ოჯახის და თავის შემნახავნი, ერ-
თი უძლურება ამათი ის არის, რომ მეტის მეტი ლატაკნი
არიან და შემბრალ-დამხმარე არავინა ჰყავთ, ისევე ურთიერთ-
შორის თუ დაეხმარებიან რამეს თორემ სხვებისაგან მათ არა
მოეღისთ რა. ქალის გათხოვების წესები ისეთივეა როგორც
ჩვენში, ქორწილობა, ლხინი, ნათლობა და სხვაც ისე იციან,
დასაფლავება, მგლოვიარობა და წირვის წესის გარდახდაც
ჩვენებურად იციან, ქართულის სახით, ხოლო მცირედ უფრო
იაფად რჩებიან, უფრო ადვილათ. რაც აქ ჩვენ ვსთქვით
ახალციხის კათოლიკეებზედ, იგივე ითქმის მთელს მესხეთის და
ჯავახეთის ქართველ კათოლიკეებზედაც.

ქართველ კათოლიკეებში, როგორც ძველად, ისე შემდე-
გაც, ქართული წერა-კითხვა მრავალად იყო გავრცელებული.
ქალმა თუ კაცმა თითქმის ყველამ იცოდა ქართული წერა-კით-
ხვა, უამისობა მათში ძრიელ ძნელი იყო, კათოლიკე მაშინ
უფრო წმინდა კათოლიკედ ითვლებოდა, როცა ის თვით შეი-
ძლებდა ზოგიერთი ლოცვების წაკითხვას. ამ გარემოებას სამ-
ღვდელოებაც უწყობდა ხელს და ეხმარებოდა, იგინი დიდის
ხალისით და სასოებით მოსავდენ კათოლიკეთ კაცსა და ქალ-
სა, ყოველთვის დაუზარებლივ ასწავლიდნენ წერა-კითხვას, ამ
მოძღვართა მეოხებით მრევლში წერა-კითხვის გარდა მკურნა-
ლობაც იფინებოდა და შემდეგ დროებში, მკურნალობასა და
წერა-კითხვაში მომზადებულ გლეხთაგან სხვა და სხვა სამკუ-
რნალო წიგნებიც გადიწერბოდა და იწერებოდა კიდევაც.
ახალციხელები საეკლესიო საქმეთა პატივცემაში პირველნი
ყოფილან, მიტომაც იყო ძველადგანვე მარტოდ ახალციხის
ძველს ნაწილში სამი ეკლესია ჰქონდათ და მეოთხეც სოფ.
ივლიტას, რომელიც დღეს ახალციხეზედგეა მოწერილი და
იგიც ახალციხის ნაწილად ითვლება. ძველად ახალციხის კა-
თოლიკეთ შორის, ქალებს წერა-კითხვას თვით ქალებივე ასწა-
ვლიდენ. ოჯახებში და ვაჟებს ეკლესიის მოძღვარნი

რაც შეეხება ქართველ კათოლიკეთ ვინაობას და მათ გვარის ისტორიას, ესეც როგორც ქართველის ერის სულ ქართული გვარი და სახელებია, ხოლო დრო და დრო უცხო გვარად გადაკეთებულან. ზოგ გვარს ოსმალური წოდება მიუღია, ზოგს თავის ფორმა შესცვლია, ზოგი სომხურათ გადაკეთებულა, მაინც ყოველ შემთხვევაში ზოგიერთ გვარს ქართული სახელწოდების ნიშნები მაინც შერჩენია, ზოგს კი ნახევრადაც ეტყობა, ზოგს არაფერი დასტყობია, როგორც ძველი გვარი ყოფილა, ისევე იხმარება, ზოგს კი მაგალითებრ ისე შესცვლიათ, რომ ძველ სამცხის აზნაურის გვარის ხურსიძეებს XVII საუკუნის შემდეგიდამ ისრალოვი ანუ ისარლი აღასი სწოდებიათ, ისარელი ოსმალური სიტყვა არის, ასევე სხვებსაც გარდაკეთებიათ ძველი გვარები ქართველთა. მათ მაგიერ სულ სხვა ნაირის ფორმით სწოდებიათ, აი ესეც ზოგიერთი გვარები ახალცხის ქართველ კათოლიკეთა, რომელიც გამოვკრიფეთ ერთის ძველის ხელთნაწერის კონდაკიდან.

ღივანანთი, სართალათი, მელიქანთი, თათულათი, ამრეხიანთი, ყანდინათი, ნიჯორელი, კლდიელი, ლაქაანთი, პაპილათი, ხიზანათი, გულასპათი, კრუხათი, გორელი, ნანუათი, გულხუღანთი, ბერბელათი, ბეროთი, ნარიბეგათი, ნასყიდათი, აწყვერელი, ტრაპიზონელი, ხიზაბარველი, კრუხიქამიათ, უდელი, მარჯალათი, ნავროზათი, ტყიხათი, მალხაზათი, ლოკორათი, ჭიჭიკათი, ფარუათი, ქუთათელი, ქათამათი, სხარელი, არლელი, სათლელი, კბიელი, დოდორელათი, ქოცეცათი, მესარკიანთ, სოლომანთი, ბაბუნათი, ოცხელი, ჩიტანთი, კენჭიანთი, ხირინეთი, რუათი, თაყიანთი, მებამბიანთი, ბობელათი, ტეტიათი, ნარუანთი, მალაქათი, ნინიათ, ქოჭუათი, დედეთი, მებოხჩიანთი, კანდელაკიანთი, გლაზათი, გლოროთი, ჯაქათი, მელქიანთი, ბეჟათი, გულიათი, გობერდათი, თუმბელათი, ფისირათი, ბერომელათი, მურვანათი, ჯარჯაფათი, ქვიკენტათი, ნანათი, ტიტინათი, ბაგელათი, კორთამათი, ბეშქენათი, ნადირათი, გედათი, ელიოზათი, კოკათი, სრაბოლათი, კიკინათი, სადარათი, ნებიერათი, ტოლათი, მამაჯანთი,

კოქოთი, ხოშათი, მადრაბეთი, ფათარათი, ოქრაუთი ლანჯუ-
ათი, ავთანდილათი, გარსევანათი, ჭრელათი, ლიფსიათი, კი-
ქიათი, აბესალათი, ბაქათი, ჭუჭულათი, ნამლიათი, კაკუათი,
კუქათი, მელარათი, ბოსტიათი, ტლიჭუათი, წვენიათი, აბა-
საძე, მელჩუნათი, ჩინტათი, ჩაქელაფი, პურდათი, კაკანათი,
მეყარათი, ყრუათი, ბაგინათი, ყაყათი; მოცათი, დარბანათი,
ნაზვრეტათი, კენჭინაშათი, კიკინათი, ხორველათი, ვოცეცა-
თი, ქოქუათი, ყვარყვარათი, კოპინათი, შერგილანთი, გელ-
გელქარათი, მეხრიანთი, ვეცათი, რომანათი, მწარეპანტათი,
ფარემუხათი, მახარაბლიანთი, ფახათი, ფუშრუქათი, რატიათი,
რამაზათი, ქიაბურათი, ჩიტირეკათი, პურდათი, პრიათი, ოთა-
რათი.

ქვემო ეკლესის: ოქრობაგეთელი, მანანელი, სათლელი,
არტანელი, არტანუჯელი, არსიანელი, ხეველი, კოლელი,
ირიზელი, შავშელი.

ამ გვარების გარდაკეთების ხანათ ჩვენ მიგვაჩნია XVIII
საუკუნე, როცა ახალციხეში კათოლიკენი ლათინის წესრიგს
ეკუთვნოდნენ და მათს საეკლესიო საქნეებს პატრები განაგებ-
დნენ. ამ გვარების ას გადაკეთება მხოლოდ ლათინის პატ-
რებმა იცოდნენ, რომელნიც ევროპიდგან მოდიოდნენ საქარ-
თველოში. მათვე ასე გადააკეთეს გორის და თბილისის ქარ-
თველ კათოლიკეთ გვარებიც. მაგალითებრ თვით დღესაც კი,
რომში ცნობილი მიხეილ თამარაშვილი-თამარათათ იწოდება.
ასე გვარის წოდება ვგონები იტალიის ენის ფორმასაც ძრიელ
უახლოვდება, მიტომაც უყვარდათ პატრებს ასე გადაკეთება,
შემდეგ დროებშიკი, როცა პატრების გავლენა შესუსტდა და
ლათინის ტიპოკონზედ მდგარი ქართველ გვარის კათოლიკენი
სომხის კათოლიკის ტიპიკონზედ იქმნენ გადაყვანილი, მაშინ-
კი ახალციხელთ შორისაც გაჩნდნ სომხური გვარები, რასა-
კვირველია იანცების თანადართვით. ასეთ გარდასხვაფერე-
ბულ გვარის წევრთა ჩვენ დრომდისაც მრავლად მოაღწიეს, აი
ესეც სახელები იმ ქართველ კათოლიკეთა, რომელთაც ძველა-
დგანვე სწოდებოდათ:

როსტომი, ზურაბი, საბა, დალა, ელისაბარი, ბეჟანი, შალვა, გურგენი, ქაიხოსრო, ბერუვა, ამირანა, დარჩია, სფლია, ილოვათა, ნანო, ფარსადანი, ქრისტესია, ავთანდილი, მალხაზო, ბატონა, მზა, ქარო, ვარდო, ზენო, ნაგულა, ბეჟუა, გოდერძა, რევაზი, მაქა, ძაჯა, გლახა, აღდგომელა, მამუჩარა, ბაქარა, ვარძიგულა, მიგიტა, ლამაზა, მამგლა, კაკოი, შაქარა, ბატუ, პაატა, ნონო, ერეკლე, სარარა, სუბ, ხარა, შტოპი, მზექაბუკი, ოქროპირა.

ეს სახელები მამაკაცებთ შორის ქართველ კათოლიკეებში ძველადგანვე, იხმარება, ხოლო XVIII საუკუნის ნახევრიდან კი ისობა. აი ესეც ქალების სახელები:

რუსუდანა, ასთანდარა, მზისანდარა, მზექალა, გულუხჩა, გულქანა, იაგუნდა, ლალეზა, თინათითინა, თუთუშა, მანიჟავა, თურვანდა, დულო, დარეჯანა, ხორეშანა, თინა, აფელა, ქეთევანა, ნათელა, ხვარამზე, ანაქალა, თუთა, ლალისხანა, გულახარა, დედაქალა, თამარი, ვარდა, მანია, მარინე, ჯუგუნა, კაკლო, გუნდო, ფოფალა, და მრავალიც სხვანი. აქ თქვენ შეამცნევთ, რომ ესევე სახელები გორშიაც იხმარებოდა და მესხეთის და ჯავახეთის ყველა ქართველთ კათოლიკეებშიაც, ამიტომ ამ სახელებს სხვაგან აღარ ვახსენებთ, რადგანაც ეს ერთი და იგივეობა გამოვა. ხოლო ისკი უნდა ითქვას, რომ როგორც მამაკაცებთ შორის ისე დედაკაცებთ შორის ამ სახელებმა XVIII საუკუნის შემდეგიდამ მოსობა იწყო. დღეს ჩათში ეს ნატამალობს, ქართველ კათოლიკებს, ახალციხეში მრავალი მტერი ჰყავდა, ერთის მხრით ოსმალეთის მთავრობმტრობდა, მეორეს მხრით აქარელები და მესამეს მხრითა დროთა მიერ მონარუქებული გარემოება. მაინც ახალციხელნი ყველა ამ მტრებს წინ უხვდებოდენ და მათ მუცელს აოკებდენ, ხან მკლავით და ხან ფულით აწყნარებდენ მათ. ასე იყო მაშინ ახალციხელთ საქმე, ხომ მოგახსენებათ, „ხე რომ წაიქცევა, ცულიანი და უცულო ზედ მიადგებოდაო“. ახალციხელ ქართველ კათოლიკებსაც ასე მოუვიდათ, მას შემდეგ რაც სამცხე ოსმალმა დაიკავა, კათოლიკეთ საქმეც ძრიელ ცუდათ

წავიდა, ხალხს ცალკე ცხოვრება უჭირდებოდა მათგან და კათოლიკის მღვდლებსაც ძრიელ გაუჭირდათ საქმე. რაც ახალციხეს და მთელს სამცხე-საათაბაგოში ქართველი გვარის კათოლიკენი არიან, ყველა იგინი კათოლიკობასთან დაკავშირებულ იქმნენ მხოლოდ მაშინ როცა სამცხე საათაბაგო ათაბაგ ჯაყელებს ექვემდებარებოდა. უნდა მოგახსენოთ, რომ ჯაყელების გვარიდამ კათოლიკობას ყველა უაღრესად სცემდა პატივს. ახალციხის კათოლიკობას მეტად დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართველთ წინაშე, იგინი იყვნენ ფარი და ხმალი ყველა ქართველთ ტყვეებისა, რომელთაც კი ოსმალნი იტაცავდნენ, ან ქართველთ მებატონენი ჰყიდნენ თათრებს, მერე ამათ ახალციხელნი იხსნიდნენ. ახალციხელნივე იყვნენ მთარველნი მთელს მესხეთის კათოლიკობის, ქართველ მართლმადიდებლების და მრავალიც სხვების, მათი ძალა და ქონება სულ ქართველთ ტყვეთა და დევნილთ საჭიროებას ხმარდებოდა, იგინი ყველას მალამონი იყვნენ. ამას გარდა იგინივე დიდათ ეხმარებოდნენ ქართველთ მეფეებს და ოსმალთა ფაშების ცნობებს, რაც კი საქართველოს დაღუბვას შეეხებოდა ყველაფერს სისწორით ატყობინებდნენ.

ასეთ უტყუარ ჭეშმარიტების ფაქტს წარმოგვიდგენ, ბურსიძეების (ისარლოვება) ამბავი, რომელნიც ქართველ მეფეებს სულით და გულით ევედრებოდნენ, რომ ამათ ოსმალთათვის ომი დაეწყოთ და ახალციხე და მის კუთხეები წაერთმიათ, რაშიაც თვითაც იღებდნენ მონაწილეობას. ასეთი ღვაწლი მიუძღვით ახალციხელთ ქართველთ წინაშე და დღეს კი იმ ღვაწლდებულ შთამომავალთ საქმე ისეა დაქვეითებული, რომ ახალციხეში კათოლიკებს არა აქვს ერთი სახალხო ზკოლა, რასაკვირველია შეუძლებლოვის გამო, არა ჰყავთ ერთი მოწაფე თფილისის ალექსანდროვის ინსტიტუტში, ან სხვაგან სადმე ასეთ სასწავლებელში, არა აქვსთ სხვა რამ საქველმოქმედო წრეები. ერთის სიტყვით, სიღარიბის მეოხებით ლამის სახლ-კარი თავზედ დაექცეთ, ლამის სულ ახალციხის სომხების მონებათ გახდნენ სიღარიბისგან. ამ დროს კი, ქართ-

ველთ კათოლიკეთ მდიდრები თფილისის სამოქილაქო გამგეობას ნახევარ მილიონობით სწირვენ. მერე ისიც ვისთვის, უწყის ღმერთმან, ჩვენ აქ მტრობით არას ვამბობთ, გვენატრება მხოლოდ ის, რომ ვინც უფრო ღარიბია დახმარებაც იმას უნდა მიეცეს, სომეხია, ქართველი, თუ თათარი ეს ორივე ერთია, ხოლო ჩვენ შორის ჭეშმარიტი შეხედულება და გარჩევა უნდა იქმნეს სახეში მიღებული. რაც შეეხება კათოლიკეთ სამღვდელოებას, მათს შუა გულ ადგილათაც მარტოდ ეს ახალციხე ითვლებოდა. ყველა საეკლესიო კითხვები აქ სწარმოებდა, აქ იყო სამღვდელუფროსო კრება და მის გამგე, აქ განიბჭებოდა ყველა სასულიერო საქმე და მერე თუ ვერ მორიგდებოდა, კონსტანტინეპოლს კათოლიკეთ ეპისკოპოსის გამგეობას გადაეცემოდა. ახალციხეში ძველადგანვე შესანიშნი ქართველ კათოლიკეთ მღვდელნი ყოფილან, ბევრს უმწყესია ახალციხის ეკლესიაში ნათლად და კარგათ. ნამეტურ ივანე ნათლის ცემელის ეკლესიაში. აქ იყვნენ დეკანოზებათ ისეთი მოძღვარნი, ისეთი შემძლე პირნი, რომელთაც თავიანთ სახლში სამღვდლო სასწავლებელიც ჰქონდათ და ქართველ კათოლიკეთათვის მღვდლებსაც ამზადებდენ. ასეთ შემძლე მოძღვართ ითვლებიან პავლე შაჰყულიანი, გრ. მეფისოვი-ანტონ ხუცისშვილი, და მრავალიც სხვანი. ჩვენ აქ ბევრს აღარას ვიტყვი, გავიხსენებთ მხოლოდ იმას, რომ ახალციხის ქართველ კათოლიკეთ მდგომარეობა ძრიელ სამწუხარო პირობებშია მოთავსებული. მათ თუ განათლების, ვაჭრობის და ხელოსნობის მხრით არა ეშველათრა, დროის განმავლობაში სულ ნელნელა წავლენ აქეთ იქით ისე, რომ უკანასკნელ იქ აღარავინ დაშთება. ამის ნიშნები უკვე ჩვენ კარგათ ვიცით და ამიტომ აქ ასე თამამათ ვსჯით.

ქართლის (გორის) ქართველ კათოლიკენი.

ქართლში-კათოლიკობა ყველაზედ წინეთ გორში აღორძინდა. გორის ქართველთ კათოლიკეთ რიცხვის გაჩენა თით-

ქმის იმ დროს ეკუთვნის, როცა კათოლიკობამ ქართველთ შორის, სამცხე საათაბაგოშიაც იჩინა თავი და წარმატებას მიეცა. პირველ დროის შემდეგ, კათოლიკობამ გორში ისეთი წარმატებითი მსვლელობა არ მიიღო, როგორც სამცხე-სათაბაგოს, ამას რასაკვირველია თავის განკერძოებული მიზეზი აქვს. თუმცა ისიც კი უნდა ითქვას, რომ მაინცა და მაინც ეს არც გორში იქმნა შეზღუდვილი, დროის და გარემოების კვალად აქაც იდგამდა ფეხს და ნელ-ნელა გორიდან სხვა და სხვა სოფლებშიაც იდგავდა ფეხს, მაგალითებრ გორს გარდა ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი არსებობდა ცხინვალს, ატენს, შინდისს, არაშენდას, ხელთუბანს, ხანდაკს, მუხრანს, კარალეთს, ტყვიავს, რუისს, დუშეთს და სხვაგანაც. მართალია რიცხვით ესენი მრავლად არ ყოფილან, მაგრამ ცხინვალს გარდა ყველა სოფელში ოროლ-სამი კომლი მაინც ყოფილან. ამის უმთავრეს საფუძვლათ ჩვენ მიგვაჩნია გორელ კათოლიკების ნათესავეური, ანუ მეგობრული კავშირი სოფლის ხალხთან, ურომლისობა რაც არც შეიძლებოდა. ვფიქრობთ, რომ იმ დროს კათოლიკებში დიდი სიმტკიცის ქსელი იქნებოდა გავლებული.

როგორც შევამჩნევთ, გორის კათოლიკეთ გარეშე სხვა და სხვა სოფლებში კათოლიკობა უფრო ისეთ ოჯახობაში იფინებოდა, რომელნიც უფრო წარმატებით იყვნენ შემოსილნი, ანუ შეძლება და ცხოვრების სახსარი უფრო მეტი ჰქონდათ უმრავლესობასაგანაც თვალთსაჩინოდ განირჩეოდნენ. სწორეთ ამის მიზეზებათ და საფუძვლათაც უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ ყველგან, სადაც კი ასეთი ქართველობა სჩნდებოდა და იგინი სარწმუნოებას იცვლიდნენ, ყველა იგინი სჩნდებოდნენ უფრო მიხვედრილ ხალხად, მათ სრული წარმოდგენა ჰქონდათ არა მარტო თავიანთ შინაურს საქმეებზედ და ცხოვრებაზედ, არამედ საზოგადო კითხვებზედ, სარწმუნოებრივ კითხვებზედაც და უკეთუ რომ ვსთქვათ საერთოდ ყველაფერზედ, ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ უბირი ტეტია კაცი ისეთ ცვლილებას ვერ გაბედავდა, რადგანაც მის გაგებაც არ

ექნებოდა. აქ კი ჩვენ სულ წინაღმდეგს ვხედავთ. კათოლიკენი ახალ სარწმუნოების მიღების შემდეგ სხვებთან ბევრათ მალლა მდგარათ სჩანან, იგინი თავიანთ ცხოვრებას სამაგალითოდ ბრწყინენ და ამ გაბრწყინას, როგორც ეს ჩვენ სხვაგანაც აგვითქვამს, მათი მოძღვარნიც უწყობდნენ ხელს და აძლიერებდნენ წარმიტების მოძრაობით. ამას ექვი არ უნდა, რადგანაც კარგათ ვიცით, რომ თვით სამღვდლოების მოქმედების წესდების უპირველეს მუხლს ეს შეადგენდა. გო ის კათოლიკენი მალლა დადგნენ სხვათა მცხოვრებლებზედ, ესენი სხვების წინაშე სამაგალითოდ გახდენ და მისაბაძათ. ამათში ძველადგანვე იჩინა თავი ხელოსნობის და ვაჭრობის აღორძინების დასაწყისმა, მათში გაჩდენ ისეთი ვაჭრებიც რომელნიც სხვა და სხვა ქვეყნებშიაც მოგზაურობდენ და ვაჭრობდნენ, რაც შეეხება ხენა თესვას, ანუ მეურნეობას, არც ამაში ყოფილან უკან ჩამორჩენილნი. ამის ნიჭიერება მათი ძველი მემკვიდრეობა ყოფილა, ძველი ნარუქი, შემდეგ-კი, ანუ ევროპის სამღვდლოთა მეოხიბით მათში სხვაც ბევრი რაჲ საქმეთა პატრონისცემის მიმდევრობა აღორძინებულა. ამიტომაც გორელებში, ქართველ კათოლიკობაში, ძველადგანვე სჩანან ხარაზი, ქონი, მეშანდლე, მესამთლე, ოქრომქედელი, ქურქჩი, დალაქი, კალატოზი, ღურგალი, მერკინე, მექვაბე. ვაჭრებთ შორის მეჩითე, მეწვრიძალე, ალაფი, მებამბე, და სხვანი. რომელთ ვაჭართათვის საჭირო ყოფილა ზარაფნიც და თვით XVIII საუკუნის ნახევარს, გორში ორი ზარფი ყოფილა. ორი ზარაფი, ჩვენ უნდა მოგახსენოთ რომ მეტად დიდ საქმეთ მიგვაჩნია და მასთან საყურადღებოა ზარაფთა არსებობის ვითარების გაცნობა. უნდა ვსთქვათ, რომ გორს გარდა, კათოლიკენი სხვაგანაც სადაც-კი ყოფილან ქართულს სოფლებში, ყველგან იგინი ვაჭრობის, ხელოსნობის, მეურნეობის გზაზედ დამდგარან და ამ საქმეთა ასპარეზედ ფეხიც კარგათ გაუმაგრებიათ.

ძველად, გორში თუ რამოდოლად ყოფილა კათოლიკეთ რიცხვი გამრავლებული, ეს სჩანს შემდეგის გვარებიდამაც,

რომელ გვარის ქართველ კათოლიკენი გორში XVIII საუკუნის დამლევამდისაც კი სცხოვრებდენ. შემდეგ-კი, სხვა და სხვა პირობების მეოხებით აქ ბევრმა იწყო მოსპობა და უკანასკნელ სულაც მოისპენ ქ. გორს მიზეზი ამის მრავალნაირია, აქ ჩვენ ამას არ შევეხებით, მარტოდ გვარებს დავასახელებთ. სამაგალითოდ, აი ესეც ძველი გვარები ქართველ კათოლიკეთა:

ხოსრუაშვილი, (დღეს ხოსროვეი) ანდრონიკაშვილი, ჯუღაბაშვილი, ბეზირგანისშვილი, ყანდინაშვილი, დავრისაშვილი, მებურნუთეშვილი, (პატრების ყმა) ღარიბაშვილი, კასკანაშვილი, მეშანდღესშვილი, ბაქრაძე (კარალეთელი) აღპაპაშვილი, მეჯანიკაშვილი, ამირალაშვილი, ქამბურნათისშვილი, ჩილბაჩიშვილი, შაუაშვილი, შიმშიაშვილი, ნაცვლიშვილი, ზუბალაშვილები, ზუბანთი, მამულაშვილი შიხინაშვილი, გალუსტაშვილი, სააკაშვილი, ბიბუაშვილი, აფრიაშვილი, ჯიქშიაშვილი, არჩილაშვილი, თარალაშვილი, დავითაშვილი, შეშაბურელი, ფარემუზაშვილი, ყულუმბიაშვილი, გოგიაშვილი, ჯაფარაშვილი, ულუმიაშვილი, ბაქრაძე, პოლოსაშვილი, მესარკოვი, ჩიქოვანანი, მაკარაშვილი, ბეჟანოვი, ყორხმაზიშვილი, ანტონაშვილი, მალხაზაშვილი, ერეკლეშვილი, გერასიმეშვილი, ჩოლოყაშვილი, მისდურაშვილი, გოგილაშვილი, მამასახლისშვილი, აღუკაშვილი, თუთულაშვილი, ურუაშვილი, შავრაშიძე, სამუელაშვილი, ჯიკაშვილი, გიორგობიანი, ამრიაანთ, გოდერძიანი, ხუდადელი, როსტევეანიშვილი, მკერვაშვილი, (სტეფანე 1780 წ.) დიარაშვილი, (1780 წ) დათუაშვილი, ჩარჩიშვილი, (ჩარჩიევი) ყანწიშვილი, ზაალიშვილი, ლალმისაშვილი, პაატაშვილი, ფისუდურაშვილი. პაპუნანი, მამუჩარაშვილი, გაბოაანთ მღვდლისასშვილი, ფირჟმაშვილი, ზარაფიშვილი, ყირმიზაშვილი, ოჰანჯანაშვილი, სტეფანეშვილი, (ზარაფი 1788 წ.) ბერბუკაშვილი, ხითარაშვილი, თემურაშვილი, ტულუკაშვილი, ამსუაშვილი, ადიბეგაშვილი, ტერუაშვილი, (მეზარ ნიშე), ქურქიშვილი, მემანდარბაშიშვილი, ყორღანაშვილი, მურადაშვილი, თავლიდარაშვილი, ქოქუაშვილი, ქარა-

შვილი, (აზნაური) ჯაშნიაშვილი, დადამაშვილი, ლელაშვილი, ჭანჭუაშვილი. (მოსდოკელი) ტილაშვილი, მოქალაქე იავრინოვი, გვარამდინისშვილი, ფიბუაშვილი, იექაშვილი და მრავალიც სხვანი ერთ მოუთვლელნი.

ყველა ესენი თავიანთ დროის კვალად პირველ ოჯახის-შვილებათ ითვლებოდენ ყველგან, მემამულეებათ გორსა და აქაიკ სოფლებშიაც, გარდა ამის სულ მეურნე, ხელოსნები და ვაჭრებიც ყოფილან. ამათ წარმატებას მათი მღვდლები უფრო აფართოვებდნენ. მათში სჩანან ისეთ იშვიათ ხელობის კაცნიც, როგორც ყოფილა ხელობა მეზარნიშე, თავლიდარი და ზოგიც სხვანი. აღსანიშნავია, რომ ბევრნი ამათში გაკეთებული კაცნიც ყოფილან. ამათის მეოხებით გორში ქართველი მოქალაქობა ძველადგანვე დაარსებულა, გორის მოქალაქეთა შორის ძველადგანვე სჩანან მრავალნი. მოქალაქეთ გარდა აზნაურისშვილებიც ურევიან და თავადნიც. თავადნი არიან ხელთუბნელი თუმანისშვილები, რომელთა კათოლიკობასთან დაკავშირების ხანა 1650 წლებს უნდა ეკუთვნოდეს. კათოლიკის სარწმუნოების მადიარებული თავადის თუმანიშვილების რამდენიმე ოჯახი სჩანს XVIII საუკუნის ნახევრამდე. ჰაზრი არის დაშთენილი, რომ ოზურგეთელ თუმანიშვილები ძველად ხელთუბნიდამ უნდა იყვნენ გასულნი იმერეთს, შემდგომ სამცხეს და გურიას გადასულნი, რაის გამო მათ თავიანთი წოდების ცნობაც დაუკარგავსთ, 1815 წლებს, გურიელი დავითი ჰპირდებოდა მათ აღდგენას. ამ გვარის გარდა კათოლიკ თავადის-შვილების გორში ყოფილან ანდრონიკაშვილები, ვგონებთ კახეთიდგან გადმოსულნი ძველადგანვე, XVIII საუკ. ჩიქუანი და ორბელიანი (თფილვისელი) და აზნაურისშვილების ბაქრაძე, ყანდინაშვილი, ჭარაშვილი, გაბუნია, გოდერძიშვილი, გიორგობიანი, გიგიდაშვილი, ავთანდილისშვილი, ბეზირგანისშვილი და მრავალიც სხვანი რომელთაც ჩვენ აქ არ ვახსენებთ.

ზოგი გვარის წევრთა რიცხვი სამი და ოთხის მოსახლისგან შესდგება, მაგალითებრ ასეთია ზუბალაშვილი, სააკაშვილები, დავრიშაშვილი, შიიხნაშვილი, ყლუბაშვილი, ანდრო-

ნიკაშვილი, ბაქრაძე და მრავალიც სხვანი. დღეს კი ამ ძველი გვარების მეოცე ნაწილიც აღარ სცხოვრობენ გორში. ხსენებული გვარები-კი გორში XVIII საუკუნემდე მრავლობდნენ, მას შემდეგ მათ აქეთ იქით იწყეს განსვლა, ზოგი ვაჭრობის მხრით, ზოგი სხვა და სხვა საქმეების მეოხებით, ისე რომ დღეს გორში სულ ხუთ ექვს გვარსლა ჰპოვეთ ქართველ კათოლიკეთ. აქ საოცრება ერთი ის არის, რომ ყველა ამ პირებმა აქეთ იქით გასვლის შემდეგ თავისი გვარებიც გადაიკეთეს, მათში გვარების გადაკეთება 1829 წლიდგან შემოდის, იჩების მიმატების ხანაც იმავე დროს ეკუთვნის. უნდა მოგახსენოთ, რომ რა გარემოებაც გორის კათოლიკებთ შორის დატრიალდა და იქ ამან მათ რიცხვი მოსპო, შეამცირა, სწორეთ იგივე გარემოება დატრიალდა გორის ახლო მახლო მდებარე სოფლის ქართველ კათოლიკებშიაცა და აქაც ისევე იწყეს შემცირება როგორც გორს. მაგალითებრ, დღეს გორის მაზრის სოფლებში თქვენ ერთ მოსახლესაც ვეღარ ნახავთ, რომ ის კათოლიკობას ეკუთვნოდეს. საით წავიდენ და გაქრენ ყველა ესენი, ამისი კაცმა არა იცის რა. ქართველ კათოლიკეთ სახლიკაცთ მართლმადიდებელთ რიცხვს კი აქა იქ მრავლად ჰპოვებთ და მათში ზოგნი გრიგორიანებიც არიან. ზემოთ მოყვანილის გარემოებიდამ სცნავთ, რომ უმეტესი ნიწილი კათოლიკებისა ნამდვილს ქართულის გვარისანი არიან.

შეიძლება ბევრისთვის ეს ქართული გვარებიც არ იქმნეს საკმარისად და მათ რამე ექვი აღიარონ კათოლიკეთ ქართველობაზედ, ამიტომ ახლა ჩვენ აქედგან მოვიყვანთ თვით კათოლიკეთა სახელებსაც, რომელნიც უფრო კარგათ დაასაბუთებენ. ეს სახელები ჩვენ გამოვკრიბეთ გორის ეკლესიის ძველის წიგნებიდგან. მაგალითებრ ქალის სახელები:

რუსუდანი, იაგუნდა, ნათელა, ქალება, მარეზა, თამარი, ზორეშანა, ეფემია, დარეჯანა, თინათინი, ელისუა, მანია, ფაშახათუნ, ანახანუმ, ისმინა, ნენია, და სხვაც მრავალნი. კაცის სახელები:

შიხი, ზალი, ბეჟან, როსტევეანი, იასე, ავთანდილი, პაატა.

დათუნა, ფარსადანი, ხოშია, ნონია, გლახა, გოგია, მიქელა, და სხვაც მრავალნი ენით მოუთვლელნი. საინტერესოა აქ გორის კაროლიკეთა შორის ეს გარემოებაც, რომ გორში სცხოვრობენ ყიზლარიდგან მოსული ქართველი კითოლიკენი, მოსდოკიდამ, ახალციხიდგან, ქუთაისიდან და თვით ივლიტიდამაც, სადაც დღეს ხუთი კომლილა სცხოვრებს. საყურადღებოა აგრეთვე ისიც რომ 1810 წ. გორში მოიხსენება ერთი კათოლიკის დედაკაცი, ასული. „წმინდა სარწმუნოებისათვის დევნილი ანასტასია“ (!) მეორე ქალი არს სოფ. ველელი, ველი არდაჰანის ხეობაში სძევს, დღეს იქ ქართული ენის აღარავინ რა იცის. სჩანს 1800 წლებში, ველელებმა ქართული ენა კარგათ იცოდენ და თავიანთ თანამორწმუნე ქართველ კათოლიკეთ ხსოვნასაც კარგი ჰქონდათ, რომ ქართლშიაც მოდიოდნენ.

გორელ კათოლიკებს, მაინც ჩვეულებათ ჰქონდათ ყველა დევნილ და ღარიბთ მიკედლება და ხელის გამართვა. ეს ცხადათ მტკიცდება იმ გარემოებიდამაც, რომ გორის პატრებს XVIII საუკუნეში, გორსა და სხვა და ხხვა სოფლებში მრავალი ყმები ჰყვანდათ და იგინი იმ ყმებს კარგათაც ჰპატრონობდნენ, მათვე გორის კათოლიკეთ მცხოვრებნიც ეხმარებოდნენ. მაინც გორელ კათოლიკებს ჩვეულებათ დაჰყვათ მხნეთ ყოფნა და მოქმედება, აი კიდევ მაგალითი, 1701 წ. თფილისს, ქართველ კათოლიკეთ შეუდგენიათ და დაუარსებიათ, „სავარდისის“ ძმობა ამათისავე მიზანით დაუარსებიათ გორელ კათოლიკებსაც. მოგვითხრობენ, რომ 1755 წ. რადგანაც ფრანგის პატრებს საქართველოდამ ექსორია უყვეს, ამიტომ გორის კათოლიკეთ ძმობაც დაიხურაო. შემდგომ 1755 წ. ეს ძმობა აღარ ყოფილა ქ. გორს. 1760 წ. პატრებს კვალად მიეცათ ნება საქართველოში ყოფნის, მაგრამ ძმობა კი ველარ განახლეს. 1780 წ. დანიშნულ იქმნა პატრი ანდრია პალერმელი, რომელმაც მართლაც და კვალად განახლა ხსენებული ძმობა. უნდა მოხსენოთ, რომ ასეთი ძმობის დაარსება იმ დროის ქართველთაგან და ისიც დევნილ კათოლიკეთაგან,

ჩვენ ერთობ დიდს საყურადღებო საქმეთ მიგვაჩინი. შემდგომ ამის ეს ძმობა აღარ მოსპობილა და დღემდეც არსებობს ქ. გორს, კათოლიკეთ ეკლესიის მახლობლივ.

ძველად ამ ძმობას ეკუთვნოდენ ყველა ის კათოლიკენი, რომელნიც-კი ქართლის სოფლებში სცხოვრებდენ. მაგალითებრ ცხინვალს, აღს, აღელაოთ ბეჟან ამირალაშვილია მოხსენებული 1788 წ. გორელი ქონბერუაშვილი, მოსდოკს მოვაქრე, ხელთუბნელი თავადი თუმანიშვილი, რუსიელი ორმოსიძე და სხვა. ატენელი ნერსესა მიც. 1780 წ. შინდისელი ალუყაშვილი; არაშინდელი 1803, წ. ხანდაკელი, ჩიხარელი მეჩითე თამაზა 1785 წ. ცნობა სჩანს, რომ კეთილ ვაჭრობის მოწყობის გულისთვის გორის კათოლიკებს გორისავე გრიგორიანები დიდათ ემტერებოდნენ. მათში ვაჭრობის საქმე განხეთქილებას სთესდა. კათოლიკენი ყოველთვის სჯობნიდენ სინდისიერის ვაჭრობით, საქმე ისე მოაწყეს გრიგორიანებმა, რომ თვისკენ გადობირეს ერთი კათოლიკის მღებრიშვილის მეუღლვე თინათინი, მაგრამ ეს დიდ ხანს არ დაშთა 1821 კვალად დაუბრუნდა თავის ძველს სჯულს, კათოლიკობას. ამ გარემოებამაც დიდი უკმაყოფილება დასთესა მცხოვრებთ შორის. გორის კათოლიკებს ძველადგანვე დიდათ უყვარდათ გლახაკთ შემწეობა, გაკითხვა, იგინი ვაჭრობის დროს არც ისე სჩაგრავედენ ხალხს როგორც სხვანი, ესენი დიდის სიბრალუელით ჰატრონობდენ მოხუცებულთ, უძლურთ, ვრდომილთ, ლატაკთა და სნეულთა. ერთის სიტყვით გორის კათოლიკებს ცალი ხელი ღარიბებისაკენ ჰქონდათ გაწვდილი და მათ შველოდნენ უანგარიშოთ. რაც შეეხება გორის კათოლიკეთ მოძღვართა, ესენიც ხომ მალამოები ყოფილან თავიანთ მრევლისა.

საკუთარ მრევლს გარდა იგინი სხვათა სარწმუნოების ხალხსაც ჰატრონობდნენ. მათ საერთოთ მიაჩნდათ ყველას გაჭირება, ამას გარდა მათ ჰქონდათ გახსნილი საექიმო და წამალხანა, სადაც საწყალი ხალხი დადიოდა და მუქთად სწამლობდნენ, ექიმობა და წამლები მათ ყოველთვის უშურველად ეკავათ ხელში. ბატრებთ შორის ყველაზედ უფრო შე-

სამხნევი ყოფილან შემდეგი პირნი: პატრი ანდრია პალერმელი, პატრი ბერნარდინე აქვოლელი 1780, პატრი პავლე ქამოისრელი, ბონვინთურა თავრინელი, პატრი კარლო ონქოელი, პატრი ანტონიო პადუელი, პატრი მარიას ტულაპტელი, პატრი ფილიპე რომაელი, ფრა კარლო რომაელი, პატრი ემიდო მორაველი, პატრი დამიან ვიაჯელი, პატრი ანსელმო მღებრიშვილი, პატრი გაბრიელ ასლანიშვილი. ყველა ამათ თავთავიანდ წილად საკმარისი შრომა და ღვაწლი მიუძღვისთ კერძოთ გორის კათოლიკეზედ და საზოგადოთ. ყველაზედ, ვინც კი გორში სცხოვრობდენ და გაჭირებაში იყვნენ, პატრების ერთ უმთავრეს სანაქებო საქმეს ის გარემოებაც შეადგენდა, რომ მათ გორში ძველადგანვე დაარსეს საეროდ სასწავლებელი, სადაც კათოლიკეთ ბავშვებს გარდა სხვა სარწმუნოების ყმაწვილებსაც ასწავლიდნენ. ასეთი შრომის მფარველობა პატრებს თვით ისეთ დროსაც-კი არ დაუტოვებიათ, როცა იგინი დევნას იყვნენ უმეცართაგან მიცემულნი.

დღევანდელ გორის ქართველთ კათოლიკენი მისდევენ აღებ-მიცემას და ხვნა-თესვას. ძველის გვარებისა აქ მთლათ შემცირებულ არიან და ვინც დარჩენილან ისინიც აქა იქ, სხვა ქალაქებში გადადიან, რადგანაც შვილების სწავლა მათ საქმეს უჭირებს. რაც შეეხება ამათ ქონებრივ ძალას ამითიც ოუ არიან მაინც და მაინც. შესანიშნავი, მათში საერთოდ ყველა საშუალ შეძლების პატრონათ ითვლებოდა. აქვსთ ერთი ეკლესია და ჰყავსთ მოძღვარი. მოძღვარი ერთგული თავის მრევლისა და მრავალ ნაირად დაჯილდოვებული და პატივსაცემი პირი აღგილობრივ კათოლიკეთ და ქართველთ წინაშეც. გორის კათოლიკენი ვაჭრობით ძველიდგანვე წასულან წინ, მათგანნი ხშირად მგზავრობდენ ევროპის და აზიის ქალაქებს, ნამეტურ თვით რომში შვილების გზავნა XVII საუკუნიდამ დაუწყვიათ, რასაც ცხადათ ამტკიცებს პატრი მიხეილ თამარაშვილის პატივ საცემი შრომანიც. ისიც უნდა მოვიხსენოთ, რომ გორის ქართველ კათოლიკეთაგანმა პირველად რომში სწავლა მიიღო დავით ტულუკაშვილმა,

რომელმაც იქ 1733 წ. ქართულს ენაზედ წიგნების ბეჭდვაც მოაწყო. 1675 წ. რომის ქართული დაძინებული სტამბა 1733 წ. მან განაახლა. პატრი დავითი რომშივე დაშთენილა სიკვდილამდე, ასეთი პირები გორელებში ძველად მრავლად ყოფილან. ბევრს ვაჭრობის და მეურნეთბის ასპარეზებაც გამოუჩენიათ შესამჩნევად შემძლებლობა.

სამოსამართლო მხარე ქართველ კათოლიკეთა.

ქართველ კათოლიკებს, ძველგანვე წეს ჩვეულებათ დაშთენიათ, რომ ოსმალეთის ხელში, მრავალს თავიანთ სადავო და საკამათო საქმეს თვითონ აბჭობდნენ და ასამართლებდნენ. ეს მიმართულება მათში ისე ყოფილა წინ წასული, რომ იგინი ერთმანერთში მორიგებით სახლებსაც კი მიჰყიდნენ, მათის ბარათების ძალა დღეინდელ საბუთის ქალაღდებოვით შთებოდნენ, მამულის გაყიდვას, ან საქმის გათავების შეშდგ, ყოველივე პირობის ქალაღდი იმ ძალით შთებოდა, როგორც ერთი რთული ხელთ უხლებელი და დაურღვეველი საბუთი. ასეთ საქმეთა გარდა რაც შეეხება თამასუქების წგერას და ესეც ხომ სულ ერთმანეთში სცოდნიათ, იშვიათად, რომ რომელიმე პირის თამასუქი გაბათიღებუღიყოს, რაც შეეხება დღეინდელს, „ატკაზებს“ და სხვა ასეთ ხრიკებს, მაშინ ეს ჭაჭანებათაც არ ყოფილა. კათოლიკენი თვით იყვნენ მსაჯულნი თავიანთ საქმეების, ვეჟილნი, ბოქაულნი, მოურავნი და სხვა. ერთის სიტყვით, იშვიათი საქმე იყო, რომ კათოლიკე თავისავე ძმაზედ საჩივღელად თათრის სამართალში წასულიყო. გინდა რომ წასულიყო, მაინც თათრის გამგეობაში, ქართველ კათოლიკეთათვის სამართლის გზა და კვაღდი დახშული იყო, მათში ჭრთამი და სულ ჭრთამით კეთღებოდა ყვეღაფერი და ხშირათ ჭრთამსაც ართმეღდენ, მაგრამ მაინც ჭრისტიანებს ამტყუნებდენ. იშვიათად, რომ თათრის სამართალში ჭრისტიანი გაემართღებინათ და მის მოკამათე მტყუნნი თათარი კი გაემტყუნებინათ, ეს შეუძღლებელი იყო, ქართვეღი რაც გინდ მართალი ყოფიღიყოს თათრის წინაშე,

მაინც მას გამტყუნება ელოდა და თათარს კი გამართლებდა. ამიტომ ქართველ კათოლიკენი ძველიდგანვე თათრებთან რამე საქმის დაქერას და ჩივილს დიდათ ერიდებოდნენ. ზოგჯერ ერთი კაცი თათრისაგან რომ დაჩაგრულიყო, იგი მაინც თათრის სამართალში საჩივლელად არ წავიდოდა, რადგანაც მან იცოდა, რომ იქ მათთვის სამართალი არ იქნებოდა. მართალი გამტყუნდებოდა მხოლოდ მიტომ რომ იგი ქრისტიანი იყო. ამიტომ ქართველ კათოლიკებს ურთიერთ შორის წერილების, თამასუქების, ნასყიდობის და პირობების წერა არამც თუ მართო საქართველოში სცოდნიათ, არამედ საქართველოს გარეშე უცხო სახელმწიფოთა ქალაქებშიაც, თვით კონსტანტინეპოლსაც კი, სადაც ევროპიელთ ძალა დიდი იყო, მაგრამ მაინც ქართველ კათოლიკებს ჩვეულება არ ჰქონიათ რამე საქმეების გამო სამართველოებში სიარული და დავა ასეთ მიმართულებას მათი მოძღვრებიც აფართოვებდნენ. ძველათ რომ კათოლიკებს ურთიერთ შორის დავა ძრიელ ეჯავრებოდათ და ყოველი მათი საქმე მშვიდობით თავდებოდა, ეს დღესაც ბევრს მოხუცებულს ეხსომება და ის სიამოვნებით მოიგონებს. უნდა ვსთქვათ, რომ არამც თუ მართოდ ოსმალეთის ქართველ კათოლიკებში ყოფილა ასე, არამედ ქუთაისს, გორს და თფილისშიაც, უდავობის გამო აქაური ქართველ კათოლიკენი ძველადგანვე ქებულან. ყველანი კი იმათ ასეთ ღირსებას სულ პატრებს აწერდნენ, რომ პატრებო ასწავლიან და ამზადებენ ამ მშვიდობიანი მხრის ნიადაგს მათშიო. აი ესეც ერთი წერილი, რომელიც მომყავს აქ და რომელიც ცხადათ ასაბუთებს აღნიშნულ ბაასის სინამდვილეს. იქონიეთ სახეში, რომ ეს წერილი დაწერილია კონსტანტინეპოლს 1823 წ.

პირობის წერილი (სტამბოლს) დაწერილი.

„1823 წელსა, ღვინობისთვის პიკეელსა, ესე ძველისა წიგნი დაგიწერე და მოგეცე მე სარაინთ შენდობილ არუთინას შეიღმა ესტა

აკოფამ ამ ჭატეზე, რომ ქმარ ადამი, ახორუსტი ვეზირი ხანში რვა ოდის მუქლი იუიდეხს ახალციხის იშხნებმა და ივლიტის იშხნებმა ახალციხის ეკლესიის ფასითა და ივლიტის ეკლესიის ფუფითა ექვსი ოდა ზედა ზედა უათში და ორი ოდა ქვეშა უათში ამა რვა ოდის მუქლი ძეგბმა ჩემზე დაწერეს, მაგრამ მე ღახ არა მაქვს და არა ხემს ჩამომავალსა, ამის ქვემოთ ხელის მასწერელი ძმა კაცების მოწმობითა უსტა აკოფას ხელის მტყემით და ძისი თხადვით მე ზოდს ოსეფიან ფროფს (!) დამიწერია და მოწამეც ვარ“.

წერილი კარგა ბნელად არის დაწერილი, ჩვენთვის გაუგებარის სიტყვებით. ამისიც ხანა იყო იმ დროის ქართველთათვის ოსმალოს ხელში.

ქართველ კათოლიკობის არსებობის სიმტკიცეს ის გარემოებაც ასაბუთებს კარგათ, რომ სულ ძველის ძველად კათოლიკეთ ეკლესიის ქვეზე ქართული წარწერები მოიპოვება, მაგალითებრ ეკლესიის მახლობლივ მიცვალებულთ საფლავის ქვეზე ყველგან ქართული წარწერაა, მიცვალებული იხსენება რომის კათოლიკეთ, და არა სომხის კათოლიკეთ. საფლავის ქვეს გარდა ქართული წარწერანი მოიპოვებიან ეკლესიის კედლების თლილ ქვეზედაც, სადაც მოიხსენება ეკლესიის მაშენებელის გვარი და სახელი, ან განმახლებელის. მაგალითად: ახალციხის იოანე ნათლის მცემლის ეკლესია განუახლებიათ 1753 წელსა. ერთს ქვაზე ასე აწერია: — „წელსა უფლისა 1753-სა განახლდა ეკლესია წმ. იოანე ნათლის მცემლის ხარჯითა და წარსაგებითა საზოგადო ერთა ქალთა და კაცთა შემდგომ განახლებისა ეკლესიისა შემკობისათვისა წმ. იოანეს ტაძრისა რომელთამე შესწირეს რამეები და არიან ესენი“. აქ შემდეგ ქართველი გვარებია ჩამოთვლილნი ესევე წარწერა ამ ეკლესიის კონდაკშიაც მოიპოვება. კონდაკის მოხსენებაში სხვათა შორის არის: — „დმერთმან განაძლიეროს სტამბოლს მეოფე ახალციხის კათალიკე ერნი“. მეორე ალაყას: — „დმერთმან განაძლიეროს სტამბოლში მეოფნი ახალციხის კათალიკე ვაჭარნი“. არსად ამ მოხსენებაში სიტყვა სომეხი სრულიათ არ მოიხსენება.

ამიტომ ჩვენ აქ მოგვყავს თვით კონდაკის ზოგიერთი აღ-

გილები, რომელნიც ცხადათ ამტკიცებს ჩვენის საუბრის დედა ჰაზრებს. დარწმუნებით ვიტყვი, რომ ახალციხის კათოლიკენი ქართველის გვარის არ ყოფილიყვენ, უამისოთ ისინი ქართულს ენაზედ კონდაკის წერას არ განიძრახავდენ, ვინდ რომ მრევლს განეძრახა, მათი სამღვდელოება მაინც არ მისცემდა ნებას, რადგანაც 1720 წლიდან სომეხთ კათოლიკეთ ხუცების გავლენა ქართველთ კათოლიკეებზედ სასტიკათ გავრცელდა, მღვდლებმა გულლიათ იწყეს მოქმედება და მეტადრე ოსპალეთის საქართველოში ესენი თავიანთ ნებისათ მოქმედებდენ. კონდაკის ცნობათ დაწერის დრო 1720 წლიდან იწყება და გრძელდება იგი დღემდე, პირველ წლებს აღწერას, ანუ მოხსენებაში, სომხური სახელების ხსენება სულ არ არის, შემდეგკი ანუ 1760 წლიდან კი სომხური სახელებიც სჩნდება. მათში მიზეზი ამისი მრავალ ნაირია და ერთ უმთავრეს მიზეზათ ჩვენ ის გარემოებაც მიგვაჩნია, რომ 1755 წ. მოუფიქრებელის მეფას თეიმურაზის წყალობით თფილისი დამა და გორი დამ კათოლიკის პატრები განდევნეს, პატრები ახალციხეს გადავიდენ; იქ დაისადგურეს. ამ გარემოებამ ცუდი გავლენა იქონია ქართველ კათოლიკეებზედ და ქართველი კათოლიკენი ძლიერ გაგულისდენ ქართველებზედ ახალციხულ კათოლიკებს და ქართველთ შუადიდი მტრობა დათესეს, მტრობა მათში შემცარდა 1760 წლიდან, რადგანაც ახალციხის მეფე ერეკლემ თავის და და თან სხვა კაცები გაგზავნა პატრებთან, ესენი პატრებს ბოდიშს სთხოვდენ და თფილისში დაბრუნებას ავედრებდენ, კათოლიკეთა მშვიდობით ყოფნას, თავისუფლებას და სხვანი, რაც მართლაცა მოხდა კიდევ.

1760 წლიდამ საქართველოში კათოლიკეთ ყვავილოვანი ხანა დაიწყო, ხოლო სომეხთ კათოლიკეთგან გავრცელებულს ძლიერებას კი თავისი გზა და კვალი მიეცა, შემდეგისათვის იგი უფრო გაფართოვდა. უკანასკნელ ისე დაუტრიალდა საქმე რომ სომხური სახელები ქართველ გვარის კათოლიკეთათვის სანუკვარიც კი გახდა. ამ გარემოებას იღარც პატრები ეწინააღმდეგებოდნენ. ისიც კი კარგად სჩანს, რომ პირველ წლებს

მღვდლებს მრევლის ნებას და კვალზედ უწერიათ ყოველივე; შემდეგ კი ნელნელა თვისი გავლენაც უვრცელებიათ მათზედ. უნდა შეინიშნოს, რომ ამ სახელებში ზოგი ისეთი გვარებიც არის მოხსენებული, რომელიც ოსმალეთის ძლიერების მეოხებით მათებურ ენის წესზედ არის გადაკეთებული. ზოგიერთ კათოლიკეთ ისეთი გვარი ეწოდება, რა ხელობის კაციც თვითონ ყოფილა, ხელობის სახელი მის გვარად მოახსენება, როგორც ყაუხჩი, მანქანდორი და სხ. აი ესეც თვით კონდაკის ადგილები.

1. ღმერთმა შეიწყალოს ბეშქენათ ასთანდარაი, რომელმან შესწირა წმიდა იოანეს საყდარსა ერთი სპილენძის ფანჩაქი.

2. ღმერთმა შეიწყალოს ბალას შეილი ზაქანდარა და მისი მეუღლე თურვანდა, რომელთა შესწირეს ორი ხალიჩა.

3. ღმერთმა აღდგერძელოს როსტომას მეუღლე მანიჟავა, რომელმაც შესწირა ერთი ხელი შესამოსი.

4. ღმერთმა მაგიერი მიაგოს ქვიანთ სკანდარას მეუღლე მამბეგას, რომელმან შესწირა ერთი ვერცხლის ბარძიმი 1747 წ.

5. ღმერთმა შეიწყალოს ალოშანთ ავთანდილა და მათი ძძლები: ფერიხან, დარეჯანა და მანიჟავა, რომელთა შესწირეს ერთი ვერცხლის ვაკასი და ვერცხლის ქამარი.

6. ღმერთმა შეუწიროს ბეჟუანთ გოზალას, მეუღლე თინათინას, რომელმა შესწირა ამავე ეკლესიას ერთი ვერცხლის ბარძიმი, რომლის წონა არის 244 დრამა.

7. ღმერთმა შეიწყალოს ხოჯა ამირა და მისა შეილები: მელქი, ელისბარი და შეილის-შეილი ბატონჯანა, რომელთაც შესწირეს იოანეს ეკლესიას ოთხი ხატი, ერთი ჯვარი და ერთბეც საათი.

8. ღმერთმა შეიწყალოს ალოშანთ დავითას მეუღლე დარეჯანა, რომელმაც შესწირა ერთი სახარება.

ღმერთმა აღდგერძელოს გურგენას ქალი შუშანა, რომელმაც შესწირა ერთი ბოხჩა.

ღმერთმა შეიწყალოს ნადირაანთ ავთანდილა, რომელმა შესწირა შავი ფილონი.

ღმერთმა შეიწყალოს ხიზანანთ თამაზას მეუღლე თინათინა, რომელმაც შესწირა ერთი ღიბი ფიჩილ.

ღმერთმა შეიწყალოს ჩილათ ელისბარას მეუღლე მარია-მი, რომელმაც შესწირა ერთი ღუქანი და ერთიც ხელთ ნაწერი სახარება,

ღმერთმა შეიწყალოს ბარაქჩიანთ ელისბარას მეუღლე მზისანდარა, რომელმაც შესწირა ერთი ჩით-მანდილი.

1752-გან იწყობა სომხური სახელები, სომხების, გავლენით. ღმერთმა შეიწყალოს ქრისტესას შვილი გრიქორა, რომელმაც შესწირა ერთი ფარდაგი, ხალიჩა და ბემაბის საბურავი.

ღმერთმა შეიწყალოს აბინაანთ იესაი, რომელმაც შესწირა ერთი მძიმე ვერცხლის ჯვარი.

ღმერთმა შეიწყალოს ფრუსტუნათ ბაღდასარა და მისი მეუღლე თურვანდა, რომელთაც შესწირეს ერთი შურჩალი, ხალიჩა და ვერცხლის ვაკასი (?)

ღმერთმა შეიწყალოს განგელას შვილი არუთინა, რომელმაც შესწირა ერთი ქვაბი თავისი ქათფითა.

ღმერთმა შეიწყალოს ალოშანთ ავთანდილას ქალი გასანა, რომელმაც შესწირა ერთი ვერცხლის ქამარა, წონით არის 80 დრამი.

ღმერთმა შეიწყალოს ხუციანთ იოვანეს მეუღლე, ელიენა, რომელმაც შესწირა ერთი წითელი ღიბის სურჩალი.

ღმერთმა შეიწყალოს კრუხი ჭამიანთ (ისარლოვი) პეტრისა და მასი მეუღლე ჰარუნა, რომელმაც შესწირა ორი წირვის პერანგი.

ღმერთმა შეიწყალოს ზოზოთ აწყურელ პატარა იოანესა (ავარამაძე), რომელმაც შესწირა ერთი ნარევის წიგნი და ორიც მანდალი.

ღმერთმა შეიწყალოს ხუციანთ სკანდარა შვილი ტერანტონი, რომელმაც იოვანე ნათლის მცემელის საყდარს ერთი ხელი წირვის შესამოსი და ასი ყურუში თეთრი და სხვა ამისთანები მრავალი შესწირა.

„კონდაკი“ იწყება 1720 წლიდან. წინა ფურცლები

დაკარგულია; სჩანს, რომ ეს კონდაკი 1720 წელზე ბევრად წინა უნდა შეედგინათ. რასაკვირველია, შიგ ძველი ცნობებიც იქნებოდა მოყვანილი და ეს ცნობები ჩვენს გვარის ისტორიის შესახებ ბევრს რამე ცნობებს მოგვცემდა; მაგრამ ჩვენდასაუბედუროდ, ეს წინა ფურცლები ვიღაცას უნდა ამოეხიოს. ამის მოხვევა რაიმე განძრახვით მოხდებოდა და ისიც უნდა ითქვას, რომ იგი ძველათვე უნდა იქმნეს მოხეული. მაინც ჩვენთვის ესეც კმარა, ვგონებთ, აქედანაც ცხადი იქნება მრავალთათვის, რომ ახალციხის ძველ მკვიდრნი ქართველის გვარისა არ ყოფილიყვნენ, უამისოდ მათი მოძღვარნი ამ კონდაკის მოხსენებათ ქართულად არ დასწერდნენ. XVIII საუკუნის ნახევარს ახალციხეს სომხების რიცხვი ძლიერ მცირე იყო; იგი აღსანიშნავადაც არ ღირს. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ სომხები ახალციხეს არ ეტანებოდნენ; იქ იყვნენ მხოლოდ რამდენიმე კომლი ქართველ გრიგორიანებისა, რომელნიც მართლმადიდებლობიდან გრიგორიანებზედ იქნენ გადასულნი, ხოლო ძირეული სომხები კი იქ არავინ ყოფილა ძველადგანვე; იქ მხოლოდ სომეხთ კათოლიკეთ და გრიგორიანთ მღვდლები იყვნენ, რომელნიც მათი ენის და გვარის სასარგებლოთ მოქმედებდნენ ქართველთ კათოლიკებში.

ქართველ კათოლიკეთ სამღვდელო პირთათვის ახალციხე ძველადგანვე ისეთს ცენტრს შეადგენდა, როგორც ქართველთათვის ტფილისი. მესხეთსა და ჯავახეთში ახალციხე ითვლებოდა უმთავრეს ქალაქად და ლავონაში ართვინი. ახალციხის ივანე ნათლის მცემლის ეკლესიაში ინიშნებოდნენ ახალგაზდა მღვდლები, რომელთაც იქ სწურთვნიდნენ. გაწურთვნაში მიღებული ჰქონდათ ქართული ენა, ქადაგებასაც ქაუთული ენით ასწავლიდნენ. სახელმძღვანელოების ხმარება კი სომხურათ ჰქონდათ მიღებული. წინეთკი, როგორც ვიცით ქართულათაც ჰქონიათ სახელმძღვანელოების ხმარება. XVIII საუკუნის 30 წლებში, ქართულის მაგიერ სომხური წიგნები მიუღიათ. XIX საუკუნის დამდეგს, სახელმძღვანელოების საჭიროება პავლე შაჰყულიანს შეუგნია და ამის სხვა და სხვა საჭირო სახელ-

მძღვანელო წიგნების თარგმნაც დაუწყია, რამდენიმე უთარგმნია, თარგმანების ზოგმა ჩვენ დრომდისაც მოაღწიეს, უმეტეს ნაწილს კი დაკარგულან. საზოგადოთ შენიშნულია რომ ახალციხეში, ქართველ კათოლიკეთ შორის, სამღვდელო პირთათვის სახელმძღვანელოდ თუმც სომხური ენა ყოფილა მიღებული, მათ შორის მაინც ყოფილან ისეთი მოძღვარნიც, რომელთაც ქათულნი ენის ხელმძღვანელობაც კარგათ ჰქონიათ.

ქართული ენის საჭიროება სამღვდელოთ შორის ისე ყოფილა აღორძინებული და საჭიროთ მიჩნეული, რომ ქართული ენას სწავლობდენ თვით ნამდვილ სომხის გვარის კათოლიკეთს მღვდელნიც, რასაკვირველია უმეტეს თავიანთ მიზნის მისაღწევათ. ახალციხეში, არ ყოფილა დღე, კვირა, თვე და წელიწადი რომ თითო ეკლესიაში რამდენ რამდენიმე მღვდელი არ ყოფილიყოს. ძველად, ახალციხის ეკლესიებში სიებიც კი ყოფილა შედგენილი, სადაც ანუხსულ ყოფილან ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარნი, დღეს ასეთი სიების აღარაფერია დაშთენილი, დაკარგულან. მათში ბევრი ძველი ქართული გვარის მოძღვარნი იქმნებოდენ მოხსენებულნი, ბევრნი რომილამ მოსული პატრებიც. დღეს ჩვენ ასეთის სიებით ბევრს რამე საყურადღებო ცნობებს შევადგენდით, მოძღვართ შორის ბევრი შესანიშნავი პირის სახელი და მოქმედების ცნობები აღსდგებოდა, ბევრის მოძღვრის ქართულ ენით მოქმედებას მიეცემოდა შესაფერი გზა და კვალი, ბევრი შეიმოსებოდა ნათლის სხივით, ეს მომავლის თავობისათვისაც კარგი იქნებოდა. ეხლა აქ მოვიყვან ერთ სიას, რომელიც გამოკრებილია ახალციხის ივანე ნათლის მცემლის „კონდაკილამ“. ამ ცნობებიდან გამოსჩნდება, თუ ძველად რა მრავლად ყოფილან ქართველ კათოლიკეთ გვარის მოძღვარნი და ან მათ რა გვარს ჰყვარებიათ ქართული ენა და ან ეს მოძღვარნი სიკვდილის შემდეგ როგორ აუნუხსავთ ივანე ნათლის მცემლის „კონდაკში“ ქართულად. აი ეს სიაც: ამათი ცნობა როგორც „კონდაკებშია“ ისევე საფლავის ქვებზედ სულ ქართულად მოიპოვებიან.

- 1764 წ. 21 აპრილს, ლაზარე (ივლიტას მიიცვ).
- 1764 წ. 29 აპრ. დონ სტეფანე ბავთიტელი (ივლიტა მიიცვ).
- 1764 წ. 23 მაისს, აწყვერელი იოანე (ივლიტას მიიცვ).
- 1767 წ. 20 მკათათ. დონ ანტონი.
- 1771 წ. ვაჰრამ სტეფანე.
- 1773 წ. 25 ქრისტ. იაკობი საბაშვილი ბაროზი.
- 1774 წ. 19 მკათათვეს. პატრი გიორგი.
- 1779 წ. 5 თებერვალს ტერ იოანე გარსევანაშვილი. მოწამლული სოფ. ოქრობაგეთს, შავშეთს, სომხე-ბისგან, მარხია მარცხენა ტაძრის შესავალში.
- 1779 წ. 16 მკათათვეს ჩიგიაანთ იოანე ვართაპეტი პრო-ვიქრი (ივლიტას მიიცვ).
- 1783 წ. 19 მარიამთვეს არაქელი.
- 1786 წ. 4 თიბათვეს. გრიგოლ კრუხიკამიანთი.
- 1786 წ. 21 მკათათვეს დიდი იოანე აივაზიანი.
- 1797 წ. 4 თებერვალს მაქანდარაანთ იოანე.
- 1795 წ. გოძელი ტირაცუა ბატონ ჯანამ
- 1798 წ. 25 მარიამობისთვეს. ნარუჟაანთ გრიგოლ.
- 1800 წ. 6 იანვარს პროვიქარი ანტონ ქოჩოხათი.
- 1800 წ. 21 მკათათვეს მიიცვალა ჟამით პატრი ბონვემ-თურა.
- 1800 წ. 15 ენკენისთვეს მიიცვალა ჟამით. აღამალაანთ ტერ სტეფანე.
- 1805 წ. 31 დეკენბერს. ისკანდერაანთ პოდოსი.
- 1209 წ. 13 თიბათვეს. ხოჯივანანთ იოანე.
- 1810 წ. 28 მაისს. მიიცვალა მეხით ვართანანთ ხეჩატუ-რა, საღამოს ჟამს, ლოცვა სახარებას რომ კითხუ-ლობდა, ტაძარს კარშუა ფანჯარიდგან დაეცა მეხი ნახევარი საათი იცოცხლა. მარხია წმ. გიორგის ტრაპეზის წინ.
- 1814 წ. 23 თიბათვეს მიცვალა გორელი ფრანჩისკე.
- 1818 წ. 6 მაისს ხუციანთ უდელი ტერ პოდოსი.

- 1819 წ. 15 დეკემბერს, ორთავათ დიდი იოსები(?)
1824 წ. 10 თებერვალს, სათლელი გაბრიელი.
1828 წ. 18 გიორგობისთვის, სილაჯიანთ იოანე.
1828 წ. 31 გიორგობისთვის, მეფისაანთ გრძელწვერა
სტეფანე.
1829 წ. 7 ქრისტიშობისთვის მღებრიანთ სტეფანე.
1835 წ. 14 მარიამობისთვის პატრი ფილიპე.
1837 წ. 30 იანვარს ოცხელი იოანე (უფროსი).
1838 წ. 4 მაის ეფრემ სეთიანი.
1838 წ. 11 მაის ჟამით პატრი თომა ქაფუჩინი.
1839 წ. 17 იანვარს ნავროზაანთ სტეფანე.
1841 წ. 2 თებერვალს ანტონი ოპონაანთ ქარელა-
შვილი.
1842 წ. 12 თიბათვის ალოშაანთ ტერ სტეფანე.
1854 წ. 14 იანვარს ტერ პოდოს ხარისკირაშვილი.
1855 წ. 23 თიბათვეს დავით პავლე არქიმნდსტ შაჰყუ-
ლიანი.
1858 წ. 7 მაის, გრიგოლ ვართაპეტ ზარაფიანი.
1856 წ. ხუციაანთ ანტონი.
1862 წ. 22 ქრისტიშობისთვის არზრუმელი გაბრიელი.
1864 წ. 23 მაისს, იაკობ ფეიქაროვი.
1870 წ. 22 ქრისტიშობისთვის სარქის მხითარიანი.
1873 წ. 2 აპრილს მეფისაანთ გრიგორი.
1873 წ. 2 მკათათვეს მურადაანთ იაკობი.
1871 მიც. მღვდელი პავლე ლაზარეშვილი, ვარგაკელი
ახლო ასაფლვია.
1883 წ. 7 თებერვალს გალუსტაანთ იოსები.
1890 წ. 17 თებერვალს ხიზაბავრელი ხუციაანთ იოსები.
1890 წ. 28 ენკენისთვის ხარისკირაშვილი აბბა, პეტრე,
კონსტანტინეპოლს.
1892 წ. 22 მარ. სიმონ ასლანოვი წვერი.
1892 წ. 13 მაისს არალის პოდოს ბალახოვი.
1894 წ. 22 იანვარს არალს ელაზარაანთ პოდოსი.

1895 წ. 9 მარტს ვალელი გოზალანთ სტეფანე.

1899 წ. 25 იანვარს ალოშანო მამა პეტროსი 27 დასაფ.

1899 წ. 8 მკათათვეს უდეს ბალახათი სიმონი.

1900 წ. 8 აპრილს იაკობ აბკაროვი ჩითიანი.

გოგელი, მღვდელი ბატონჯონა 11795 წ.

ლაზარე ივლიტე 1764 წ. 31 აპრილს.

დონ სტებანე ბავთიტელი 1764 წ. 29 აპრილს

აწყვერელი იოანე 1763 წ. 23 მაისს.

ჩიგიაანთ მღვდელი იოანე პროვიქატორი. 1779 წ. 16 მკათათვეს. უნდა შევნიშნოთ, რომ აქ ყველგან მამის მაგიერ ტერ იხმარებ, ასე ჰქონდათ ძველათ ქართველთ კათოლიკეთ მიღებული, ეს რასაკვირველია სომეხ კათოლიკეთ გავლენისაგან აიხსნება. ჩვენ აქ ყველგან ტერის მაგიერ მამა ვიხმარეთ, რადგანაც სომხურათ მამა—ტერს ნიშნავს.

ყველამ კარგად ვიცით, რომ საქართველოს ერთ ოსმალეთის ხელში საკმარისად იდევნებოდა, იდევნებოდა სარწმუნოებით, ენით, მწიგნობრობით და სხ. იდევნებოდენ. არა მარტო ქართველ ქრისტიანები, არამედ თვით კათოლიკენიც, რომ ყოველივე ეს მართალია ამას ამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ ოსმალეთის საქართველოში ქართველთა დაჰკარგეს თავისი სჯული, მწიგნობრობა და ენა: სჯული იდევნებოდა, ძველი წიგნები ისევ იფხრიწებოდა მტრისაგან და ქართულ ენასაც საერთოდ ავიწყებდენ აქა იქ ძალით. ბევრს აღგას დაავიწყეს ქართველს დედა ენა, ბევრს სოფელში და ხეობაში მოისპო ქართული ენა, არა მარტო ქართველი მაჰმადიანთ შრომის, არამედ ქართველ ქრისტიანების და კათოლიკებისაც, მაგრამ მაინც ყოფილა ისეთ კათოლიკეთ სოფლები სადაც ქართველ კათოლიკენი ქართულის ენის ხსოვნით თვით XVIII საუკუნის დამლევამდისინაც სჩანან. ეს ადგილებია შემდეგი:

ეიზლარს, XVIII საუკუნის დამლევამდე მოსახლებდენ ქართველ კათოლიკენ, რომელთაც ქართული ენა კიდევ იცოდენ.

მზღლას XVIII საუკ. იქ ქართველ კათოლიკენი მრავ-

ლად იყვნენ და ქართული ენაც კარგათ იცოდნენ.

ატოცელთა იცოდენ ქართული XVIII საუკუნის შემდეგაც. ტატანისკელთა, იცოდენ ქართული და იქაურთ კათოლიკენი ქართულათ მოლაპარაკენი. 1788 წ. მოიხსენებიან.

კლდოქანი ქართული ენით მოსაუბრე კათოლიკენი მოიხსენებიან XVIII საუკ.

ვარძიკანი, ასევე ყოფილან ძველად ქართული ენაზედ მოსაუბრენი.

აბაზოუშნელი, იყვნენ. მთლად ქართველ გვარის კათოლიკენი, ქართულად მოსაუბრენი.

ახალქალაქელი, ქართული ენის მცოდნეთ მოხსენებულია თომა ახალქალაქელი და სხვანიც მრავალნი.

კარძქელი ქართული ენის ცოდნით მოხსენებულ არიან 1790 წლებში.

პიკურელი, აწყვერელი და სხვანიც XVIII საუკ. ბოლომდე. კბიელთა სცოდნიათ XVIII საუკუნომდე, ასევე გოკიელებს, ჩხარელთ, ოცხელთ, არსნელთ, ხველთ, არტანელთ, კოლელთ, შაშველთ, და ხერთვისელთაც. დღეს ამ სოფლებში ქართული ენა დამხოვილია, აქ საკვირველება ეს არის, რომ ქართულ ენას რამდენსამე სოფლებში, ქართველ მაჰმადიანებთან ერთად ქართველ კათოლიკენიც ჰკარგავენ. სჩანს, როგორც მუსულმან ქართველთ, ისე ქრისტიანებს ქართული ენის დავიწყებისათვის ერთნაირი ღირი ჰქონიათ კარს მიმდგარი. ჩვენ ასე ვფიქრობთ და ეს მართლაც ასე უნდა იყოს. ზემო ხსენებულ სოფლის მცხოვრებთ კათოლიკეთ დედა ენათ რომ ქართული ენა ყოფილა XVIII საუკუნის გასვლასდე, ეს მოხსენებულია სხვა და სხვა ძველს „კონდაკებში“ რითაც უტყუარათაც მტკიცდება.

ქართველ კათოლიკეთ სასწავლებლები 1624 წლიდან.

ქართველ კათოლიკეთ სასწავლებლების დახსნა საქართველოში ისეთ დროს შეეხება, როცა საქართველოში, ქართველთ შორის კათოლიკობა აღორძინდა. საუბედუროთ ამ პირველ

დროის სკოლების არსებობის შესახებ დაწვრილებითი ცნობები ჩვენ ბევრი არა გვიქვს რა მხოლოდ XVII საუკუნის დამდეგიდამ კი იწყება აქა იქ ცნობები, მაგალითებრ კარგათსხანს, რომ იმ დროის კათოლიკე მოძღვართ 1624 წ. თფილისში, კათოლიკების ეკკლესიის გვერდით, გაუხსნიათ საერო სასწავლებელი, სადაც კათოლიკეთ ბავშვებს გარდა სხვა სარწმუნოების ყმაწვილებსაც ასწავლიდენ. სწორედ ამ სასწავლებლის შთამომავალია დღეინდელი თფილისის ქართველთსასწავლებლი. ასე და ამ გვარად თფილისში, ქართველ კათოლიკეთ დღეინდელი სკოლის დარსება ეკუთვნის 1624 წელს.

თფილისის კათოლიკეთ სკოლა დაარსებულ იქმნა ქ. თფილისის, ქართველთ კათოლიკეთ ეკკლესიის გალავანში, რასაკვიცილია ქართველთ მთავრობის ნებართვით. მასწავლებელათ და მფარველათ ყოველთვის ფრანგის პატრები ითვლებოდენ, მათი დამსმარე არაჲან იყო, იგინი ინახავდენ თავიანთის სრულის საფასით, ბავშვებს ასწავლიდენ ქართულ და ევროპიულს ენებსაც, ზოგიერთ ევროპიულს სამეცნიერო საგნებსაც, ამით მათ ქართველობაში დიდი ამაგი მიუძღვისთ, დიდი შრომა, მათ ბევრი რამ შემოიტანეს, და განავრცეს და ყველაზედ უფრო მათგან საყურადღებოა საექიმო ხელოვნობის განვითარება, ამით იგინი იყვნენ ხელოვანნი მკურნალნი, ნამეტურჯარა ექიმობაში ამიტომ მოზარდ მოწაფეს მკურნალობასაც ასწავლიდენ. მოწაფეთა გარდა არც სხვებისათვის იმურვებდენ ექიმობის სწავლობას. ესეთი მიმართვა და ექიმობის ვრცელების პატივის ცემა მააში თვით XVIII საუკუნის დამლევაამდე არსებობდა, საქართველოს დედა ქალაქ თფილისში მათ ყოველთვის ჰქონდათ საექიმო სასწავლებელი და მასთან აფთი-აქი-წამალხანაც.

ამ ძველი სასწავლებლის არსებობას მრავალი ცნობები ამტკიცებენ, სასწავლებელში სწავლება ყოველთვის სწარმოებდა გარდა უქმე დღეების და ზაფხულის, ეს როგორც დღესაც არის. მოსწავლეებს ფასათ არაფერი ერთმეგოდათ. ობოლ ბავშვებს და უპატრონოებს პატრები ფარველობდენ. იგინი სხდი-

დენ და ჰპატრონობდნენ, ბინასაც ეკლესიის ახლოს აძლევდნენ, იქვე ტანთ აცმევდნენ, და ზდიდენ ღროის შესაფერისათ. ეკლესიის გვერდით მათ ჰქონდათ სამადლო სახლიც სადაც ფარველობდნენ მოხუცთ ლატაკთ და უპატრონოებს. სახელძღვანელო წიგნებათ აქ დიდხანს ხმარობდნენ რომში დაბეჭდილ ქართულ ანბანს, ქართულ იტალიურს გრამატიკას, ლექსიკონს, ლოცვის წიგნს და ზოგთაც სხვებს ხელთნაწერებს, სასწავლებელს პატრებს გარდა ქართველთ ბატონიშვილი და შეძლებულნი გვამნიც აძლევდენ დახმარებას, რადგანაც მათ იცოდნენ პატრების მნიშვნელობა და ის საქმე, რომ მათ სკოლის არსებობით და მოქმედობით დიდი სარგებლობა მოჰქონდათ ქართველთათვის. ამ სასწავლებლიდამ ბევრი მწიგნობარი პირი გამოსულა. საინტერესოა ამ სკოლის ისტორია და მასთან ერთობ ვრცელი და მდიდარი. როგორც იქმნა ავით თუ კარგათ ამ სკოლამ 1624 წლიდან 1890 წლამდე მოაღწია მაგრამ ვაი მის მოღწევას, უკანასკნელ წლებს სკოლაში მოწაფეთა რიცხვი გამრავლდა სწავლის საჭიროება ყველამ შეიგნო ხოლო სკოლა კი შეუძლოთ შეებოდა და სწავლაც ძველებურათ მიდიოდა ეს გარემოება ძრიელ ბევრს აწუხებდა, დროც ისეთი იყო, რომ სკოლის გარემოება აღარ ითმენდა, უსათუოთ იგი შინაგან და გარეგან უნდა შეცვლილიყო, სწორეთ ამ დროს შეესწრა პატრი დიმიტრი თუმანიშვილი რომელმაც სხვათა დახმარებით თავს იდვა სკოლის გადაკეთების და სრულიად განახლების შრომა. საქმეს მალეც შეუდგა და მოკლეს დროის განმავლობაში პატარა სამრევლო სკოლის შენობის მაგიერ გააკეთა მშვენიერი შენობა. მთავრობისგან ნებართვა აიღო ორ კლასიან სასწავლებლათ გადაკეთებაზე. მასწავლებლებთაც უკეთესი პირები მოიწვია. ასე რომ დღეს სკოლის საქმე ფეხზედ დგას იმედია მომავალში იგი უფრო წინ წავა და ამ სკოლიდამ გამოსული ძენი სხვა და სხვა სასწავლებლებშიაც განაგრძობენ სწავლას და მით შესცვლიან მათში არსებულ წესებს, რომ დღეს მთელს თფილისის სასწავლებელში ერთი კათოლიკის შვილიც არ სწავლობს, ნამეტურ

ალექსანდროვის ინსტიტუტში, სადაც ხუთ წელიწადში ერთხელ მაინც უნდა შედიოდეს მოწაფეთ თითო ქართველ კათოლიკეთ ძენი. აი ასეთი იყო წინანდელი მდგომარეობა სკოლისა და ასეთი გახლავსთ დღეს. სკოლის შესანახი ფული საეკლესიოდ მოზიდამ იფარება. მე ვფიქრობ რომ ბევრმა იქნება არც კი იცის რომ ეს სკოლა ასეთი ძველი სკოლა არის და მისი მომდინარეობა 1624 წლიდამ იწყება ეს საზოგადოთ კი არა და ბევრს თვით ქართველ კათოლიკეთაც არ ეცოდინებათ. ამ სკოლას შარდენიც მოიხსენებს, მის დროს, ე. ი. 1670 წ. სკოლაში რამდენიმე მოსწავლე ყოფილა. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ხანდისხან სკოლა დაკეტილა კიდევ, მაგრამ დროებით, მიზეზი ქალაქხელ მუსულმანთ თავდასხმა ყოფილა, ომები და სხვა. მაგრამ ასეთი დახურვა მხოლოდ დროებითი ყოფილარაც უნდა უმნიშვნელო ვიქონიოთ სახეში ამ სასწავლებლის დიდი ხნის განმავლობაში არსებობის შესახებ, მას მაინც თავისებური მაღალი მნიშვნელობა არ მოაკლდება. ამ სკოლიდამ ბევრს ქართველს შეუსწავლია წერა-კითხვა, ყოფილა ისეთი დღეები, რომ მთელს თფილისის ქართველებში ერთი სკოლაც არ ყოფილა, სხვა და სხვა მიზეზებისაგან მთლად მოსპობილან, ხოლო კათოლიკებს კი რამე უბედურების განვლის უმაღლვე გაუხსნით და ბავშვებისათვის განურჩევლად უსწავლებიათ. ძველათ თფილისში, ვაჭრებში თუ იყო გავრცელებული ქართული წერა-კითხვა, სულ ამ სკოლიდამა, ვაჭრებს გარდა სხვა წოდების შვილებიც სწავლობდენ და ნაძეტურ ქართველ გლეხების. ამიტომ ამ სასწავლებლის არსებობა ჩვენ საბატოო მოსაგონრათ მიგვაჩნია.

1670 წლებში, გორს კათოლიკეთ ეკლესიის გვერდით გაიხსნა სამრევლო სკოლა, რომლის არსებობაც 1755 წლამდე გაგრძელდა, ამ წლის შემდეგ კი იგი დახურულ იქმნა, რადგანაც მათს მოძღვართ ექსორია უყვეს. შემდეგ თუმც მობრუნდნენ მოძღვარნი, მაგრამ სკოლა კი ვეღარ გახსნეს, ბავშვებს შინაურულათ ასწავლიდენ. ასევე მოხდა თფილისში, თფილისიდამ პატრების განდევნის შემდეგ სკოლაც დაიხურა.

მაგრამ როცა პატრები მობრუნდნენ ე. ი. 1762 მათ მაშინათვე გახსნეს ხსენებული სასწავლებელი. ისიც უნდა ითქვას, რომ თუმცა 1755 წ. თფილისის სასწავლებელი დაიკეტა, მაგრამ მოსიარულე მოწაფეთა რიცხვი მაინც არ მოსპობილა. ბავშვები მაინც დაიარებოდნენ, მათში ვინც უფროსი იყო, ის ასრულებდა მასწავლებლობას, ეკლესიასაც ის აღებდა, რჩეული მოწაფენი გალობდნენ და ჰპატრონობდნენ ყველა საქმეს. ქუთაისის კათოლიკეთ სასწავლებლის მოწყობის, ანუ შინაურულად, ეკლესიის გვერდით გახსნა ეკუთვნის 1740 წლებს, შემდეგაც აქ ეს სასწავლებელი არ მოსპობილა, იმერთა მეფე და ბატონიშვილებიც საკმარის დახმარებას უზენდნენ. ერთხელ მოხდა, რომ სოლომონ დიდმა იმერთ კათალიკოზის მეოხებით სდევნა, თორემ სხვა დროს მაგალითიც არ ყოფილა, როგორც თფილისში, მეფე ერეკლე ჰფარველობდა პატრებს და ფრანგებს, ისევ სოლომონ დიდი ქუთაისის და სხვა კუთხის ქართველ კათოლიკებს ანიჭებდა პატივს, მან ზოგიერთი პირნი კათოლიკეთა გააზნაურა კიდევაც, ორს ოჯახს თავადიშვილობაც მიანიჭა და სამცხელ აზნაურ ხურსიძეებს, ისარლოვეებს, აზნაურიშვილობაც აღუდგინა. ასე რომ იმერთში, კათოლიკენი ყოველთვის სამეფოს მფარველობის ქვეშ იყვნენ, ამათ სასწავლებელსაც რაკი მეფე პატივს ანიჭებდა, ამიტომ სხვანიც მეფის მაგალითს ჰბაძავდნენ. 1810 წ. რომ რუსეთმა იმერთი დაიჭირა, მაშინ მათ იქ, კათოლიკეთ ეკლესიის გვერდით, სამრევლო სასწავლებელიც დახვდათ. 1820 წლებს, ეს სასწავლებელი მოისპო. მის შემდეგ ეს სკოლა კვალად აღორძინდა შემწირელობით და დღეინდელი საეკლესიო სკოლა 1850 წ. იქმნა განახლებული, ხოლო ქუთაისის კათოლიკეთ სკოლის დაარსების პირველ დროთ კი 1735 წ. უნდა მივიდოთ.

ახალციხის კათოლიკეთათვის წიგნის საკითხი სასწავლებლის დაარსება ძველადგანვე იწყება, თითქმის იმ დროიდან, როცა იქ კათოლიკობა აღორძინდა. ხოლო სკოლის არსებობის ცნობები XVII საუკუნის ნახევრიდან სჩანს. ეს სამ-

რველო საეკლესიო სასწავლებელი XVIII საუკუნეში გაფართოვდა. ხსენებულისავე საუკუნის დამლევს, პავლე შაჰყულიანის მეთაურობით ევროპიულათ გადაკეთდა. მისი არსებობა გაუმჯობესდა, პატარა ბავშვების გარდა იქ სამღვდლო პირთაც ამზადებდნენ. ახალციხის ძველს სასწავლებელს მდიდარი ისტორია აქვს, თფილისის სკოლაზედ გაცილებით წინ წასული, ხოლო ამ მდიდარი ისტორიის ცნობები ჩვენ არ გვაქვს, ხოლო ის კა უნდა ითქვას, რომ ვინც კი ძველადგანვე სამცხე-საათაბაგოში, ქართველთ გვარის კათოლიკეთ შორის, ქართველ მოძღვარნა გამოსულან, ყველა ესენი ამ სკოლიდამ ყოფილან, პირველათ აქ უსწავლიათ და მერე აქედამ სხვაგან წასულან. აქ ყოფილთ პირებს შესახებ ჩვენ დაწვრილებით ვერ ვისაუბრებთ, ეს ერთობ შორს წავა, ზოგიერთ პირთა ბიოგრაფიებიც გაუწყებთ ამას, რადგანაც თავთავის ალაგას მოხსენებულია ისიც თუ სად ვინ სწავლობდა. ვინც კი ჩვენ აგვიწერია, იქ მოგვიხსენებია აღნიშნულ პირის პირველ დაწყებითი სწავლა და სასწავლებელიც, იქ თქვენ ნახავთ, რომ ახალციხეს ასეთ საქმეთა ასპარეზზედ, ქართველთა წინაშე პირველა ადგილი უნდა დაეთმოს. თფილისის სკოლიდამ გასულთ და რომში მოსწავლეთ რამდენსამე პირთ ვხედავთ, ასე 4—5, გორიდამ მხოლოდ ერთს, პატრს დავითა ტულუკაშვილს და ახალციხიდამ კი ყოველთვის რამდენიმე პირს, მასთან ისეთებსაც, რომელთაც ჩვენი მწერლობის და საზოგადო საქმეთა ასპარეზზედ ბრწყინვალე პირებათაც აღმოსჩნდნენ, კმარა თუნდა დავასახელოთ ის გარემოება, რომ ამ სასწავლებლიდამ არის პ. შაჰყულიანი, პ. ხარისქირაშვილი, ივანე გვარამაძე, ანტონ ხუციშვილი, გრიგოლ მამულაშვილი, და მრავალიც სხვანი მოქართულე მოძღვარნი და საქართველოსთვის დიდათ გულ-შემატკივარნი.

დღეს კი ასეთ პირთა პირველ აღმზრდელ სკოლის საქმე სამწუხარო მდგომარეობაშია მოთავსებული და სკოლათითქმის გაუქმებულია შეუძლებლობის გამო. ჩვენ კანონიერს მოვალეობათ მიგვაჩნია, რომ ასეთ სასწავლებელს ყურადღება

შიექცეს და შეძლების და გვარად დახმარება აღმოუჩინოს, რათა ძველის დროიდგან დაარსებული შთენი არ მოისპოს საყოველთაოვად და მისი ძველი ღირსებისა და ამაგის ცნობაც არ გაუქმდეს, ამ საქმისთვის დიდათ იღწვის პატივცემული მოძღვარი ივანე გვარამაძე და ვნახათ, იქნება ბედმა გაუღიმოს და ეს მიმტკნარებული ძველი სასწავლებელი ისევ ფეხზედ დადგეს. ასეთია დღეს ახალციხის ძველი ბრწყინვალე სკოლის შთამომავლის მდგომარეობა. XIX საუკუნეში, პ. შაჰყულიანს სურდა, რომ ეს ძველი სამრევლო სკოლა სასულიერო სემენარიად გადაკეთებულიყო. ამისთვის მთავრობასაც სთხოვდა, მაგრამ სხვადასხვა მტრების მეოხებით საქმე ვერ მოხერხდა. ძველი სკოლა ისევ ისე დაშთა. ხოლო 1820 წლებიდან კი სკოლის სწავლის საქმე ისე მოაწყო პ. შაჰყულიანმა, რომ იქ სწავლობდენ და ემზადებოდენ თვით სოფლის მღვდელნიც, რომელთაც აქ სწავლის მიღების შემდეგ პირდაპირ მღვდლათ აკურთხებდენ. მართოდ ამ სკოლაში ყოფილთ მოწაფეთ, ნასწავლთ და მერე მღვდლათ კურთხეულთ რიცხვი დღესაც არს ჯავახეთში აქა იქ სოფლებში, მე თვით ვიცნობ ისეთ მოძღვართა, რომელთაც ხსენებული სკოლის კარის გარდა სხვა არ უნახავთ-რა. ყველა ამ მოძღვართ საეკლესიო სახელმძღვანელო წიგნებს სომხურს წნაზედ ასწავლიდნენ. ხოლო ქადაგებისა და ბევრს სხვა რამ სასწავლო წიგნების კითხვაში ქართულად, ქართულს კანონიერს წერაკითხვას და სჯას კანონიერად ასწავლიდენ. ამას ცხადათ ამტკიცებს ზოგიერთი აქ ნასწავლ მღვდელთაგან ნაწერი ქართული წიგნებიც. დღეს სკოლას რამდენიმე მოწაფე ჰყავს, უბრალო სამრევლოია სკოლათ არის გადაქცეული და ერთი მასწავლებელი ჰყავსთ. ძველათ კი, აქ ყოველთვის მღვდლები და პატრები ასწავლიდნენ და ყოველს დროს რამდენიმე მასწავლებელი იყო.

თბილისის ქართველ კათოლიკენი XVIII საუკ.
ბოლოს და XIX საუკუნ.

ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი თფილისში, XVIII საუკუნეში, არ იყო მცირე ქართველ კათოლიკეთა რიცხვში იყვნენ ქართველი გლეხ-კაცი, ყმანი თფილისის კათოლიკის ეკლესიისა და თავისუფალნი, რომელნიც თფილისში თავს ირჩენდნენ ხვნი თესვით, ღვინის მოსავლით, სხვადასხვა სახელოსნოს მუშაობით, მუშაკობით და სხვანი. თფილისის კათოლიკეთ გლეხნი ყოველთვის მალლა იდგნენ სხვა სარწმუნოების გლეხებზედ. ცოდნა და გამოცდილებაც მეტი ჰქონდათ, ცხოვრებითაც სჯობდნენ. კათოლიკეთ გლეხებში მოსპობილი იყო ჩხუბი, გმობა და ერთმანერთის მტრობა ისე, როგორც ეს სხვა გლეხებმა იცოდნენ. კათოლიკეთ გლეხნი სამაგალითონი იყვნენ და ყველასაგან მისაბაძნი.

თფილისის მოქალაქეთა რიცხვშიაც ქართველ კათოლიკებს საპატიო ადგილი ეკავათ, იგინი როგორც მოქალაქენი დაწინაურებული იყვნენ სხვა მოქალაქებზედ მრავალნაირად. როგორც გლეხნი, ისევე მოქალაქენიც ექვემდებარებოდნენ თფილისის კათოლიკეთ ეკლესიას. მოქალაქენი ყოველთვის ერთგულნი იყვნენ პაპისა და რომისა, იგინი ხშირად რომშიაც მოგზაურობდნენ, პაპისაგან ლოცვა-კურთხევას იღებდნენ და მერე იქიდან ნავაჭრნი საქართველოში ბრუნდებოდნენ. თფილისის და გორის ქართველ კათოლიკეთა საქართველოდამ ევროპაში საქონლის გატანა და ვაჭრობა ერთობ აღრიდგან დაიწყეს. როგორც გვითქვამს, ასეთ სანაქებო საქმეში დიდს ხელმძღვანელობას უჩენდნენ ლათინის პატრები. როგორც თფილისის კათოლიკეთ გლეხნი, ისევე მოქალაქენიც, სხვათა მოქალაქებზედ ერთობ მალლა იდგნენ. შედარება რომ ყოფილიყო, მაშინ კათოლიკებს ცხადათ შენიშნავდით წარმატებას. უნდა აღინიშნოს, რომ თფილისში, ძველად კათოლიკეთ ვაჭართაგან ბევრი რამ ძვირფასი საქმეები გაკეთებულა და თან საქებიც, ამიტომ ამ მოქალაქებს საკმარისს პატივს სცემდნენ თვით მეფენი და მათი ძენი, ნათესავები და სხვა-

ნიც. რიცხვი მოქალაქეთა არა მცირე იყო, მათში იყვნენ მრავალნი ისეთის გვარიანო, რომელთა შთამომავალთა ძენი დღეს აღარ სცხოვრობენ. მაგალითებრ ძველად კათოლიკენი იყვნენ ყალამქრიშვილი, ფინთუაშვილი, გულგულაშვილი, აბესალამისშვალი, ყუზანაშვილი, და ბევრიც სხვანი მრავალნი ენით მოუთვლელნი. დღეს ძველ მოქალაქეთაგან, მხოლოდ მელიქიშვილების ძენი არიან დაშთენილი. ამ ქართველ კათოლიკეთ მოქალაქეთაგანია ოდესის უნივერსიტეტის პროფესორი მელიქიშვილი, უშიაკაშვილი, თამაზაშვილი, კაბიაშვილი და სხ. იკითხავთ თუ ყველა ესენი რა იქმნენ, უნდა მოგახსენოთ, რომ ზოგი გვარის წევრნი მოისპენ, მიზეზი მოსპობის ოჯახის წევრთა სიმცირე უნდა ჩაითვალოს, მეორეს მხრით უცხო სახელმწიფოებში მოქალაქეთ შგზავრობა. ხშირად იგინი აღარც კი ბრუნდებოდნენ, რადგანაც აქ მათ სხვა სარწმუნოების მექონ ერთაგან დევნა ელოდათ. მიტომ თავს აფარებდნენ უცხო სახელმწიფოთა ქალაქებში, სადაც გადაგვარდებოდნენ კიდევაც.

თავდაზნაურთა რიცხვიც არ იყო თფილისში მცირე. მაგალითებრ XVIII საუკუნის დამლევს, ქართველ კათოლიკე აზნაურისშვილობით არიან ცნობილნი შემდეგნი გვარნი: ხურსიძენი (ისარლოვები) ვითარცა სამცხის ძველი აზნაურის შთამომავალნი, ნებიერიძენი, დღეს ამათი შთამომალნი თფილისში კი აღარ სცხოვრობენ და სამცხეს კი არიან. ყარაშვილები, მეფის ექიმბაშნი და ღოსტაქრები, თავიანთ დროის კვალად მრავალნი და მეფეთგან პატივცემულნი, უკანასკნელ ექიმბაშათ ირიცხებოდნენ ექიმი ანტონა, თათულა, იოსების და სხვანიც მათის გვარის წევრნი, ხოლო, უადრესის დროის გვამნი და მიტომ დროთა უბედურებისა გამო ისტორიაში არ ჩენილნი, მივიწყებულნი. შთამომავალნი ამ ძველი ქართველ კათოლიკეთ აზნაურთა გვარების დღესაც არიან. ჩივიანები იყვნენ მრავლად, დღესაც არიან მცირედ, იყვნენ დავითაშვილენი, დღეს აღარ არის ამ გვარის წევრნი. იყვნენ კიდევ ბეზირგნისშვილი, ნახარბეგისშვილი, დანიბეგისშვილი, შე-

რიმანისშვილი, დღეს შერიმანოვი, ყაითმაზიშვილი, დღეს ყაითმაზოვი, ბასტამისშვილი, დღეს ბასტამოვი, და მრავალიც სხვანი. ამ გვარებში ბევრი აღარ მოიპოვებიათ კათოლიკის სარწმუნოს წევრნი, მოისპვნ. ყველა აქ მოხსენებულნი გვარის წევრნი ძველად აზნაურებათაც იყვნენ წოდებულნი. დანიბეგისშვილის ოჯახის წევრთაგანია რაფიელ დანიბეგოვი, რომელიც მეფე ერეკლის ბრძანებით ინგლისის ინდოეთის ქალაქ მადრასეში იქმნა გაგზავნილი შესახებ საქართველოს ინგლისის მთაწრობასთან მოსალაპარაკებლად. დღეს აღარც ეს გვარია დაშენილი და რამდენი კიდევ სხვა ამისთანანი.

თავადისშვილებთაგანაც იყვნენ ორბელიანები, საბა ორბელიანის ძმა ვახტანგი, ივანე, ბიძაშვილები და მრავალიც სხვანი, მიტომაც XVIII საუკ. პაპთან სწერს ერთი ორბელიანი და აღიარებს, რომ კათოლიკობას და პაპის პატივისმცემლად „მთელი ჩვენი გვარი“ არისო *).

ორბელიანთ გარდა იყვნენ ერისთვისშვილები, თუმანისშვილები, ვგონებთ სოფელ ხელთუბნელები უნდა ყოფილიყვნენ, შეიძლება თფილისელებიც იყვნენ. გარდა ამათის თითქმის ფორმალურად აღიარებდნენ კათოლიკობას ციციისშვილების გვარის წევრნი, ბარათაშვილების და კახელთაგანაც რამდენიმე გვარი. ესენი ხშირად დაიარებოდნენ თფილისის კათოლიკეთ ეკლესიაში და დიდის სიამოვნებით ისმენდნენ ლათინურს და ქართულს წირვას და პატრების მჭევრმეტყველებით სავსე ქადაგებას.

ჩვენგან უფრო უკეთესი იქნება, რომ აქ მოვიყვანოთ ცნობები იმ ძველის კათოლიკეთ გვარების, რომელნიც XVIII საუკუნის დამლევამდე სცხოვრებდნენ.

ანდრონიკაშვილები, თავადისშვილის გვარის წარმომადგენელია, ამათი ძველები სპარსეთში დაკავშირებიან კათოლიკობას, ანდრონიკაშვილების შთამომავალნი უნდა იყვნენ დღეინდელი კათოლიკ ანდრონიკაშვილები, ხოლო ამათ თავა-

*) Propaganda Eide პაპის არქივის ცნობა.

დისშილოზა დაკარგული აქვს და არ უწყით რათა? თუმცა ექვი არავის შეუძლიან იქონიოს ამაზედ. რაც შეეხება რუსეთის მთავრობისათვისაც ეს ექვ მიუკარებელი უნდა იქმნეს და მე დარწმუნებული ვარ, რომ თვით ანდრონიკაშვილების ოჯახშიაც იქმნება დაცული ბევრი რამ საინტერესო სიგვლეჯუჯრები, ქართველთ მეფეთაგან ბოძებული, რომელნიც ამას ცხადათ დაამტკიცებენ. დაბეჯითებით ვიტყვით, რომ ანდრონიკაშვილების წევრნი თუ არ თავიანთ დროის კვალად წარჩინებულ და დაწინარებულ ოჯახის შვილები, უამისოდ ისინი საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ იმ სახელოვნებით და შეძლებით არ აღმოჩნდებოდნენ, როგორათაც ქართველ კათოლიკე ანდრონიკაშვილები აღმოჩნდნენ. დღეს ამ გვარის მნიშვნელობა ჩვენში იმ პატივისცემით და აღიარებით არის გარემოცული, როგორც ერთი და ორის ქართველ კათოლიკეთ უპირველეს ოჯახის შვილებისა.

ეს გვარი მეტად ძველისძველია, ამ გვარის ისტორიას ბიზანტიის მწერლებიც აღგვიწერენ. სხვათა შორის ამ გვარს მოიხსენებს X საუკუნის ბიზანტიის მწერალი ალექსანდრე პორფიროგენტიც.

უძველესი გვარია და უძველეს დროსვე აღორძინებულ საქართველოში, მხოლოდ ისიც უნდა ითქვას, რომ იმ თავიდანვე ამ გვარის წევრებათ სულ წარჩინებული პირები სჩანან. მდაბიოთაგანი, ანუ შეუძლონი და გლეხნი ამ გვარის წევრნი ჩვენ საქართველოში ძველადგანვე დღემდე არ გვინახავს და ეს არის უფრო რომ გვაფიქრებინებს ქართველ კათოლიკ ანდრონიკაშვილების გვარის ისტორიას და კავშირს ქართველ თავადისშვილს ანდრონიკაშვილებთან. არავინ იფიქროს, რომ ჩვენ რამე წოდებრივი ოცნებების პატივსმცემელი ვიყოთ და ან მას რამე განსაკუთრებითი მნიშვნელობა შევადლებდეთ, არა, რა დროს ამის ხანა არის, აქ ჩვენ მარტო გარემოება გვალაპარაკებს. გარდა ამის მთელს საქართველოში ცნობილია საერთოდ ხალხში, რომ ქართველ კათოლიკ ანდრონიკაშვილები თავადები არიანო. ხომ მოგეხსენებათ.

რაც კი ერთხელ რამე დაინერგება ხალხში, ის სამერმისოდ მათ ცხოვლათ დააჩნდებათ გონებაზედ. ასევე ემჩნეოდათ ხალხს ამ გვარის ცნობები და მიტომაც აღიარებდნენ ამათ თავადობას, თორემ უამისოდ იგინი რამე მოგონების საჭიროებას სულ არ ინდომებდნენ და ეს მათთვის არც საჭირო იყო.

ყარაშვილები (ყარაევი) ოსეთიდგან გადმოსულნი საქართველოს სამეფოს წინაშე, სახელგანთქმულნი და შემდეგ დროს კათოლიკობასთან დაკავშირებული. ყარაევები, კარაევები და ყარაშვილები დღეს ოსეთშიაც არიან მრავლად.

სადაც ქართველ კათოლიკეთ ერთი და ორი წარჩინებული გვარი მოიხსენება, იქვე უნდა აღინიშნონ ყარაშვილებიც, ანუ დღეს ყარაევებათ წოდებულნი, ყარაევები ძველადგანვე გაითქმენ მკურნალობის მხრით საქართველოს მეფეების წინაშე და ამიტომ დაჯილდოვებულნიც აზნაურის შვილობით, ამ გვარის წევრთ საექიმოს მხრით საკმარისი ამაგი მიუძღვით თვის თანამედროვე ქართველთ წინაშე. იგინი იქებოდნენ მრავალთაგან, მეფიდგან დაწყობილი თითქმის ყველასაგან, რადგანაც ერში, სადაც კი ღატაკს ავადმყოფს ნახავდენ, ყველა მათ უფასოდ მკურნალობდნენ, გარდა ამის თუ ავადმყოფს სახსარი არ ჰქონდა ამითიც ეხმარებოდნენ და ვიდრე ავადმყოფი ფეხზედ არ დადგებოდა, მანამდის იგინი მას თავს არ დაანებებდნენ. ესეთი საქციელი ყარაშვილებისა ყველამ იცოდა, დიდმა და პატარამ, მათი სახლის კარი ყოველთვის ღია იყო, როცა კი მივიდოდა ვინმე, ყოველთვის, რამე, შუალამისას და გათენებისას, იგინი დაუზარებლივ მიდიოდნენ ავადმყოფებთან. თავიანთ საკუთარს სახლშიაც ინახავდნენ ისეთ ავადმყოფებს, რომელთაც რჩენის და წამლობის შეძლება არ ჰქონდათ.

ასე და ამისთანა საქმეებით ყარაშვილები საკმარისს სამსახურს უწევდენ ქართველთ, ნამეტურ თფილისის შეუძლოებს. ყარაშვილებში ყოველთვის ყოფილან რამდენიმე ექიმნი და დოსტაქრები, ხან მთელის გვარის წევრნი მარტოდ ამ

შრომას და საერო სამსახურს მისდევდნენ. საუბედუროდ, ჩვენს ისტორიაში კა მხოლოდ სამი ექიმ ყარაშვილების სახელებია მოხსენებული, ისინიც რომელნიც მეფე ერეკლეს და გიორგის ემსახურებოდნენ, მოიხსენებიან ვითაარცა მეფის ექიმნი. მოკლედ უნდა მოგახსენოთ, რომ XVIII საუკუნეში ამ გვარის წევრთ თფილისში საკმარისი მნიშვნელობა და გავლენა ჰქონდათ, მათგანთ ჩვენ ვიცნობთ: ანტონ ექიმს, თათულას და ზოსებს. მამაკაცებს გარდა ამათ გვარში დედაკაცებიც მისდევდნენ ექიმობა-ბებიობას. ასეთის თანამდებობის გამო ყარაშვილებს როგორც თავად-აზნაურობაში ექირათ პირველი ადგილი ისევე მოქალაქეებში. ასე, რომ თფილისში ამათი ოჯახი გამოჩენილ გავლენიან ოჯახათ რთვლებოდა. და წევრნი ამ ოჯახისა იყვნენ დიდათ საყვარელი მეფე ერეკლესი აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ მეფის საბჭოში, ანუ სამეფო რამე საქმის განხილვაში ესენიც იღებდნენ მონაწილეობას და ხშირად განაბჭობდნენ რამე კითხვებს. ხშირათ ამათ თვით სამეფოს საყურადღებო საქმეების გარჩევაშიაც მიუღიათ მონაწილეობა. იგინი შენიშნულნი იქმნენ მეფეთა და დიდებულთაგან როგორც ჰკვიანი აზნაურისშვილები და საქართველოს სამეფოს საქმეების დიდათ გულშემატკივარნი. ყარაშვილები საქართველოს სამეფოს და მის წარმომადგენთ პატრივისცემა იქამდე განცხოველებული ჰქონდათ, რომ საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგაც კი ქებით მოიგონებდნენ იმ გარემოებას, რომ იგინი მეფე ერეკლეს ექიმებათ ახლდნენ. მაგალითებრ, სოლოლაკის კათოლიკეთ სასაფლავოზედ ექიმის იოსებ ყარაევის მეუღლის საფლავის ქვას შემოდეგი წარწერა აქვს:

„მეუვის ერეკლეს აქიმბაშის ყარაევის მეუღლე ელისაბედი გარდაიცვალა ამიერ სოფლიდგან, გთხვთ ვინც წაიკითხათ, შენდობა მიბძნათ. წელსა 1832-სა“ და მრავალიც სხვა ამ გვარნი, რომელნიც ცხადათ მოწმობენ ყარაშვილების საკმარის შემქლებლობას, აღსანიშნავია ის ცნობებიც, რომ ყარაშვილები დახელოვნებული ქართული მწიგნობრებიც ყოფილან, კარგნი

მწერალნი, სიტყვა პასუხის მიმგებნი და თავიანთ დროის კვალად ქართული ენის ზედ მიწევნით კარგად მცოდნენი. ქალაქის მართვის საქმეებშიაც დახელოვნებულნი ყოფილან და ხშირად ქალაქის საქმეებიც უმართავთ უნაკლოლოდ.

ზუბაღაშვილები, ირიცხებოდენ XVIII საუკუნის თფილისის და გორის წარჩინებულ ქართველ კათოლიკეთ ოჯახებად. ამათზედ იხილეთ მათი გვარის ისტორია.

სურსიძეება (ისარლოვი) წარჩინებული ძველი აზნაურის გვარი სამცხე საათაბაგოსი, მოხსენებულ არიან X საუკუნის წიგნეში. XVIII საუკუნის დამლევამდე, ამათ დიდს პატივს აპყრობდენ თფილისში ვითაარცა ქართველთ წარჩინებულს უძველეს გვარის ოჯახს. მეფე ერეკლეს დროს, თფილისში სცხოვრებდა ლუკა ერეკლეს ძე ისარლოვი, რომელმაც მეფე ერეკლეს თფილისის კათოლიკეთ სასაფლაოდ აწინდელი სოლოლაკის სასაფლაოს აღგილი გამოსთხოვა და მეფე ერეკლემაც სიამოვნების დაუთმო. უკეთესად მიგვაჩნია ახლა აქ მოვიყვანოთ თვით ქ. თფილისის ძველ ქართველ კათოლიკეთ ზოგიერთა გვარები, ამ გვარებიდამ მკითხველი კარგად მიხვდება, რომ ყველა ესენი ქართველ გვარის წევრნი უნდა იყვნენ, ქართული ოჯახის შვილები. აქ ამიტომ ვლაპარაკობთ ასე, რადგანაც მრავლათ იციან ახირება, რომ ქართველ გვარის კათოლიკენი სულ არ არსებობენო. აი ესეც ცხადი და სამტკიცებელი საბუთი, რომ ქართველ კათოლიკენი თფილისში ძველადგანვე ყოფილან, ვინც ამას არ დასჯერდება, მაშინ იმან აგვიხსნას ვითარება ამ ქართულის გვარების ისტორიის შესახებ და ისიც, თუ ასეთს გვარებს სომხები რათ დაირქმევდენ, ეს რომ ენდომნათ და დაერქმიათ, მაშინ თავიანთ გვარებს რაღას უზავდენ, ან რათა და რისთვის და რა მიზეზით უნდა მომხდარიყოს ეს მათში, ამიტომ მოგვეყავს ეს გვარები უფრო აქ ასე აღსავსებით.

ფითუაშვილები, ამ ფითუაშვილების შთამომავალნი არიან დღევანდელი ფითუაშვილები, რომელთა გვარის ისტორია ჩვენ კარგათ ვიცით, დღევანდელი მდიდარი ფითუაშვილები

ამათ შთამომავალნი არიან, ხოლო ზოგი კათოლიკ ფითუა-
შვილები XVIII საუკუნის ნახევარს, ძალით თუ შესყიდვით
იქმნენ გრიგორიანებთან დაკავშირებულნი. (ნაზირის იოსების
შვილი—ზურაბი).

ყაფჯანის შვილები, თავადისა, ცნობილნი გვამნი თფი-
ლისში დღეს ამათ შთამომავალნი აღარავინ არის, კათოლი-
კეთ ყავლანისშვილები ძველადვე მოისპენ.

ბარათაშვილები, დღეს აღარავინ არის.

ჩაფაყაშვილი იოანე რამდენიმე კომლი, დღეს მათი შთა-
მომავალნი აღარავინ არის.

არბეჯანება, მდივნის იოანეს შვილები, დღეს აღარავინ
არის დაშთენილი.

ბეკთაბეგისშვილი, დღეს აღარავინ არის ამ გვარის წევ-
რთაგანი კათოლიკის სარწმუნოებისა, გასომხდნენ.

იყვნენ კიდევ აზნაურისშვილები:

მელიქიშვილები, ნებიერიძე, ბეზირგანისშვილები, ბაქ-
რაძე, მხეიძე, შავერდაშვილი, შარვაშიძე, თუმანიშვილები,
თუმანიშვილები აზნაურებიც ყოფილან და თავადისშვილე-
ბიც. დანიბაგასშვილი, — აზნაურად ცნობილი. ყარაევების
ძლიერ მრავალნი. ზოგის ჩვენ არც გვარი ვიცით და არც
სახელები, მათ ცნობამ ჩვენ დრომდე ვერ მოაღწიეს, უკეთე-
სად მიგვაჩნია ახლა აქ თფილისის მცხოვრებთ ქართველ კა-
თოლიკეთ გვარებიც მოვიყვანოთ.

ღარიბაშვილი, (დღეს ღარიბოვი) ყამაზიშვილი (ყამაზო-
ვი) შადინაშვილები—მრავალნი. ჩუთმირზაშვილები, ცოცხა-
ლანი, ჭიანურაშვილები, ხოჯა-სიმონაშვილები, ჯანუაშვი-
ლი, ოქონანთშვილი, კაკულაშვილი, ჯანელაშვილი მრავა-
ლი. მირაქაშვილი, ხანუმაშვილი, იერიანი, ურიხანასშვილი,
ვართანაშვილი, შუაშვილები, ტერუაშვილები, ამათი მონათე-
სავე მართლმადიდებელ ქართველ აზნაურისშვილები დღესაც
სცხოვრობენ, სომხიაშვილი, იეზოვი, მღებრიშვილი, ოცხე-
ლი, გიუნოვი, ამათ მეგვარე მართლმადიდებელი ქართველი
გლახნი დღესაც სცხოვრებენ პატარძელს. ბერიკაშვილი,

ამათ მეგვარე იმერეთშიაც სცხოვრებენ. ქართველ მართლმადიდებელ გლეხნი. ყარაზანაშვილები, ამათ მეგვარე ქართველ მართლმადიდებელნი მრავლად სცხოვრებენ თფილისში. ბაბულაშვილი, შიშმანაშვილი, დონიასვილი, კიშურაშვილი, მადათოვი, მამუკაშვილი, საიფოვი, სიმონიშვილი, მართლმადიდებელნიც არიან დღემდე დაშთენილნი. ყაიბეგოვი, საფარაშვილი, თავქალაშვილი, იამერანისვილი, დავიდოვი, კირაკოზოვი, ბეყანასვილი, საინოვი, ბოსთანაშვილი, კწუაშვილები (მრახალნი), თამამშაანი (როსტომა), თუთულაშვილები, იავრინასვილები, კოსტანაშვილი, კუკუჯანაშვილი, დოინანანი, ასბარაშვილი, გრიგოლისვილი, ჩითახაშვილი, ალავერდაშვილი, ამირაანი, ამუსაშვილები, (პაპუნბეგი) პაპალაშვილი, ბოსტანჩიანი, ბიცუაანი, მურცკოსიანი, (?) ქარუმიშვილი (ქარუმი), თუმანიშვილი, დზანდარაშვილი, ამათ მონათესავე მართლმადიდებელნი ქართველნი სოფ. დილომს სცხოვრებენ. ნარიმანაანი, ქოქოვი, ჯიმშერისვილი, გურგენისვილი, ჯანყულოვი, ჯანაშია, ჩარახჩიანი, (მექალამნე) შაკრაბიძე ქუჩუკაშვილი, ყაზმინაანი, ქამიაანი, ყარამდივინისვილი, ნანეტალაშვილი, წონიაშვილი, ორთაქალელი ბენიამინე ყალუქაანი, ბადინაანი, შანდანურაანი, სათუმაშვილი, ფაჩიაშვილი, პავლიევი, ქვაბიაშვილი, ქარჩიევი, დაჩინაშვილი, მომზიაანი, ტერშმნოვი, ტერ-სააკოვი, კობახიძე, სპონჯანაშვილი, ალხაზოვი, (მოზდოკელი) ბაინდურასვილი, ჯიმშეროვი, ნალბანდოვი, ყაიბეგაშვილი, იზმიროვი, ყაუხბისვილი, არაქელაშვილი, არუთინასვილი, გიორგისვილი, აკოფასვილი, ვარლამასვილი, ლაზარესვილი, მესამთლესვილი, ფილიპესვილი, ნონაშვილი, პეჩოაშვილი, შაიშმელაშვილი, ონანაშვილი, პეტრიაშვილი, კობალაძე, თოროზაშვილი, თომასვილი, თორმანასვილი, უზბაშისვილი, უზბაშოვი, შერგილაშვილი, ანტონოვი, მიზანდარი, ზაქარიაშვილი, მაისურაძე, გორელისვილი, საფაროვი, ჯანყულოვი, მამალაშვილი, ზარაფოვი, (დიდი გვარი) ხანუმაშვილი, ონანოვი, ქარიევი, ამირალაშვილი, ვართანოვი, კანდელაკი, მი-

დიდაშვილი, ოქრომქედლისშვილი, ჯერუნაანი, ხანპატოვი, შუაშვილი, ფიბუაშვილი, მდათოვი, ალიბეგისშვილი, (დღეს ალიბეგოვი) გოგიასშვილი, მიტუაანი, გალუსტაშვილი, მდივნისშვილი, გულამყარისშვილი, კობიაშვილი, გულელმოსესაშვილი, დალაქბესუაშვილი, თავლიდარაშვილი, კუნთიაშვილი, გულაშვილი, აღმურაშვილი, ყასპიშვილი, არუთინასშვილი, პოლოსოვი, ქურქჩიშვილი, პავლეშვილი, დარჩიაშვილი, გვარაუდინასშვილი, თერძისშვილი, ყაზახაშვილი, ყამაზაანი, შარუაშვილი, ჩითახოვი, ჩუჩარმაზისშვილი, ქაუკელი, პეტრუსასშვილი, ხოჯა სიმონაძე, სიმონაშვილი, ბაღდასარაშვილი, ტულუკაშვილი, ფონდუაშვილი, (ფონდოევი) ოჭანეზასშვილი, იოსებისშვილი, კაკოლაშვილი, მარჯანაშვილი, დოღრელაშვილი, და მრავალიც სხვანი ამგვარნი.

ვგონებთ აქედამ მკითხველი კარგად მიხვდება, რომ ბევრი რამ გვარის სახე და მოხსენება ნათლად მოწმობს, რომ იგი ქართველი კაცის გვარი უნდა იყოს და მას არას დროს არაფერ არ დაირქმევდა უცხო ტომისა. ზოგს გვარებს კი სომხური სახელწოდებაც აქვს, მაგრამ ეს მხოლოდ ცარიელი ჩონჩხია, იგი სომეხთ კათოლიკეთ მღვდელთა გავლენით დარქმევიათ ქართველს კათოლიკებს. როგორც ვნებავდეთ თქვენ ისე მიიღეთ, ჩვენ კი ეს გვარები გამოვკრიბეთ ძველის „კონდაკის“ და სხვადასხვა ბარათებიდამ. ამათ გარდა ჩვენ იმ კათოლიკეთ კი არ ვახსენებთ, რომელნიც ნამდვილ სომხის ჩამომავლობას ეკუთვნიან და იგინი XIX საუკუნის პირველს რიცხვებიდგან თფილისში გადმოსახლდნენ და სცხოვრობდნენ. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ დღეს ჩვენგან მოხსენებულ გვარების მეოცე ნაწილიც აღარ სცხოვრებენ თფილისში. ქართველ კათოლიკეთ შორის, სულ გადაბირდნენ აქეთ იქით და სხვებს შეუერთდნენ, რაც აღსანიშნავია ჩვენგან და საყურადღებო. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ თფილისის ქართველ კათოლიკებში იყვნენ ისეთნიც, რომელნიც პატრების და კათოლიკეთ ეკკლესიის ყმებათ ითვლებოდნენ, ყმებში

ქალებიც კი ურევნიან და სხვა და სხვა დიდ გვარისშვილთა გამღლებიც. მამაკაცთ შორის ყმათა სახელებიც კი არის და-
შთენილი, მაგალითებრ: ქიტუა, ონანა, გიორგი, გოგია, პეტრე, როსტომა, თუსა, მიქელა, ბერუა, ანდრია, ივანე, ლარიბაშვილა და სხვა. რაც შეეხება ქალთა და კაცთა სახე-
ლებიც თითქმის სულ ქართულებია, სომხური სახელები მათ-
ში უკანასკნელ დროებში შემოვიდა. როგორც ვსთქვირთ, ძველადგანვე თფილისის ქართველ კათოლიკენი უმეტესად მისდევდნენ ვაჭრობის საქმეს, მათში იყვნენ თითქმის ყველა ხელობის და ვაჭრობის ხალხნი, თფილისში თუ კი რამ შე-
იძლებაოდა, რომ ვისმეს რამე ეკითხნა, ეძებნა და ეყიდნა, ის ამათში უსათუოდ ნახავდა. აღსანიშნავია ის გარემოებაც; რომ ამ ძველ ქართველ კათოლიკეთ სიაში თითქმის ყველა დღეინდელ გამოჩენილ მოქალაქეთ გვარებიც მოიხსენებიან, რომელთა წინაპარნიც ადრე კათოლიკენი ყოფილან და დღეს კი მათი რიცხვი აღარ არის.

ქართველ კათოლიკეთ სოფლები საქართველოში ძველად მრავალი იყო, მესხეთსა, ჯავახეთსა, ერუშეთს და ართ-
ვინისაკენ ვერ ნახავდით ისეთ ქართველთ სოფლებს, რომ იქ ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი არ ყოფილიყოს და მათ თავიანთი ეკლესია არ ჰქონებოდათ. დროის მეოხებით ასე მრავლად ხსენებულ სოფლებმა ჩვენ დრომდი ვერ მოაღწიეს. უმეტესი ნაწილი შემდეგ დროებში მუსულმანთა თავდასხმით აღიგავენ ამ ქყეყნის პირიდგან და მათში მცხოვრებნი ზოგჯერ ოსმალეთის შუაგულს ქალაქებში გადასახლდნენ და, ზოგნიც აქეთ იქით წავიდნენ, ვინც ამ დიდ რიცხვს გადარჩნენ, ესენი არიან ის პირნი, რომელნიც დღემდე დაშთენილან და აქა იქ მესხეთს და ჯავახეთს სცხოვრობენ. თუ რამდენად მრავალი უნდა ყოფილიყოს ძველად საქართველოში ქართველ კათოლიკეთა რიცხვი ეს გამოჩნდება შემდეგის ცნობებიდგან, რომელიც ჩვენ აქ ძველის წიგნებიდგან მოგვეყავს ჩვენის აზრების დასამტკიცებლად.

მაგალითებრ, ძველად ქართლში გორის და ტფილისის გარდა კათოლიკენი სცხოვრობდნენ ცხინვალს, თელავს, კარაღეთს, მეჯვრის ხევს, ღუშეთს, მცხეთას და რამდენიმეც სხვა სოფელს. ცხინვალის კათოლიკეთ შესახებ ქვემოთ მოყვანილი გუჯარი დაამტკიცებს, რომელიც ეკუთვნის მცხეთის ძველ მკვიდრთ კათოლიკეთ იზაშვილებს. კათოლიკის შვილები მცხეთის ტაძრის ყმანი ყოფილან. ეს სიგელი მათ XVII საუკ. მიუღიათ საქართველოს პატრიარქისაგან, შემდეგ ამავე სიგელს მათ უახლებს ანტონ კათოლიკოზი მე-XVIII საუკ. იმერეთს ქუთაისს გარდა ქართველ კათოლიკენი ყოფილან სამეგრელოს, გურიას, სამტრედიას, ხონს, ფოთს, ყვირილას, საჩხერეს და სხვა დიდრონ ქალაქებში.

მესხეთს და ჯავახეთს, ანუ სამცხე საათაბაგოს ქართველ გვარის კათოლიკენი ახალციხის, ახალქალაქის, არდანუჯს, ართვინს და არტაან გარდა შემდეგ სოფლებშიაც სცხოვრობდნენ, მაგალითებრ: კლდეს, ვარძიას, ოცხეს, აბასთუმანს, სათლეს, ოქრო ბაგეთს, კორძულას, ჰბიკიურას, აწყურს, უდეს, ვალეს, არალს, ბალაჯურს და ბევრს კიდევ სხვა სოფლებში, რის ცნობაც არ გვაქვს. ამათ გარდა სომეხ-კათოლიკებთან არევით ქართველ გვარის კათოლიკენი სცოვრობენ შემდეგ სოფლებში: აბდახევს, სხვილისს, წინუბანს, ნაოხრებს, ჯურგას, კულალისს, მუსხს, წყალთბილას, ალასტანს, ტორიას, კარტიკანს, უჯმანას, ეშტიას, ვარევანს, ხოლგუმოს, ბევრას, ვალეს, ბნელას, ტიტო ხარებას (ალექსანდროპოლის მაზრაში) და სხვაგან. ამათ გარდა კათოლიკეთ რიცხვი ძველადგანვე სხვაგანაც ყოფილა გამრავლებული, მაგრამ მათი რიცხვი სრულიად გამქრალა. ქართველი სომეხ-კათოლიკებს შესთვისებია, მათში ქართული ენა ამოვარდნილა და სომეხური გამეფებულა. ბევრს ალაგას ამის ამბებიც იციან ზეპირად, ბევრს ალაგას კი დავიწყებით. მაგალითები ძლიერ ბევრია, ასეთ გადაგვარებულ ქართველ კათოლიკეთ ძლიერ ბევრს ნახავთ აზრუმს და ამის მოსაზღვრე ქალაქებში, სადაც ქართველნი მრავლად მირბოდნენ ოსმალ-

თა დევნილობის გამო. თუ მე-XVIII საუკ. კონსტანტინე-
პოლს 1500 კომლი იყო ქართველ გვარის კათოლიკენი, არ-
ზრუნსაც არა მასზე ნაკლები იქნებოდა, სხვა ქალაქებთა
ცნობაზე ხომ არას ვიტყვი. შავი ზღვის ნაპირა ქალაქებში
ყველაზედ მეტი ქართველთ კათოლიკენი ტრაპიზონს ყოფი-
ლან, ლაზისტანის დაბა და ქალაქებში და ბათუმსაც, მაგრამ
ყველგან ერთი და იგივე ხიფათი დახვდა, ენის დაკარგვა,
გვარტომობის მომდინარეობის დავიწყება. დღეს ტრაპიზონს
ძლიერ ბევრია ქართველი კათოლიკობა, რომელთაც ქართუ-
ლი ენა მე-XVIII საუკუნის ბოლოს დაჰკარგეს და დღეს
ისევე აღარა ახსოვთ რა თავიანთი გვარტომობის, როგორც
ეს კონსტანტინეპოლის ქართველთ შთამომავალთ გასომხე-
ბულ კათოლიკებმა აღარა იციან რა. ამის დასამტკიცებელ
ნიშნებს ისიც წარმოადგენს, რომ სომეხთ კათოლიკებში
მრავლად მოიპოვებიან ჩერქეზიანი, ლაზიანი, აჭარიანი, ქანი-
ანი და მრავალიც სხვა ამ გვარნი.

საქართველოში, დღეს ქართველ კათოლიკებს სამშობ-
ლო ენა დაკარგული აქვსთ ართვინს, არდანიუჯს, სათლეს,
ფხიკიურას, ოქრობაგეთს, მამანელიას, ალასტანს, ვარევანს,
ტურცხას, ხოლოგუმას, კარტიკანს, ტორიას, უჯმანას, ეშტიას,
ბნელას, ტიტო ხარებას, კულაღისს, ჯულგას, ნაოხრებს,
წინაუბანს, სხვილისს, აბდახევს, წყალთბილას და ბევრსაც
სხვა ადგილებსა ყველას ვერ მოვსთვლით, ზოგ სოფელში
სომხის გვარის კათოლიკებთან არიან არეულნი, რომელთა
რიცხვი მესამედი იქნება, ზოგში ნახევარზე მეტი ქართველო-
ბაა არეული და ზოგში მეტ-ნაკლები. ბევრს აღაგას მათში
ისეა დავიწყებული ქართული ენა და გვარტომობის მომდინარე-
ობისა, რომ მათ ქართველობისა აღარა ახსოვთ რა, ვინა-
ობას სომხად აღიარებენ. არის ისეთი სოფლებიც, სადაც
ქართველ გვარის კათოლიკენი სცხოვრობენ, ხოლო მათ
ქართული ენა დავიწყებული აქვსთ, თათრულად ლაპარაკო-
ბენ და სომეხ-კათოლიკეთ ტიბიკონზე სდგანან. მღვდელნი
მათ სომხურად უწირავენ, ქადაგებას კი თათრულს ენაზე წარ-

მოსთქმენ. დღეს თუმცა ასეთ კათოლიკების ზოგმა კარგად იცის, რომ ისინი ქართველის შთამომავლნი არიან, მაგრამ ნელ-ნელა ეს მათშიაც ჰქრება, ივინი ცხადად ივიწყებენ თავიანთ ვინაობას და ამ დავიწყებას ეკლესიაში სომხური ენის ხმარებაც უწყობს ხელს და მასთან სომეხ-კათოლიკეთ სამღვდლოების მხნე მოქმედებაც.

თფილისის მოქალაქეთა და მცხეთის საკათალიკოზო ეკლესიის ყმათა ქართველ კათოლიკეთ იეზუანთ სიგელი, განახლებული ძველის სიგელიდამ ანტონ საქართველოს პირველის კათოლიკების მიერ, აი:

„ჩვენ, ყოვლისა საქართველოს დიდმან მამათ მთავარმან ღვთიოვ ცხებულთა მეფეთა შარვანდედმან ძემან ქართველთა მეფის იესუმან კათალიკოზ ზატრიარქმან ანტონმა. ესე უკუნისმდე უამთა და დროთა ცვალებადთა გამოსადეგი მტკიცე და უცვალებელი სამკვიდრო და საბოლოო და ყოვლისა კაცის უცვალებელი და მიზეზ შეუმოუკლებელი წყალობის წიგნი და სიგელი შეგიწყაღეთ და გიბოძეთ თქვენ ცათა მობაძავს სვეტის ცხოველისა მკვიდრსა და უამსა ჩვენსა მოქალაქესა იეზუანთ ბუენისშვილსა ოქსანესა (?) შვილსა და მომავალსა სახლსა შენისასა, ასე რომე დიდი ზურაბის სახლი და კარი უმკვიდრო შექმნილიყო და პირველთ კათალიკოზ ზატრიარქთან შენს შანს იეზუანთა ოქსანესა და იმის ძმის ოქსანესა ეშოვნა და წყალობა ექმნათ, მეომე შანსა შენი და ბიძა შენი უმკვიდრო შექმნილი უნენ ოქსანა და ნათარა და თქვენც გაუერელი იყავთ, აწე მოხვედით კარსა და დარბაზსა ზალატისა ჩვენისასა და ოქსანესა და სათარას ექვს წილს სახლ კარს და გვიჯეთ. ვისმინეთ აქა და განსენება თქვენი და რადგან პირველთ კათ. ზატრიარქთაგან წყალობის წიგნი გქონდათ, ჩვენცა ისევე წყალობა გიყავით და სიგელითა ამით დავიმტკიცეთ და ბერძენ მხატვარს აბისტოლესაც ცოტა ხანს ჰქონებოდა ასი სახლები და ისიც უმკვიდრო ქმნილიყო, რადგან თქვენსმეტს არავის ეხელოდა ისევე თქვენ წყალობა გიყავით, აწე გქონდესთ, გიბედნიეროს დურეთმან. ჩვენსა ერთგულებასა და სვეტიცხოვლის სამსახურსა შინა არ მოგეშალოს არა, ჩვენგან და არც სხვათა მეზატრიარქთაგან, არცა მეფეთა და დედოფალთა და უფლის წულთა და

მთავართაგან, არცა დიდთა, არცა მცირეთაგან სოფელ დამტკიცებულნი ამისნი დმერთმან აკურთხეს აწ შემდგომად ჩვენისა ყოფლად სანატრელისა კათალიკოს ზატრიარსს თქვენც ესევე გაურიკეთ და დაუმტკიცეთ წათა თქვენი კებებულ და გარიგებულ დმერთმან მტკიცე ჭეოს ამის მოწამენი და ნების დამფარველნი და დამრთველნი დაიწერა ინდიკტანსა ზ. ზატრიარქობასა ჩვენის სანამის ხელითა მდივან ქალამ მალაქის ნიკოლოზისათა, თვესა აპრილის 3. ქრისტეს აქეთ 1749 წ.

„ეს წიგნი მოგვცე მე ქალაქის შელიქი გიორგის ძმის ზაზის ტალაბმა ქეთევანამ შენ იეზუანთ ბეუანის შეიღის ოჭახეზას“.

ამ იეზუანთ შთამომავალია დღეს, ქართველი კათოლიკე ჰავლე იეზოვი, რომელმაც სომეხთ საპასუხოთ დასწერა წერილი ქართველ კათოლიკეთ შესახებ და რომელიც ჯერეთ რუსულათ დაბეჭდა „კავკაზ“-ში და მერე მე დავბეჭდე ცალკე წიგნად „ივერიილამ“.

უნდა მოგახსენოთ რომ აქ მოხსენებული სომხური სახელები იზაშვილებში შემოტანილია 1700 წ. შემდეგიდამ. ეს არამც თუ მარტოდ ამათ გვარზედ, არამედ, სხვა ქართველთ კათოლიკებზედაც ასევე იქმნა თბილისში და ბევრს ქართველ კათოლიკის ოჯახის წევრთ დაერქვათ სომხური სახელები, ეს მანქანება სულ მისი ბრალია, რადგანაც სომეხთ კათოლიკეთ ხუცებმა 1700 წლიდგან თფილისის ქართველკათოლიკებზედაც.

იწყეს დიდი ზედ გავლენა. ამ ზე გავლენისათვის სომეხთ კათოლიკეთა დიდი ძალაც შესწევდათ, იგინი ამისთვის მომზადებულნიც იყვნენ, ქართველთ უარის ყოფა და ქართული ენის ჩაყლაპვა მათ არამც თუ 1700 წ. იწყეს, არამედ ბევრად უფრო ადრე, 1650 წლებში, რომში მათ საქართველოს ხსენებაც-კი უარ ჰყვეს პაპის წინაშე და აღიარეს, რომ სწორედ ის ადგილები, რომლებიც „კონგრეგაციას“ საქართველო ჰგონია, ის სომეხთი არისო და ჩვენ ქართველობას არც ვიცნობთო. ეს განცხადება მერე მოგზაურმა დელაველემ დაარღვია, დასე, რომ ასეთ ყლაპიობისათვის სომეხნი ადრევე იყვნენ აღბორებულნი, მათ ამის დროც ჰქონდათ და შნოც, ხო-

ლო რაც 1700 წლიდამ ვენეციას, სევასტ მხითარმა კათო-
ლიკეთ კონგრეგაცია დაარსა, იქ სომეხთ გვარის მოწესენი
შეკრიბა და მათ სომხის გვარის სასარგებლოთ შრომა იწყო,
მის შემდეგ-კი სომეხთ კათოლიკეთ საქმე მეფურს გარემოებაში
ჩაფარდა და რაც შეეხბა ამათ მეზობელ ქართველ კათოლიკეთ
საქმეს, ესენი მათ მონებათ შთაფარდნენ, აბა რათ უნდა გაგვი-
კვირდეს ეს და ან რათ უნდა გვეუცხოვოს ასეთი ოსტატო-
ბა, როცა ვენეციის მხითარისტებმა. 1700 წლის შემდეგიდამ
ქართველ კათოლიკობაზედ ოსტატურათ იწყეს მოქმედება და
მათ ამის ხელის შემშლელიც არავინ უჩნდებოდა.

ამიტომ ნურავის გაუკვირდება ესე რომ კათოლიკ ქართ-
ველთ სომხის სახელები ეწოდებათ, კათოლიკ ქართველთ-
კი არა და იგინი თვით მართლმადიდებელ ქართველთაც
როცა-კი გადაიყვანდნენ გრიგორანობაზედ, ან კათოლიკობა-
ზედ, მაშინათვე მათ ისეთ სახელებს უწოდებდნენ, რაც მათ
მკაცრად მოგლიჯავდა თვის თანამენათესავეებს, მეგვარეებს და
მერჯულეთ, ეს ოსტატობა მაშინ უფრო წავიდა წინ, როცა
სომეხთ კათოლიკეთ გარდა მთელს სომხობაზედ ვენეციის მხი-
თარისტებმა ოსტატურად და მძლავრად იწყეს მოქმედება.
ერთის სიტყვით, იგინი ქრისტიანობის სწავლის ხსენებით ჩუ-
მი და ნელი მულაპაენი იყვნენ სხვა გვარის ერისა, სწორეთ
ასევე დაგვემართა ჩვენ, ქართველებსაც, რაც პირ და პირ მხი-
თარისტების ბრჭყალებს და ოსტატურს განკარგულებას უნდა
მიეწეროს. ასეთ სომხურ სახელებს არამც თუ იზაშვილების
გვარში ვპოვებთ, არამედ ჯავახეთის ქართველთ ტეტეების გვა-
რშიაც ვნახათ და თვით ქართველ კათოლიკეთ თავად აზნაუ-
რებისაშიაც, რომელთაც სომხებთან არც ნათესავობა ჰქონიათ
ოდესმე და არც აქესთ და რომელნიც ნამდვილ ქართველთ
შთამომავლობას ეკუთვნიან. ასეა საქმე, მაგრამ რას ვიზამთ,
ყველა ეს იმისი ბრალია რომ ქართველთ კათოლიკენი იმდენი
არ იყო, რამდენიც სომხების და მეორე სომხის გვარი ძველ-
დგანვე დაიპნენ სომხეთიდგან, იგინი მთელს ევროპას მოედნენ.
კონსტანტინეპოლს ოსმალების ქვეშ თავი შეიფარეს, იქ დიდო

ძალა შეიკრიბეს, ოსმალის მთავრობას ბერძნების ჯაშუშებათ იყვნენ, არც ქართველებს ზოგავდნენ, საქართველოსთვისაც ბასრს კბილებს ლესავდნენ. ათას ნაირს დასაღუბს მანქანებს ამზადებდნენ, ხოლო ამისთვის-კი ქართველ კათოლიკეთ და თვით ქართველთაც არაფერი ძალა შესწევდათ. აი ამის წყალობა გახლავთ ეს მოწყალეობა, რომ ქართველ გვარის შეილებს ასეთი სახელი და გვარები ეწოდებათ. მხიტარისტების ძმობა სომხის გვარის სასარგებლოდ სწორედ ასეთ საქმეთა გავრცელების ძმობათ უნდა ითვლებოდეს სხვა და სხვა გვარის და ტომის ერში.

ნაამბობი ახალციხის ქართველ მართლმადიდებელ ბლალღ- ჩინის დიმიტრი ხახუტაშვილის-მიერ.

ჯავახეთის და მესხეთის ქართველებში ბევრი რამ ამბებია ქართველ კათოლიკეთ შესახებ დაშთენილი. ზოგი მე გამიგონია ჩემის ყურით, ზოგი სხვათაგან ნაამბობი შემიტყვია, ზოგიც თვით გადაგვარებულ ქართველ კათოლიკებს უამბნიათ.

სოფ. ხულგუმოს, ბავრას და კარტიკამს, რომელნიც დღეს ლაპარაკობენ სრულიად თათრულად. ათასში ერთმალა იცის მათში ქართული, სხვებს სულ დავიწყებიათ. არც ის ენა იციან, ე. ი. სომხური, რომელსაც სხვები მათ დედაენათ ჰგონებენ. ამ სოფლებს გარდა სოფ. ტურცხაშიაც არიან ქართველ გვარის კათოლიკენი, სადაც სომხის გვარის კათოლიკენიც ურევიათ. ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი 40 კომლია, ესენიც თათრულად ლაპარაკობენ, ხოლო ამ უკანასკნელ დროს მათაც სომხურს ენაზედ დაუწყევიათ სწავლება, რადგანაც მათი მოძღვარნი სომეხთ კათოლიკეთ ტიპოკონზედ დგანან და მათს დედაენათაც ამ სომხურ ენას ასმენენ. მაგრამ არიან ისეთი კათოლიკენიც, რომელნიც ლაპარაკობენ ქართულს და თავიც ქართულ მოლაპარაკე კათოლიკეთ მიაჩნიათ.

ამათში წინეთ კი ყველამ იცოდა ქართული ენა. სომხის კათოლიკეთ მღვდლების მეოხებით დაკარგეს ამათ ქართული

ენა. ეს კათოლიკენი რომ ქართველის ტომისანი არიან, ამას ამტკიცებს ის გარემოებაცა, რომ მათ აქვს ნათესავობა მართლმადიდებელ ქართველებთან, ამას გარდა მისვლა მოსვლაცა და როგორც ნახავთ თქვენ ამ გადაგვარებულ ქართველ კათოლიკეთ და ქართველ მართლმადიდებელთ, მაშინათვე შეამჩნევთ, რომ იგინი ქართველის შთამომავლობის უნდა იყვნენ და ორივე ამათგან, ხოლო ერთი ტომის შვილები, ძრიელ წაჭგვანან ერთმანეთს, ნამდვილ სომხის გვარის კათოლიკენი კი დიდათ განირჩევიან მათგან არა მარტო სახით, არამედ ზნით, ხასიათიდ და სხვაც ბევრი რამ საგვარტომო ჩვეულებებითაც. აქ ხსენებულ სოფლებს გარდა ქართველ გვარის კათოლიკენი სხვაგანაც მრავალად სცხოვრებენ, ხოლო იგინი კი სომეხ კათოლიკებში არეულებში არიან და ამიტომ მათ თავიანთი ზნე, ხასიათი და წეს ჩვეულებაც დაუკარგავთ, თვით ენით და ხასიათითაც კი ცხადათ დამსგავსებიან სომეხ კათოლიკებს. აქ შუა გულის ქართლში რომ ეს ასე მომხდარა, ამ საქართველოს განაპირა და ოსმალეთში მცხოვრებ ქართველ კათოლიკებს რაღა დამართებოდა, სადაც ძველათ მათი რიცხვი დიდი ყოფილა და დღეს კი იქ აღარაფერი სჩანს ქართველ კათოლიკების.

ქართველ კათოლიკენი სოფ. ხიზაბავრს.

ხიზაბავრა ახალქალაქის მაზრაში სძევს, ახალციხის და ახალქალაქის შუა, მალლა, რამდენიმე ათასი ფუთის სიმაღლეზედ არის. მაინც საზოგადოთ ჯავახეთის სოფლები სულ ასე მალლა ადგილებზედ არიან გაშენებულნი. არის ისეთი სოფლები, რომლებიც ხიზაბავრაზედ მალლა მდებარეობენ. ისე უნდა ითქვას რომ ჯავახეთის სოფლები თავიანთ სიმაღლით და სილამაზით მშვენიერს სანახაობას წარმოადგენენ: ჯავახეთში, ანუ ახალქალაქის მაზრაში, სოფ. ხიზაბავრაც ისეთივე ვრცელი და გვარიანი სოფელია, როგორც ერთი და ორი სოფელიც სხვა არის ამ მაზრის სოფლებში.

მოგეხსენებათ, რომ აღრე ამ კუთხეში მთლად ქართველი ხალხი ესახლა, ყველა სოფელი ქართველის იყო, შიგ ქართველი მოსახლობდა. თათრობის მეოხებით დღეს აქ ისე აღარ არის, ქართველნი აქა იქ თითო ოროლა სოფლებში სცხოვრებენ, უმეტეს ნაწილი ქურთები, თათრები და ახლად მოსული სომხები არიან; მაინც ყოველს შემთხვევაში მესხეა და ჯაფახეთში ქართველთ სოფლები სულ ნა მეტი არ იქნება. რა გაეწყობა ესეც კარგია, კარგი რომ ოსმალის მონების დროს სულაც არ მოიხპო იქ. იმ სოფლებს კი სადაც დღემდე ქართველებმა თავი შეინარჩუნეს, უნდა ითქვას, რომ მათ საერთოდ დიდ შრომას მიუძღვით, როგორც თავიანთ შინაგან ცხოვრების წესების დაფარვით და შენახვით, ისევე სარწმუნოებით, მტრის მოგერებით და საყოველთაოდ ქართველობის დაშთენით. სწორეთ ასეთი სოფელია ხიზაბავრა და მის მცხოვრებნი. აღრე ხიზაბავრას ქართველ მართლმადიდებელნიც სცხოვრებდენ, აქ მათი ეკკლესიაც არის დღემდე დაშთენილი, დღეს კი მთლად ქართველ გვარის კათოლიკენი სცხოვრებენ, ხოლო ეს ქართველ გვარის კათოლიკენი სომხის კათოლიკეთ ტიბიკონზედ სდგანან.

ხიზაბავრელთა კათოლიკობასთან დაკავშირება ცნობილ ღრფს ეკუთვნის, ზედ მიწვენით ვერ განვსაზღვრავთ, XVII საუკუნეზედ უგვიანეს კი აღარ იქნებოდა, ე. ი. ისეთ დროს, როცა სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთის სახელმწიფოს ფორმალურად არ ემორჩილებოდა. წინეთ ხიზაბავრელები კი ლათინის წესზედ მდგარან. სომხის კათოლიკეთ ტიბიკონზედ გადასვლა უნდა ეკუთვნოდეს XVIII საუკ. დასაწყისს, შესანიშნავი ისტორია აქვს, ამ სოფელს და მის მცხოვრებ ქართველ კათოლიკებს მრავალ ტანჯვა უნახავსთ მტერთაგან, მრავალი ცარცვა და ვლევა, მაგრამ თავიანთ დღეში სჯულისათვის კი არ უღალატნიათ, ნაცვლათ ამისი იგინი მედგრათ ამხნევებდნენ თვის ახლო მახლო მდებარე ქართველ მართლმადიდებელთ სოფლებსაც, რომ ამათაც მათებურად შეენახეთ ქრისტიანობა, არ დაკავშირებოდენ ისლამს, მამა ჰაპის ხსოვნა

და გვარონობა არ გამჭარალყო მათში ამ სოფლის ახლო-
მახლო ქართველთ სოფლებში ქართველებს გარდა სხვა ტო-
მის ხალხიც სცხოვრებს; რომელნიც შემდეგ არიან მოსულნი
და ზოგიც გადაგვარებულნი ქართველნი, გამაჰმადიანებული,
ხდრე ხიზაბაერს 30 კომლი იყო. დღეს 200 კომლია,
ადგილები კი იგივე აქვსთ, რაც 30 კომლს ჰქონდა, საუკე-
თესო ადგილები აქაურის კუთხისა. როგორც ვსთქვით ზემოთ,
მოტაცებული აქვსთ სხვა და სხვა ტომის ერთ. ხიზაბაერელი
ამიტომ მეტის მეტის შეწუხებით სცხოვრობდნენ, იგი-
ნი თავიანთის ძველის მდგომარეობითაც ვეღარ რჩებიან და
უფრო დაკნინებას, დაქუცმაცებას ეძლევიან. რჩებიან ისევ ისე
მამა პაპურს სოროებში, თხრილებში და აქამდინ მათგან ვერც
ერთი კაცი ვერ გამოვიდა კარში, მალლა მზეზედ, თავისუფალ
კედლიანი სახლი არავინ გაიკეთა, მთელი სოფელი როგორც
იყო ამ 100 წლის წინეთ; თითქმის ისევ ისე არიან. სოფლის
სახლები თავის სოროებსა ჰგავს, სახლს არც ბანი უჩანს
ბევრს ალაგას და არც სანათურებო გარედამ რომ შეხედავთ
სოფელი სოფლებს კი არ ჰგავს, არამედ ქვა ყრილს თათრულ
ხორხს (აულს), გარედამ ასეა, სადაც სინათლე და ჰაერო
მუშავობს და შიგ თქვენი მტერი, უცხო კაცი ერთ ღამესაც
ტანჯვით გაათევს. შეხვალთ შიგ, მაგრამ სიბნელის მეტს ვერას
ნახავთ, ცუდო სუნი, ზინტლიანი ლოგინი, ჩულები, კონკები,
დედაკაცების თათრული ტანთ-საცმელის კონკები და ათასიც
სხვა ამ გვარნი, რომელნიც ქართველ კაცად კაცის გულში
მალალს მწუხარებას ბადვენ.

თქვენი მტერი, აქ რომ ასეთი მდიდარი ბუნებო არ იყოს,
მაშინ უამისოდ ხიზაბარელნი თავიანთ სოროებში გამრავლების
მაგიერ სულ ამოიხრჩობოდნენ, მოისპობოდნენ, ძრადგანაც
ამათ თავიანთ ოჯახის და ცხოვრების კაი პირობების სახსრათ
ის ჩვეულებაც დაკარგეს, რაც ძველათ ეპყრათ ხელში. გამრა-
ვლებულთ ზსილატაკის მეოხებით სხვა ახალი, უკეთესიც ვერა
შეიძინეს რა. როგორც ხუხულა ქოხები, ისევე სოფლის
ოდრო - ჩოდრო გზებიც იგეთივე ბინძურებია, ეზოებიც

ბინძურებია. ერთის სიტყვით, ხიზიბავრელთ ცხოვრებაჲ რამდენათაც ქართულია და ადამიანური, იმაზედ მეტი თათრული, აზიური და რალაც ნარევი ყველაფერში. მამაკაცებს თუ შეამჩნევთ, რომ იგინი ქართულები უნდა ჩყვნენ, თორემ დედაკაცებს მთლათ თათრული ტანთსაცმელი აცვიათ, წითელ-ყვითელ, ტანზედ სახვევ საკრავები, წინ წითელი ტილოს მისათარებელი და შრავალიც სხვა ამ გვარნი. რაც შეესება სახლის ავეჯეულებას და სხვა ასეთ საჭირო ნივთებს, ტანთ საცმლის სარეცხს, ჭურჭელს ზ სხვა ასეთ საჭიროებას ამითიც დაქვეითებულნი არიან. მეურნეობის მხრით მისდევენ საქონლის შენახვას, მევენახეობაც იციან, აქეთ მევენახეობა ხილის ხეთა გამრავლება მოშენებით იციან. ვაზი ასეთ მაღალ ადგილებში არ გვარობს, თუმცა ხიზიბავრელებს მცირე ვაზის ტენახებიც აქვთ, ხოლო სოფელის შორს, დაბლა 7 ათსს ფუთს ქვემოთ, სადაც გვარობს ვაზი. ალებ მიცემაში უხერხულნი არიან, ამის ეშმაკობას მათ სულ არათფერი მოეძევათ, ამით წმინდათ ქართველები არიან.

ურთიერთ შორის მეგობრობა და ნათესაობაში ძრიელ განწყობილნი ღა კეთილ თვისებისანი არიან. მათში კაცს და ქალს, ფლიდობა, მზაკვრობა, მტრობა და შური სულ არა აქვსთ, გინება-ლანძღვა, ლოთობა, მეძავობა მთლად მოსპობილია. ყოველივე სრულდება ძველ პატიოსნურად, წყნარად და კეთილ თვისებიანათ. ლაპარაკში და ზრდილობაშიაც ჩენილნი არიან, ბევრი რამ სანაქებო თვისება სჭირთ, ქართლ კახეთის გლეხკაცობაზედ იგინი ბევრის რამით სდგანან მაღლა. კათოლიკობას მტკიცეთ იფარვენ, უკანასკნელ წლებს კარგათ შეიტყეს, რომ იგინი სარწმუნოებით კათოლიკენი არიან, ხოლო ტომით ქართველნი. საქართველოს შვილნი. ძრიელ სწყინთ, რომ მათს ეკლესიაში წირვა ლოცვა უმეტესად სომხურს ენაზედ სწარმოებს, რადგანაც იგინი სომხის კათოლიკის რიგზედ სდგანან. ამაზ-კი ძრიელ უკმაყოფილონი არიან, უკმაყოფილონი იყვნენ თვით ისეთ დროსაც, როც მათ გვარტომობის შესახებ არათფერი წარმოადგენა. ჰქონდათ, მაშინაც-კი ნატრო-

ბდენ ქართულ ენას ეკკლესიაში სახმარებლად და მოიგონებდნენ ნატვრით ძველს დროს და პატრებისგან ნახმარ ქართულ ენას.

ასეთ საქმეთა შემცნებაში მეტად დიდი ამაგი მიუძღვის პატივცემულს მოძღვარს ვინმე მესხს. ეს მოძღვარი თუმცა სომხის ტიბიკონზედ სდგანს, მაგრამ უმეტეს სულ ქართულად სწირავდა და ქადაგებდა, ამანვე გაუღვიძა მათ ქართველობის ჰაზროვნება და სწავლის სიყვარული. ამ მოძღვრის შემდეგ იქ დიდის ენერგიით აღმოსჩნდა მღვდელი მიხეილ ვარძელაშვილი. ეს მოძღვარიც თუმცა სომეხ კათოლიკეთ რიგზედ სდგას, მაგრამ მღვდელ მოქმედებას უმეტესად ქართულად ასრულებს. ამ მოძღვარმა თავის მხნეობით ხიზაბავრელებს ისეთი კარგი ეკკლესია გაუკეთა, რაზედბც 30,000 მანეთზე მეტო დახარჯა და ამ ფულში ხიზაბავრელ გლეხების სრულებით არა რეულა რა, ეს ფული მან ევროპაში მოაგროვა. დიდი შრომა მიიღო ამის გამო მან. ახლა ესევე მოძღვარი მათვის მეცადინეობას, რომ სოფხოს სკოლა გაუსხნას, ამისთვის მან 1901 წ. უმაღლესად ხელმწიფე იმპერატორსაც მიმართა თხოვნით, დაავალა იქ სკოლის გახსნა, რადგანაც ჩვენ ამის მოხერხების შეძლება არა გვაქსო. ამას გარდა ქართული სამკითხველოს ჰაზრიც განავრცო მცხოვრებლებში და მრავალთ იწყეს წერა-კითხვის შესწავლა და ქართული წიგნების კითხვა. უკანასკნელ ეპოს თხოვნაც მისცა ამ მოძღვარმა სადაც ჯერ იყო სამკითხველოს გახსნის ნებართვის შესახებ.

სწავლა განათლების ტრფიალი ხიზაბავრელებში ისეა გაღვიძებული, რომ ამ გარემოებას მთავრობამ აღრიდანვე მიაქცია ყურადღება და იქ სამინისტროს სასოფლო სკოლაც გახსნა. სკოლას მოწაფენი მრავლად ჰყვანდენ, საქმეც ყოველთვის კარგათ მიდიოდა, ხოლო სკოლის შენობა კი ისე დაძველდა, რომ დღეს მასში ყმაწვილების სწავლება შეუძლებელი გახდა და ამიტომ სკოლაც მოისპო თითქმის დროებით. სანატრელი უნდა იყოს უფრო ჩვენ ქართველთათვის, რომ ასეთ მიყრუებულს და მიუვალს კუთხის სოფლებში, როგორც არის

ჯავახეთი და მის სოფლები, რომ სკოლები გვექონდეს დახსნილი და ხალხი ამით მაინც წაიყვანოთ წინ, თორემ ჩვენდასაუბედუროდ ჯავახელი გლეხნი რაღაც ქართლ-კახეთის გლეხებივით მძიმენი არიან, სახლიდამ კარში არ გადიან, უცხო ქვეყნებში მოასამსახურედ წასვლას, ან შვილების ხელობაზედ და ვაჭრობაზედ მიბარებას რაღაც ვერ ეწყობიან, ვერ მისდევენ, ამის მხრით იგინიც ნამდვილი ტეტიები არიან. რაც შეეხება ასეთის მდგომარეობიდან გამოსვლის და თვალის გახილვებისთვის ეკკლესიაში დიდის გულს მოდგინეობით მღვ. მ. ვარძელაშვილიც ჰქადაგებს და ეს თვით ხიზაბავრელ დედაკაცებსაც კი ურჩევს, რომ მათ თათრული ტანისამოსი გადაადონ და მის მაგიერ ქართული ტანისაცმელი ჩაიცონ. ამის დრო არის უკვეო.

ხიზამბარელთ იგივე წესები აქვსთ მიღებული რაც სხვა იქაურ სოფლის ხალხს, კაცის, დედაკაცის, თუ წვრილფეხობის იგივე მხარეებია, იგივე დაწყობილება, რაც სხვაგან არსებობს მესხეთსა და ჯავახეთში. ამათის წესებისაგან მკირედ გაირჩევიან ახლად მოსულ სომხის სოფლის ხალხი და თათრების. ხიზაბავრა კარკა ვრცელი სოფელია, 200 კომლზედ მეტი სცხოვრებს და სულადათ კი 2000 მდე ადის. ეს ცნობა აღრინდელია და დღეს ვგონებთ მეტიც. იყოს როგორც ვსთქვით ზემოდ ყველა ესენი არიან ქართველ გვარის კათოლიკენი. სცხოვრობენ ერთად, მაგრამ დიდის გაჭირებით და სილატაკით, იგინი სახლობენ ვიღაც თათრის და სომხის მებატონის ადგილზედ ეს გასაკვირველი არ უნდა იყოს, ხიზაბავრელნი, ეს ძირეულნი ქართველნი, თავიანთ სისხლით და ცრემლით შენახულს ქვეყანაში სხვის მამულზედ უნდა სცხოვრებდენ და ისიც ვისზედ, ვიღაც მოსულ მტრებისაზედ. სად არის აქ სამართალი, სინიდისი და მართლმსაჯულება. მაგრამ ღმერთმა დაღუპოს ათაბაგების გვარი, ამოვარდეს მათი სინილა საქართველოში და მათთან ერთად შეიმუხროს და გაწყდეს ქართველ ბეგების უმეცრული მედიდურობა და თვისება, რომ მათის მეოხებით დღეის შემდეგაც, საწყალ ქართ-

ველ გლახობას კიდევ არ წაერთვას ხელიდამ მამულები ისევე, როგორც ეს ხიზაბავრელებს და მრავალ სხვებსაც წარტაცეს ძველათვე მათმა მებატონეებმა. ხიზაბავრელის მცხოვრები ქართველთ კათოლიკენი უმამულობისაგან მეტად შევიწროვებით სცხიავრებენ, საქმემ იქამდე მიახწია და ესენი უკანასკნელ დროს ისე გამრავლდნენ, რამ უადგილობის გამო რამდენიმე კომლი გუმბრისკენ გარდასახლდნენ, იქ სახლობენ დღესაც სხვის მიწაზედ, ხოლო ამ მოკლე დროის განმავლობაში მათ თავიანთი დედა ენა კი დაკარგეს.

ხიზაბავრელ ქართველ კათოლიკეთ გლახნი რომ ნამდვილად ქართველები არიან, ამას ამტკიცებს თვით მათი ქართული გვარები, რომლებიც დღემდე კიდევ შერჩენიან მათ მტერთა ხელშეუხებლად. დღეს მათში არიან ისეთ გლახის შვილნი, რომელთაც ახალციხის სამოქალაქო სკოლაში სწავლაც მიუღიან და იგინი თავიანთ სოფლების ხალხის სიყვარულის გამო იქიტკენვე სცხოვრებენ. ხიზაბავრელთაგან სამღვდლო პირნიც ხშირად გამოსულან, ზოგნი ამისთვის რომშიაც წასულან, ერთი დღესაც არის მოძღვარი, ლათინის ტიბიკონზედ მღვარი დ. ნულაშოვი და ცნობილი მქადაგებელი პატრი აღფონს ხითარაშვილი. რაც შეეხება ხიზაბავრელების ხმაურობას, ენას, სიმღერას და სხვა ამ გვარებს, ყოველივე ქართულს ენაზედ აქვსთ და ამის მხრით იგინი სამაგალითონიც არიან, იგინი ამ უკანასკნელ დროს ნატვრით ეძიებენ უფლებას, რათა ეკკლესიაში საყოველთაოდ ქართული ენა ჰქონდესთ მიღებული.

კოსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკენი.

ზოგს ეს სახელი გაუკვირდება კიდევ, მაგრამ აქ გასაკვირველი არა არის რა. ჩვენ კარგათ ვიცით და ამას მ. ი. გვარამაძეც მოგვითხრობს, რომ კოსტანტინეპოლს, XVIII საუკუნის ნახევარს, ქართველთ რიცხვი 4500 სულზედ მეტი ყოფილა. დღეს კი სტამბოლში ამ 4500 სულს შთამომავა-

ლის აღარავინ სჩანს, მთლად მოსპობილია მათ შორის ქართული ხმაურობა. უეჭველია ამაზედ იკითხავთ, რომ ეს ქართველ კათოლიკენი იქ ან საიდან გაჩნდნენ და ან თუ გაჩნდნენ, მერე სადღა წავიდნენ, სად გაქრნენო. ამაზედ ერთსაც მოგახსენებთ და მეორესაც.

დასავლეთ საქართველო ოსმალეთმა 1628 წლიდამ აშკარად დაიმორჩილა. აქამდის მათ ხელქვეშ ყოფილ სამცხე—საათაბაგოს ავტონომიაც გააუქმეს. ამ დღიდან მათ სასტიკათ დევნა დაუწყეს ქრისტიანებს. მკაცრათ სტანჯავდნენ მართლმადიდებელთ ქართველთ და საკმარისად ავიწროვებდნენ ქართველ კათოლიკეთაც. ერთის სიტყვით ერთსაცა და მეორესაც მათის დესპოტიზმის მეოხებით სიცოცხლე და ცხოვრების წუთები უბნელდებოდათ. ქართველ ქრისტიანეთათვის დამდგარი იყო დიდი ვაების და შეწუხების დღეები. ქართველთ ქრისტიანეთათვის დადგა აქეთ იქით გარდასახლების და გაქცევის, ან ჩუმათ გაპარვის ხანა. მართლმადიდებელ ქართველნი ოსმალის საქართველოდამ თავიანთ თანამერჯულე იმერეთს, ქართლს და კახელებთან გადმოდიოდნენ და სახლდებოდნენ და ქართველ კათოლიკენი კი სტამბოლს მიიღტოდნენ, სადაც მათ მერჯულე სომეხთ კათოლიკეთ რიცხვი ერთობ დიდი იყო. რაკი ერთი წყობა დაიძრა ქართველთ კათოლიკებისა და წავიდა სტამბოლს სომეხთ კათოლიკებთან, მის შემდეგ დაირეკა სომეხთ კათოლიკეთ ზარი და მთელ დასავლეთ საქართველოს ქართველ გვარის კათოლიკებმა სულ იქ იწყეს გარდასახლება და ცვოვრება. გარდასახლება ისე წავიდა წინა, რომ როგორც ზემოთ ვსთქვიით, XVIII საუკუნის დამლევს კოსტანტინეპოლს ქართველ კათოლიკეთ რიცხვი 1500 კომლი იყო, ზოგს ოჯახში 10 სული იქნებოდა.

კოსტანტინეპოლს ქართველნი სახლდებოდნენ აჭარიდამ, მესხეთიდან, ჯავახედიდან, ლაზისტანიდამაც ძლიერ ბევრი. როგორც ვიცით, კათოლიკობას ლაზები ძრიელ მრავლად დაკავშირებიან. შავშეთიდან, ართვინიდან, არტიანნიდან, კარი-

დამ, (ყარსი) ოლთისიდამ და სხვანი. კონსტანტინეპოლს ქართველთ კათოლიკენი ყოველთვის მიკედლებულ იყვნენ. სომეხთ კათოლიკებს დიდი გავლენა ჰქონდათ და 1744 წელ. კონსტანტინეპოლს მათი საპატრიაქო წესიც განწესდა, ამორჩეულ იქმნა სომეხთ კათოლიკეთ პატრიაქიც, რომელიც დიდის დიდებით მფარველობდა კათოლიკე სომეხებს და მათთან ქართველებსაც ერთად. ქართველ კათოლიკებს სომეხ კათოლიკენი, მათი სამღვდელთა და პატრიარქი დიდს ყურადღებას აპყრობდენ, ყოველ ნაირის მხრით მფარველობას და მამობას უწევდენ. მაშინ ქართველთ კათოლიკეთ ხსენება გვაროვნობით გარჩევა სულ არ არსებობდა. ქართველთ შესახებ არამც თუ რამე ჰაზრი, ოცნებაც არავის ჰქონდათ თავში ძილებული და გამოხატული.

ასე და ამგვარად, კონსტანტინეპოლს, ქართველ გვარის კათოლიკენი წმინდა ქრისტიანობის სიყვარულის მეოხებით დაჩრდილებულ იქმნენ სომხის გვარას კათოლიკეთ გავლენის ქვეშ, უკანასკნელ სომეხთ კათოლიკეთ ასეთი გავლენა და განკარგულება კი პირდაპირ ისეთ ძალას შეადგენ და პირობებს, რაც ქართველ კათოლიკებში ქართულ ენას სპობდა, მათში ქართველობის ხსოვნას უნებლიედ აქარწყლებდა, წირვა, ლოცვა, აღსარების თქმა სულ სომხურს ენაზედ უხდებოდათ საყოველთაოდ თქმა ამ ქართველთ, ამიტომ მათში ერთმა თაობამ თუ იცოდა ქართული ენა, მიტომ მეორე თაობას კი ისე აღარ როგორც პირველს. მესამე თაობასა კი თლად ავიწყდებოდა და სომხურს ეთვისებოდა, ამ გარემოებას კონსტანტინეპოლის მოქალაქური მოძრაობა და ხალხის სიმრავლაც უწყობდენ ხელს. გარდა ამისა ქართველ კათოლიკეთ შვილების სწავლაც სკოლებში სომხურს ენაზედ სწარმოებდა. რაც შეეხება ამათი გვარების გარდაკეთებას, ესეც იმავე დროს შეეხება. ქმრთული ენის და გვარების დაკარგვა და დავიწყება ერთად აღორძინებულა მათში. ასე რომ სულ ერთი საუკუნის განმავლობაში კონსტანტინეპოლის ქართველთ დაკარგეს ქართული ენა და ქართველობა.

პირველ დროებში კი, ქართველ კათოლიკებს, ქართული ენა კარგა ხანს ჰკავებიათ შეურყეველად, საქმე იქამდე ყოფილა განცხოვლებული, მათ ისე კარგათ სცოდნიათ თავიანთი ვინაობა და ქართული ენა, რომ, სიკვდილის შემდეგაც კი მიცვალებულის საფლავის ქვების მოხსენებას მხოლოდ ქართულად აწერდნენ. ძველად, კონსტანტინეპოლის კათოლიკეთ ძველს სასაფლაოზედ კაცი ხშირად ნახავდა ქართულ წარწერიან ქვებსაო, ზოგიც იქნება დღემდეც არის დარჩენილი, უმეტესი ნაწილი კი მოსპობილა. 1860 წლებამდე კი მრავლად იყოფო და უმეტესი ნაწილი ქვების წარწერების **VXIII** საუკუნის ნახევარს ეკუთვნოდაო. ე. ი. იმ დროს, როცა ქართველ კათოლიკებმა ქართული ენა კარგად იცოდნენ, როცა ამის ხსოვნა მათ ჰქონდათ. რაც შეეხება კონსტანტინეპოლის ქართველთ კათოლიკეთ მოკრებას, ეს შეეხება 1770 წლამდე. ამ წელს შემდეგ სტამბოლში ქართველ კათოლიკეთაგანი არავინ გარდასახლებულა, ამ ხნის წინეთ კი ძრიელ ბევრი, თითქმის საქართველოს ყველა კუთხიდან მიდიოდნენ იქ ქართველი კათოლიკენი. ესენი მისვლისთანავე ეთვისებოდნენ კათოლიკეთ წესებს, ტანთსაცმელს, ზნეს, ხასიათს, ლაპარაკს და სხვა. ასე რომ, რაც დღეს კონსტანტინეპოლში სომეხთ კათოლიკენი არიან მათი მესამედი ქართველ გვარის კათოლიკეთაგან შესდგება. ამას ამტკიცებენ თვით კონსტანტინეპოლის სომეხთ კათოლიკეთ უმრავლესობის სახის მოყვანილობა, ქართველ შთამომავალთ თქვენ როგორც შეხედავთ თუ არა, მაშინვე იცნობთ რომ იგინი სომხის ჩამომავალნი არ უნდა იყვნენ, რადგანაც იგინი არ გვანან კონსტანტინეპოლის არც გრიგორიან სომეხებს და არც კათოლიკებს, ერთის სიტყვით, ეს მათში ისე აშკარა არის, როგორც დღის ნათელი. ძლიერ ხშირად და მრავლად ნახავთ ისეთ სომეხთ კათოლიკეთა, რომელნიც ერთის შეხედვითვე გამცნევენ, რომ ის ან ჰანის შთამომავალი უნდა იყოს და ან სხვა რომელიმე ასეთის სილამაზით შენიშნულის ტომის.

აღსანიშნავი ის გარემოებაც, რომ კონსტანტინეპოლში,

VXIII საუკუნის ნახევარს, ქართველ კათოლიკებთ გარდა ძრიელ მრავლად სცხოვრობდნენ ქართველ მაჰმადიანები, რომლებთაგანი ზოგნი მუშები იყვნენ, მენავენნი, ხელოსნები და ვაჭრებიც. იყვნენ ფაშები და სხვა ასეთი კაცნი, რომელთაც სახელმწიფო სამსახური ეკავათ. იყვნენ თვით ქართველთ ხოჯები, მოღები, ყადები და სხვა ამ გვარნიც. ქართველ მაჰმადიანებს ზარდა მართლმადიდებელ ქართველნიც მრავლად იყვნენ, მართლმადიდებლებში ერივნენ თავადნი და აზნაურნიც, ხშირად სამეგრელოს, გურიის და აფხაზეთის მთავრის შვილებიც ერივნენ, ქართველი ქალებიც მრავლად სცხოვრებდნენ. სცხოვრებდნენ აგრეთვე ქართველთ მოძღვარნი, ბერნი-არქიმანდრიტნი და ეპისკოპოსნიც. თვით სულთანის სახლიც სავსე იყო ქართველის მოსამსახურეებით. ყველა ამათში მაშინ ქართული ენა შეურყევლად სუფევდა, ყველა ქართულად ლაპარაკობდა. დღეს იქ ამ ქართველთ შთამომავალთა ცნებაც აღარ იციან მისი, რომ ოდესმე იგინი გურჯების შთამომალნი იყვნენ. ერთის სიტყვით, ერთის საუკუნის განმავლობაში ამოდენა ქართველობამ დაკარგა თავისი დედა ენა და ვინაობა. ქართველ კათოლიკებმა ქართული ენა და გვაროვნება დაკარგეს ოსმალთა ბოროტის მძლავრის გაფლენის ქვეშ. ქართველ მაჰმადიანებმა ქართული ენა და გვაროვნობა დაკარგეს ოსმალთავე სჯულის ზეგავლენის წყალობით, ისლამის და სახელმწიფო ენის საჭიროებით.

ქართველ მართლმადიდებელთა ქართველობა და ქართული ენა დაკარგეს ბერძნების ზეგავლენით, მათის კავშირით, ეკკლესიის ენის წყალობით, რადგანაც მათ ბერძნების ეკკლესიებში იწყეს სიარული და იქ კი ყოველთვის და ყველგან ქართველთათვის სულ ბერძნულს ენაზედ სწარმოებდა წირვა ლოცვა, აღსარების თქმა, ქორწილი, დასაფლავება და მონათვლა. ამას ცხადათ ამტკიცებს დღემდე მათში დაშთენილი ქართველი გვარები. XVIII საუკუნეში, გაბერძნებული ქართველის შვილი მე თვით ენახე, რომელმაც ამ საგანზედ ილაპარაკა და ეს გაბრძნებული ქართველი გვარადაც

ქართველიშვილი იყო. ასე და ამ გვარად კონსტანტინეპოლის ქართველებს ისლამმა, კათოლიკობამ და თვით მართლმადიდებლობაც ყოველივემ შექამა.

ერთის სიტყვით, ჩვენი ქართველობის ფარსაგათ არც ერთი სჯული არ გამოგვადგა, ყველამ ჩვენს ტომს უწყყო კბენა და ჩაყლაპვა. ამაზედ ითქმის: — „საითაც გავიქეციით იქით წავიქეციით“, სადაც რა სარწმუნოების ბადეში კი გავყავით თავი, ყველგან მის მეოხებით დავკარგეთ დედა-ენა, გვაროვნობის ცნობა და სხვა. კმარა დავასახელოთ თუნდ ის გარემოებაც, რომ კონსტანტინეპოლის სომხებში ზ სხვებშიაც ძრიელ მრავლად ნახავს კაცი თვით საქართველოს სამთავროების მთავრის შვილების მეგვარეებს, მაგალითებრ როგორც დადიანი, შარვაშიძე, ერისთავებს და სხვებს. დადიანებს ოსმალეთში ხომ დღესაც დიდი ადგილი უკავიათ და სომხები არიან. ასე და ამ გვარად იქ ერთი და ორი მაგალითი არ ყოფილა ამ გვარი. ეს არამც თუ XVIII საუკუნეში იყუ ქართველთ შორის, არამედ ასეა დღესაც და მაიღოს ოსმალეთში გაფანტულია ქართველები რომელთა რიცხვით 100 ათასამდე აღის. დღეს ყველა ესენი ქართულს ენაზედ ლაპარაკობენ, მაგრამ მათი პატარები კი ივიწყებდენ ქართულს ენას და როგორც ძველად, ისე ამათაც ამ რამდენიმე ხნის განმავლობაში მთლათ დაავიწყდებათ ქართული ენა, ოსმალთს ძლიერება შესქამს ამას. დღემდე თუ კი არს სადმე ქართველებში ქართული ენა ეს იმის წყალობა არს, რომ ესენი ახალი გადასახლებულნი არიან და დედა ენა კიდევ ახსოვთ, გავა მცირე დრო, თუნდ 50—60 წელი და ქართული ენაც მოისპობა მათში, ძირიან ფესვიანად ამოვარდება.

კათოლიკეთ ძმობის ისტორია საქართველოში.

ქართველ კათოლიკებს ძველადგანვე შეუგნიათ მნიშვნელობა ურთიერთ შორის. პატივისცემის და სიყვარულისა, ამის მისაბამს სახელმძღვანელოდ მათ წინ სარკედ ჰქონიად ყუროპის ერთა ძმობათა ცნობანი, სადაც და მართლაც კა-

თოლიკებთ შორის ასეთი ძმობა ძველადგანვე დაარსებულან. საქართველოში ქართველ კათოლიკებს პირველად ძმობა 1701 წელს შეუდგენიათ და დაუარსებიათ ქ. თბილის. ამ ძმობის წესდების დასაწყისი აი ასე იწყება:

„წესი ძმობისა, რომელი განწესდა საქართველოს შინა, წელსა ათას შვადას და ერთსა, პირველად სულიერი ძმობა განწესდა ამ ქვეყანასა შინა სამ რიგად, მამაიოსებისა, ზიარებისა და სავარდისისა და რამეთუ მცირედ იყვნენ მართლმადიდებელნი ამა სამთავან, სავარდისისას ძმობა განწესეს თფილისს ქალაქსა და გორსა შინა. და წელსა ათას შვიდას ორმოცდა ხუთმეტს, ქვეყნისაგან პატრებს ექსორია უყვეს და გორსა შინა ძმობა ესე მოიშალა და წელსა ათას შვიდას სამოც პატრი მთავარ უფროსმან პატრი ანდრიამ პალერმელმან მეორედ განაახლა და პირველს დაუწერა ამ წიგნსა ზედან სამოცნი ძმანი და დანი დაწერნეს ამ ყოვლად წა სავარდისის ძმობისა შინა იესო, მარიამ და იოსების საფარველს ქვეშ და ჯეროვნად რამეთუ იესო არს მაცხოვარი ჩვენი ყ-დ წ-მო და მარიამ მოწყალების დედა ჩვენი და წმინდა მამა იოსება შუამდგომელი ჩვენი, ესენი ამა სიცოცხლეში და საუკუნოდ ჩვენი სასოება და სიყვარული იყვნენ და პატრონობამან მათმან ჩვენ დაგვიფაროს სულთა და ხორცთა ყოვლისა განსაცდელისაგან ამინ“.

შემდეგ, მეორე თავში აწერილია მიზეზი თუ რისთვის განწესდა ძმობა, აი სათაურიც „რამჟის მიზეზსათვის განწესდა ძმობა ესე“. მეორე თავი მოგვითხრობს ძმობის წევრთ მოვალეობას, ძმობის მნიშვნელობას. ნამეტურ მას, თუ ძმობაში ჩაწერის შემდეგ რას უნდა ემსახურებოდეს ყოველი მათგანი, ასეთი ძმობა კათოლიკებს საქართველოში თფილისში ჰქონიათ დაარსებული, გორს, ქუთაისს და ახალციხეს. ამ ძმობის მომდინარეობა თფილისს, გორს და ქუთაისს დღემდე პრსებობს და ყველა კათოლიკს სამღრთო ვალად მიაჩნია, რომ ამ ძმობაში ჩაეწეროს და ამისთვის მხვედრო ფულიც შეიტანოს. ამ საშუალებით შეკრებილი ფული ხმარდება და

რიბ კაცთა შვილების განათლებას და ლატაკთა და შეუძლოთ დასახმარად. აღსანიშნავია ის კეთილი გარემოებაც, რომ ძველადგანვე ამ ძმობის საშუალებით ბევრ გაჭირებულს კაცს შველებია, ბევრი გვემული და სნეული მორჩენილა, ბევრს განწირულს და ყელგამოჭრილ კაცს უხსნია თავი, ბევრი ქალწული ქალი დარჩენილა თავის სილატაკის დროს სუფთათათ, ბევრი ობოლ-ობერი გამოზრდილა, მოკლედ რნდა მოგახსენოთ, რომ მეტად დიდი, ბევრი სიკეთე დათესილა და დაფანტულა ამ ძმობისაგან საწყალ ხალხში.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ასეთ დაარსებულ ძმობას რატომ ქართველნი კი არ აქცევდნენ ყურადღებას, რატომ ქართველთ შორის კი არ იყვნენ ისეთნი, რომ ქართველ კათოლიკეთათვის მიებაძნათ და მათაც შეედგინათ ძმობა რათა მით დახმარებოდნენ ქართველ ლატაკებს. საოცრება არის ჩვენი ძველების ასეთი გულგრილობა, მაგრამ ქართველები აბა რაში არა ვართ გულ-გრილნი, ყველაფერში.

„აღონდ მამათგან დაშთომილი მამული ვკამოთ

და ჩვენთ მოყვასთა, ჩვენთ ნათესავთ ძმათ ცილი ვწამოთ“.

ეს იყო ჩვენი საქმე, ამას მივსდევდით და ძმობის შესადგენად ვიღას სცალოდა. ძველად კი არა და ასეთი ძმობა ჩვენ, ქართველებს დღესაც გვენატრება. თვით დღევანდელი ძმობა ანუ „კონგრეგაცია, პ. ხარისჯირას შვილისაგან შედგენილი ჩვენში საყურადღებოთ უნდა იყოს გამხდარი, რადგანაც ჩვენ ქართველთ მთელს საქართველოში ერთი ასეთი ძმობაც არ გვაქვს დაფუძნებული.

ქართველ კათოლიკეთ მოსპობა სხვა და სხვა სოფლებში.

კათოლიკენი მოიხსენებიან შემდეგ ადგილებში, რომელთა ხსენება და შთამომავალნი ამ ადგილებში დღეს აღარავინ სცხოვრებს.

ოქლაფში, მოხსენებულ არიან XVIII საუკ. ნახევარს, იქ სხვა კუთხიდან მოსული კი არა, არამედ იქაური მცხოვრები.

აგჭაფას, მოხსენებული არიან ხსენებულსავე საუკუნის ნახევარს. დღეს ავქალას აღარავინ არის.

მცხეთას, მოხსენებულია XVIII საუკ. ამასვე ასაბუთებს მცხეთელის იეზუაით გვარის სიგელი, რომელიც მიუციათ XVIII საუკ. იეზუაანი მცხეთის საპატრიარქო ყმანი ყოფილან. დღეს აქ აღარავინ არის დაშთენილი.

ახალქალაქს, მოხსენებულნი არიან XVIII საუკ.

ხანდაკეს, მოიხსენებიან აგრეთვე, დღეს აქ აღარავინ არიან.

კარაფეთს, მოიხსენებენ XVIII საუკ. გორის კათოლიკეთ მღვდლები, დღეს აქ აღარავინ არის დაშთენილი.

ტყეაფეს, მოიხსენებიან ლათინის პატრებისგან, დღეს აქ აღარავინ არის დაშთენილი.

მეჭყრას ხეფს, მოიხსენებენ აგრეთვე, დღეს იქ აღარავინ არის.

დუშეთს, მოიხსენებენ აგრეთვე XVIII საუკ. დამდღეს, დღეს იქ ძველის მცხოვრებლის არავინ არის. ორ კომლს კო ასახლებენ ახალ მისულებს.

ცხინვალს, XVIII საუკუნის ნახევარს 25 მოსახლე იყო, დღეს კი ერთი მოსახლეც აღარ არის.

რუის, მოიხსენებიან რუისელი კათოლიკენი XVIII საუკ. დღეს იქ აღარავინ სცხოვეებს.

პატრიკეთს, მოიხსენებენ ლ. ისარლოვი, მაგრამ დღეს იქ კათოლიკის აღარავინ არის.

ზუგდიდს, XVIII საუკუნეში, რამდენიმე კომლი სცხოვრებდა მეგრელ კათოლიკების, რომელნიც კათოლიკობასთან XVII საუკუნის დასაწყის იქმნენ დაკავშირებულნი, მათში თავად აზნაურებიც ერივნენ. ზედმიწევნით ვიცით, რომ მაშინ სამეგრელოში, მეგრელებთ შორის 5000 მღვ იყო კათოლიკობის პატავის მცემელთ რიცხვი. ხოლო შემდგომ იქ ეს

ისე შემცირდა და მოისპო, რომ დღესაც ზუგდიდში კათო-
ლიკის სარწმუნოების აღარვინ უნდა იქმნეს, ამათი ეკლესიაც,
რომელიც XVIII საუკუნის დამდეგს იქმნა აღგებული. დღეს
იქ მისი ნიშანიც აღარ არსებობს. სხვა და სხვა ცნობებით
სჩნდება, რომ სამეგრელოს და აფხაზეთის კათოლიკენი სულწ-
ევროპისკენ გაფანტულან, რადგანაც თავიანთ ქვეყანაში იგი-
ნი უღვევიათ.

აწვეგრში, კათოლიკენი გამრავლებულ იყვნენ XVII საუკ-
იქ მათ საკუთარი ეკლესიაც ჰონიათ, დღეს კი აღარავინ არის
დაშთენილი.

მზინძას, XVII საუკუნის ნახევარს, მრავლად სცხოვრე-
ბდენ კათოლიკენი, დღეს იქ აღარავინ არის დაშთენილი.

კლდეს, სცხოვრებდენ XVIII საუკუნეში, დღეს აღარა-
ვინ არის.

ოზურგეთს, სცხოვრებდენ XVII საუკუნას ნახევარს, გუ-
რიას კათოლიკეთ რიცხვი 5000-მდე აღიოდა, გურია-სამე-
გრელოში კი 10,000 მდე იყო. XVII საუკუნის დამლევს,
გურულებმა ოზურგეთიდან პატრები სდევნეს, მათი ეკლესია
დააქციეს და კათოლიკეებიც სტანჯეს სასტიკათ, რამაც სრუ-
ლიად მოსპო კათოლიკობა გურულებში. შემდეგ, ანუ XIX
საუკუნის დამდეგ, იქ რამდენიმე კათოლიკეთ ოჯახნი გადა-
სახლდა მესხეთიდან და ესენი დღესაც სცხოვრობენ.

ატოცს, სცხოვრობდენ XVIII ს., დღეს აღარავინ არის.

ხელთუბანი, სცხოვრობდენ კათოლიკეები თვით თავადი
თუმანიშვილებიც, დღეს ხელთუბანში კათოლიკეების გლეხ-
თაგანი არვინ არის დაშთენილი.

აჯბ, (სოფელი) მოხსენებულ არიან XVIII საუკუნის
გასვლამდე. აღარავინ არის დღეს.

აჩაშენდა, მოხსენებულ არს XVIII საუკუნეში. აღარავინ
არის დღეს.

ჩახორი, აგრეთვე მოხსენიებიან ჩიხორელი ვაქრები—მე-
ჩითეც კი. დღეს აღარვინ არის.

რუისი, იყვნენ XVII საუკ. დღეს აღარვინ არს.

სხვა სოფლებშიაც ყოფილან კათოლიკენი, მაგრამ ჩვენ მათი ცნობა არა გვაქვს. აღსანიშნავია რომ ზემო ხსენებულ სოფლებში დღეს ქართველ კათოლიკეთ შთამომავალნი აღარავინ სცხოვრებს, მოსპობილია ყოველგან ამათი კვალის ნიშან წყალიც კი.

რადგანაც ეს წიგნი ჩვენ „საქართველოს დაკარგულის სოფლებით“ დავასახელებთ, ამიტომ ეხლა აქედამ მოვიყვანოთ შემდეგ სიას.

მთელი სამცხე-საათაბაგო 1627 წლამდე შესდგებოდა ერთს ვრცელ სამთავროდ, რომელიც თავის საზღვრებით ნახევარ საქართველოს უდრიდა.

მთელს კუთხეს განაგებდა ათაბაგი, იგი ოსმალეთს ექვემდებარებოდა და ხარჯს აძლევდა, თავის სრული ავტონომია აქენდა. მისი ავტონომია 1628 წ. გაუქმდა ძირიან-ფესვიანად.

მთელი სამცხე-საათაბაგო შესდგებოდა ცამეტის საეპისკოპოზო კათედრისაგან. ცამეტი მღვდელ-მთავარნი განაგებდნენ, ყველა იგინი მცხეთის კათოლიკოზს ემორჩილებოდნენ.

მთელს ამ ვრცელს კუთხეში XVII საუკუნის ნახევრამდე იყო 5000-მდე დიდი და პატარა სოფლები. ყველა ამ სოფლებში სახლობდა ქართველი ტომის ერი, ქართულს ენაზედ მოლაპარაკენი. ყოველივე მთა, ბარი და ნაშთი ქართველების საკუთრებას შეადგენდა. იმ დრომდე მარტოდ მესხეთსა და ჯავახეთში ჩილდირამდე ერთი მილიონი ქართველობა ესახლა.

მთელი ეს ვრცელი კუთხე 1629 წ. ოსმალეთს დაემორჩილა სასტიკათ, მოიშალა ათაბეგობა და განწესდა ფაშობა. ამ დღედამ მიეცა აქეთ ქართველობა ვრდომილებას, ქრისტიანობის დაცემა და ისლამის ვრცელება, ქართული ენის მოსპობა და ოსმალური ენის ვრცელება, ქართული ნაშთების დაქცევა და ოსმალთა ჯამეების კეთება. ასე რომ 200 წლის განმავლობაში ქართველებმა დავკარგეთ ნახევარი საქართველო, მასში მდებარე ქართველთ სოფლები, ქართველთ ხალხი და მასთან ქართული ენაც.

უნდა მოგახსენოთ, რომ მე მთელი ამ ვრცელი კუთხის სოფლები და ხალხი ჩვენთვის დაკარგულად მიმაჩნია. მართალია, ზოგს სოფლებში ქართული ენაც არსებობს, მაგრამ მით ფარსაგი მაინც არა არს-რა ჩვენთვის, რადგანაც ოსმალთა სასულიერო წოდების წყალობით თვით ამ ქართული ენის ხალხი მათ ისე ეჯავრებათ, ისე სძულთ, რომ მასზედ უსასტიკესი აღარა შეიძლება-რა! ასეთ ხალხში რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ქართული ენის არსებობას, არაფერი, სულ უბრალო მნიშვნელობა, იგი ჩონჩხია უსულო კაცისა. მართალია ენა ქართულია, სიტყვებიც ქართულად ისმის, ბევრს ალაგას სუფევს მათში ქართული ენა მჭიდროთ და ეს ენა მათში დიდხანს არც ამოვარდება, მაგრამ საქმე ეს კი არ არის, საქმე ის გახლავსთ, რომ მათში ზიზღი არ არსებობდეს ქართველობის და საქართველოასი. ქართულს ენას თუ ხმარობენ იგინი, ხმარობენ მხოლოდ მიტომ, რომ სხვა ენა არ იციან, ოსმალური და ან თათრული რომ იცოდენ, მაშინ იგინი ქართულად ხმარსაც არ ამოიღებენ. არ იფიქროთ, რომ ესენი ქართულ ენას ინახავდენ როგორც მამა-პაპურ ენას; ქართულს, არა. ეს რომ ასე გახლავსთ, ამას აჩენს ის გარემოებაც, რომ მათში ქართული ზოგ ალაგას მთლათ ამოვარდა, სოფლებიც კი დაიკარგა და მათი ქართული სახელებიც.

300 სოფელი იყო მესხეთს, ცოტა მეტ-ნაკლები. აქ მოისპო ქართველობა, მოისპო ქართული ენა, ზოგ სოფლებსაც შეეცვალათ სახელები თათრულად.

350 სოფ. იყო ჯავახეთს, ასევე მოხდა აქაც—დაიკარგა ბევრ ალაგას ქართული ენა, სოფლებსაც შეეცვალათ სახელები.

500 სოფელი იყო არტაანს, აქაც ასევე მოხდა, ქართველობა გაათარდა, ენა დაეცა, ქართული სახელებიც მოისპო, სოფლის სახელებიც დაიკარგა მთლად.

300 სოფელი იყო შავშეთს, მოისპო აქაც ქართველობა, ენა, სოფლის სახელებიც და მით დაიკარგა ყოველივე.

200 სოფ. იყო ერუშეთს, აქაც მოისპო ყოველივე, დაეცა ენაც, მთლად ამოვარდა ქართული ენის სისინი.

300 სოფ. იყო კლარჯეთს, აქაც ასევე მოიხპო ქართული ყოველისფერი.

500 სოფ. ლაზისტანს და ქანეთს, უმეტესად მოიხპო ქართული სახელები და რაც დარჩა ისიც მოიხპობა.

250 სოფ. თორთომისკენ იყო, აღრიდგანვე მოიხპო აქ ქართული ენა და ქართველობა, დაეცა, დაიკარგა ყოველივე.

300 სოფ. იყო კარისკენ, ყოველივე მოიხპო და დაიკარგა ქართული ენის, სოფლების სახელები მთლად.

500 სოფ. მეტი იყო საბერძნეთის და სომხეთის საზღვრებამდე, ამ სოფლის ხალხთათვის ორი ეპარქიაც არსებობდა: ბანელის სამწყსო და ბანის ეპისკოპოსი და ანელის სამწყსო.

სხვა და სხვა კუთხეებიც არის აქ მოხსენებულ კუთხეებს გარდა, სადაც ქართველობის ყოველივე მოიხპო, დაიკარგა სოფლებს ისე შეენაცვლათ სახელები, რომ ქართულის მათ აღაჭრა სცხიათ-რა. ქართული ენა არსებობს მთელს ბათომის ოლქში და ართვინისაში კი ნახევარს ნაწილს. მესხეთსა და ჯავახეთში ნუნ სოფელი არსებობს, ამათ გარდა არის ისეთი კუთხეები ოსმალეთის საქართველოში, სადაც აქა-იქ ქართველ მაჰმადიანებს შორის ქართული ხმები გაისმის. ბათუმის და ართვინის კუთხის სოფლებს აქვე დავასახელებთ, სადაც ქართული ენა არსებობს:

40 სოფ. კინტრიშისა და ქობულეთისაკენ, სადაც ქართველი მაჰმადიანები სცხოვრობენ და ქართულად ლაპარაკობენ. მე ვიყავ აქ.

92 სოფ. აჭარაში არის, სადაც ლაპარაკობენ ქართულ ენას, ვიყავ აქაც.

120 სოფ. ზეგანს, სადაც ლაპარაკობენ ქართულ ენაზე.

42 სოფ. ლივანას (ლივანის ხევი), ლაპარაკობენ ქართულად.

35 სოფ. მაჭახელს, ლაპარაკობენ ქართულად.

32 სოფ. მურღულის ხეობაში, ართვინის ოლქი.

18 სოფელ შავშეთს, სადაც ქართულად ლაპარაკობენ, და დანარჩენში კი ამოვარდა ყოველივე ქართველობის.

26 სოფ. იმერხევს, სადაც ლაპარაკობენ ქართულად.

53 სოფ. მესხეთს და ჯავახეთს, სადაც ქართველი ქრისტიანები სცხოვრებენ და ქართულად ლაპარაკობენ.

20 სოფ. ართვინის ახლო-მახლო სოფლებიდან ს. ბნათა და ქილი მთიდან შეყოლება, ბევრში მოსპობილა მთლად.

20 სოფ. ჯავახეთს და მესხეთში, სადაც ქართველ მაჰმადიანები სცხოვრებენ.

25 სოფ. არჯვეანიძიანთ და სხვათა ხეობაში, ოსმალეთის სამფლობელოს.

26 სოფ. პარხალს და სხვ. ოსმალეთის სამფლობელოს.

10 სოფ. ოლთისისკენ ასახელებენ. მეესენი არ მინახავს.

ბევრს კიდევ სხვა სოფლებს ასახელებენ, როგორც რუსეთის იმპერიის სამფლობელო საქართველოში, ისევე ოსმალეთის საქართველოშიაც, რომ იქ თურმე ქართველ მაჰმადიანთ შორის არის ისეთი ხეობანი და მასში მდებარე სოფლები სადაც თურმე ქართულად ლაპარაკობენ. ასეთ ქართველთ რიცხვი დღეს იქ 300.000 ათასამდე ავა. 150 ათასი 1879—80—81 წ. გადასახლებულნი და დანარჩენი იქ მოსახლენი, ანუ ძველადგანვე საქართველოს ადგილებზედ მდებარენი, ხოლო ოსმალეთის ხელში მომწყვდეულნი.

დიახ, ეს შეიძლება ასე იყოს; რომ იქ ქართული ენა არსებობდეს და ამას ისიც ასაბუთებს, რომ მთელს ქორიხის ხეობაში დღემდე, ქართველ მაჰმადიანთ შორის ქართული ენა არსებობს. დიახ, ეს თუმცა ასეა, მაგრამ თვინიერენის მათში ჩვენ ყოველივე დამხობილად მიგვაჩნია და როგორც ერთი და ორი კუთხე დაკარგეთ და მასში სცხოვრებ ქართველი ხალხი, ენა და სოფლის ქართული სახელები, ისევე ამ ხსენებულ კუთხეებს მოევიწინებათ და გულ დაწყვეტივით ვიტყვი, რომ—ყოველივე დაკარგულია ჩვენთვის. სადაც კი დარჩა ქართული ენა, იქ იგი დღეს შემდეგ დაკარგვას მიეცემა, ყოველივე ამოვარდება ისევე, როგორც ეს ამოვარდა ზემოდ მოთვლილ კუთხეებში. ამის დასაბუთებისათვის ჩვენ შორის არ წავალთ. თვალთ წინ გვაქვს თრიალეთის

თი, ჩილდირი, ჯავახეთი და მესხეთი, რაც შუაგულ ქართლ-ზედ ახლოს სძევს, თითქმის ზედ არის მოკრული, მაგრამ უამთა ვითარებამ და დროის მახვილმა იქ ყველაფერი მოსპო და ამდაგლო ისე, რომ დღეს თვით შოთა რუსთველის სამშობლო რუსთაველიც კი მხოლოდ ქუთხეში სცხოვრობენ. მოელს კუთხეში ყოველივე დაკარგულია. ქართველნი არ ქართველობენ, ყოველისფრით გარდაქმნას ეძლევიან, რის მოწმენიც არიან ადგილობრივ ქართველ გათათრებულ თავადის შვილებთან ფალავანიშვილები, ათაბეგები, ავალიშვილები, დიასამიძეები და მრავალიც სხვანი, დღეს თათრის ბევრბათ წოდებულნი და სრულიად გათათრებულნი.

ამ კუთხეში თუ არის ქართული ენა სადმე დაშენილი, ეს გახლავსთ შრომა და წყალობა მესხეთის და ჯავახეთის ქართველ კათოლიკეთს, რომელთაც დიდის შრომით და უდიდით შეინახეს ეს ენა ამ კუთხეში. აქვე აღსანიშნავია ახალციხის ქართველ ებრაელთა მაგალითი და ღვაწლი ქართული ენის არ დაკარგვის წინაშე.

განცხადება.

მე შეგვირიბე სხვა და სხვა ძველი მასალები საქართველოს ისტორიის და ქართველ კათოლიკების შესახებ. ამ მასალებში ბევრი უცხო რამ ცნობებია მოთავსებული. ცნობების ზოგი ძველს დროს შეეხება და ზოგი ახალს, ანუ XVIII საუკ. და ნამეტურ ანტონ ქათოლიკოზის და მის თანამგრძნობთ ქართველ მღვდელ-მთავრებს, რომელთაც გაფრანგება სდომნიათ. განვიმეორებთ, რომ ამ წიგნში ბევრი უცხო რამ საჭირო მასალებია მოთავსებული.

დღემდე ეს მასალები დაუბეჭდავით არს დაშთენილი, თუმცა დაცენზორებულიც არის. თუ ვინმე ისურვებს და გამოსცემს ამ წიგნს, ეს ერთობ კარგი იქმნება. 800 ცალი წიგნის გამოცემა 200 მ. დაჯდება. წიგნი საკმარისად ფართო გამოვა. თუ ვინმე იკისრებს თავის ხარჯით ამ წიგნის გამოცემას, იმას ამ წიგნზედ დახარჯული ფული არ დაეკარგება.

მსურველს შეუძლიან მოგვმართოს ჩვენ შემდეგის ადრესით: **Тифлисъ, Зах. Чичинадзе.** მეტი არა უნდა რა, ადრესი მარტივია.

468/4

საქარია ჭიჭინაძე

მეორე თუმანოვის ქუჩა, სახლი 30 №-რი.

ნაწერები ქართველ კათოლიკეთა შესახებ:

საქართველოს დაკარგული სოფლები და ქართველთა კათოლიკენი	40	კ.
პატრი ნიკოლა	20	„
უმთავრესი აიხუზები	20	„
საქართველოს შესახებ ევროპიელთ ცნობა	20	„
პეტრე ხარისჭირაშვილი	15	„
კათოლიკეთ ეკლესია საქართველოში	10	„
ზუბალაშვილებს გვარის ისტორია	1	მ.
კათოლიკეთ ეპისკოპოსის მოხელა	10	„
ბათუმის ქართ. კათოლიკეთ, ეკლესია	10	„
არქიმანდრიტი პილოე შაყულიანი	10	„
მოძღვარი ივანე გვარამაძე	15	„
ხურსიძეების გვარის ისტორია.	30	„
ქართველ კათოლიკეთ მოღვაწენი	30	„
ისტორია ქართველ კათოლიკეთა	50	„
სამაგალითო თამიანი (სტ. ზუბალაშვილი)	20	„
წარჩინებული გვარის შვიდნი, გლეხნი და მოქალაქენი	40	„
გრიგოლ ხურსიძე და სტ. ზუბალაშვილი ინდოეთში	15	„
პატრი მიხეილ თამარაშვილი	10	„